И. С. ТУРГЕЊЕВ – САБРАНА ДЕЛА – КЊИГА XV

ЧАСОВНИК

И ДРУГЕ ПРИПОВЕТКЕ

НАРОДНА ПРОСВЕТА – БЕОГРАД

I. S. TURGENjEV
SABRANA DELA U 20 KNjIGA

UREDNIK
MILAN KAŠANIN

IZDANjE, ŠTAMPA I POVEZ
IZDAVAČKOG PREDUZEĆA
NARODNA PROSVETA

BEOGRAD
1935

IVAN S. TURGENjEV
IZABRANA DELA

KNJIGA XV

S RUSKOG PREVELI
D-r DIMITRIJE ĐUROVIĆ
SERGIJE SLASTIKOV
BRANISLAVA BOJOVIĆ
ZORKA M. VELIMIROVIĆ
JOVAN MAKSIMOVIĆ

I. S. TURGENjEV
ČASOVNIK I DRUGE PRIPOVETKE

SADRŽAJ

ČASOVNIK
(Starčeva priča)
— Preveo D-r Dimitrije Đurović —

I

Ispričaću vam svoju istoriju s časovnikom... Čudnovata je to istorija.

Stvar se dešavala baš početkom sadašnjega veka, 1801 godine. Tek što sam ušao u šesnaestu godinu svoga života. Živeo sam u Rjazanji, u drvenoj kućici blizu Okine obale, zajedno sa ocem, tetkom i bratom od strica. Svoju majku ja ne pamtim: ona je umrla posle tri godine po udaji; osim mene, u mojega oca nije bilo dece. Zvali su ga Porfirije Petrović. On je bio čovek miran, nestasit, bolešljiv; trčkarao je oko parničnih i drugih poslova. U staro su vreme slične mu ljude nazivali pisarima, krivotvorima, koprivinim semenom; sam se on titulisao advokatom.

Našim domaćinstvom je upravljala njegova sestra, a moja tetka, stara pedesetogodišnja devojka; mojemu ocu takođe je prevalila četvrta decenija. Ona je bila velika bogomoljka, istinu da kažem: licemerka, blebetuša, svuda je zabadala svoj nos; I srce njeno nije bilo kao očevo, bilo je rđavo. Živeli smo, istina, nejadno, ali u nestašici. U mojega oca bio je brat, Jegor; ali su ga za nekakve tobož „smutljive postupke i jakobinske načine misli” (tako je baš pisalo u ukazu) proterali u Sibir još 1797 godine.

Jegorov sin, David, moj brat od strica, ostao je kod mojega oca i živeo je sa nama. On je bio stariji od mene svega za jednu godinu; ali sam ga obožavao i slušao, kao da je bio sasvim odrastao. Dečak nije bio glup, bio je s karakterom — voljom, plećat, pun, četvorouglastoga lica, sav pegav, riđe kose, kratkih prstiju — što se kaže — snaga ne prema godinama! Tetka nije mogla da ga trpi, a otac kao da ga se čak i bojao... ili, možda, osećao se kriv pred njim... Kružio je glas da, kad se moj otac ne bi izbrbljao i tako izdao svojega brata, Davidova oca ne bi proterali u Sibir! Obojica smo učili u gimnaziji, u jednom razredu, i obojica dobro, ja čak malo bolje od Davida... Moje pamćenje je bilo jače; ali deca — poznata je stvar —

to prevashodstvo ne cene i ne ponose se, i David je ipak bio moj vođ.

II

Ime mi je, vi znate, Aleksa. Rodio sam se 7-ga, a imendan mi je 17-ga marta. Meni su po starozavetnom običaju dali ime jednoga od onih svetaca čije svetkovanje pada na deseti dan posle rođenja. Kum mi je bio neki Anastasije Anastasijević Pučkov, ili upravo — Nastasije Nastasejić; drukče ga niko nije zvao. Bio je strašan parničar, spletkaroš, podmitljivac — sasvim rđav čovek; njega su isterali iz gubernatorske kancelarije, bio je pod istragom više puta. Ocu je on bio potreban. Zajedno su „iznalazili načine zarade”. On je bio pun i okruglast; lice mu je bilo kao u lisice, nos kao šilo; oči smeđe, svetle, takođe kao u lisice; i stalno su bile u pokretu, u desno i u levo, i nos je takođe pokretao kao da je mirisao vazduh. Cipele je nosio bez potpetica i puderisao se svakodnevno, što se u palanci tada smatralo kao velika retkost. On je uveravao, da bez pudera ne može biti, jer vodi poznanstvo sa generalima i generalicama.

I eto, došao je moj imendan. Dolazi Nastasije Nastasejić k nama u kuću i kaže:

— Ničim te ja dosad, kumče, nisam darivao; zato, gledaj kakvu sam ti stvar doneo danas!

I vadi on iz džepa srebrni časovnik oblika glavice luka sa nacrtanim na pločici sa brojevima ružinim grmenom i sa bronzanim lancem! Ja sam se rasplinuo od radosti, a tetka Pelagija Petrovna viknula je iz svega glasa:

— Ljubi ruku, ljubi ruku, nevaljalko!

Ja sam ljubio kumovu ruku, a tetka je zaređala:

— Oh, dragi Nastasije Nastasejiću, zašto ga vi tako mazite! Otkud on može časovnikom da upravlja? Ispustiće ga on, sigurno, razbiće ga ili slomiti!

Ušao je otac, pogledao na časovnik, zahvalio se Nastasejiću nekako nemarno i pozvao ga u svoj kabinet. I čujem kako otac govori kao sam za sebe:

— Ako ti, brate, misliš time da se odvežeš...

Ali ja već nisam mogao da izdržim na mestu, obesio sam o vrat časovnik i poleteo strmoglavice da pokažem svoj poklon Davidu.

III

David je uzeo časovnik, otvorio ga i pažljivo pregledao. On je imao velike sposobnosti za mehaniku; voleo je on da radi oko gvožđarije, bakra i svakoga metala; on se snabdeo raznim oruđima i nije mu bilo teško da popravi ili čak da napravi novi šraf, ključ i slične stvari.

David je preturio časovnik u rukama i, promrmljavši kroz zube (on je uopšte bio ćutljiv), dodao je:

— Stari je... rđav... — Otkuda?

Ja sam mu kazao da mi ga je poklonio moj kum.

David je podigao na mene svoje sive oči:

— Nastasije?

— Da, Nastasije Nastasejić.

David je metnuo časovnik na sto i udaljio se od mene ćuteći.

— On ti se dopada? — upitao sam ga.

— Ne, nije u tom stvar... Ali ja, kad bih bio na tvom mestu, ne bih od Nastasija primio nikakav poklon.

— Zašto?

— Zato što je on ništavilo, a u ništavila se ne treba zaduživati. Još mu izjavljuj zahvalnost. Valjda si mu i ruku ljubio?

— Da, tetka me primorala.

David se osmehnuo, — nekako naročito, pod nos. Takva je bila njegova navika. Glasno se on nije smejao nikad: smatrao je smeh kao znak malodušnosti.

Davidove reči, njegov ćutljiv osmeh duboko su me ožalostili. Znači, pomislio sam, on me u duši osuđuje! Znači, ja sam u njegovim očima takođe ništavilo! On se nikad ne bi tako ponizio, ne bi primio poklon od Nastasija! Ali šta sad treba da učinim?

Da vratim časovnik — ne može se!

Pokušavao sam da govorim sa Davidom, da zatražim od njega saveta. On mi je odgovorio da ne daje nikome savete, i da ja radim kako sam nalazim za shodno. — Kako znam?! Sećam se da celu noć posle ovoga nisam spavao: razmišljanje me je mučilo. Žao mi je

bilo da se lišim časovnika, — metnuo sam ga pored postelje na noćni stočić; on je tako prijatno i zanimljivo kucao. Ali osećati da me David prezire... (Jest, ne treba se zavaravati! on me prezire!)... činilo mi se neizdržljivim! U jutro je u meni sazrelo rešenje... Ja sam, istina, zaplakao, — ali sam zato i zaspao, — i čim sam se probudio, obukao sam se na brzu ruku i potrčao na ulicu. Rešio sam da svoj časovnik dam siromahu kojega prvoga susretnem.

IV

Nisam uspeo da otrčim daleko od kuće, nabasao sam na to što sam tražio. Sreo sam desetogodišnjega dečka, bosonogoga odrpanca, koji se često skitao pored naših prozora. Odmah sam mu priskočio i, ne davši ni njemu ni sebi vremena za razmišljanje, predložio sam mu svoj časovnik.

Dečko je izbuljio oči, jednom je rukom zaštitio usta, kao da, se bojao da se ne opeče — i pružio je drugu.

— Uzmi, uzmi, mrmljao sam: on je moj, ja ti ga darujem, možeš ga prodati i kupiti za sebe... tamo... nešto potrebnije... Zbogom!

Gurnuo sam mu časovnik u ruku — i kasom sam pojurio kući. Postojavši malo za vratima u našoj opštoj spavaćoj sobi i odmorivši se, približio sam se Davidu, koji tek što je završio svoju toaletu i češljao svoju kosu.

— Znaš šta je, Davide? počeo sam koliko se može najmirnijim glasom. — Ja sam Nastasejićev časovnik poklonio. — David me pogledao i povukao četkom po slepoočnici.

— Jest, dodao sam istim poslovnim tonom: — poklonio sam ga. Tamo je dečak, vrlo siromašan, prosjak; njemu sam ga dao.

David je metnuo četku na umivaoni stočić.

— On može za novac koji će dobiti od njegove prodaje, — nastavio sam, — da nabavi neku korisnu stvar. Svakako, on će za njega nešto dobiti.

Zaćutao sam.

— Tako! to je dobra stvar! — izgovorio je, najzad, David, i pošao je u sobu za učenje. Ja sam pošao za njim.

— A ako te upitaju kud si ga deo? — obratio se on meni.

— Reći ću, da sam ga ispustio, odgovorio sam nemarno.

Više o časovniku između nas toga dana nije bilo govora; pa ipak mi se činilo da je David ne samo odobravao moj postupak, već mi se unekoliko čak i čudio. — Zaista.

V

Prošla su još dva dana. Desilo se tako da se niko u našoj kući nije setio časovnika. Ocu se dogodila neka krupna neprijatnost sa jednim od njegovih poverilaca: nije mu bilo ni do mene, ni do mojega časovnika. Ali sam ja stalno mislio na nj! Čak odobravanje... zamišljeno Davidovo odobravanje nije me suviše utešilo. On ga ničim naročito nije izražavao: svega je jedanput kazao — i to uzgred, — da nije očekivao od mene takve vrline. Konačno: moja požrtvovanost išla mi je na štetu, ona nije dobivala ravnotežu onim zadovoljstvom koje mi je činilo moje samoljublje.

I tu još, kao namerno, prišao je drugi poznat nam gimnazista, sin gradskoga lekara, i počeo je da se hvali novim i to ne srebrnim, već mesinganim časovnikom, koji mu je poklonila njegova baba...

Najzad nisam izdržao i, kradom iskliznuvši iz kuće, potražio sam onoga istoga siromašnoga dečka kome sam dao svoj časovnik.

Ubrzo sam ga našao: on je sa drugim dečacima igrao u crkvenoj porti u kosti.[1] Pozvao sam ga nasamo i, gušeći se i mešajući reći, kazao sam mu da se moji ljute na mene za to što sam mu dao časovnik, i da ću, ako on pristane da mi ga vrati, rado platiti za njega novcem... Ja sam, za svaki slučaj, uzeo sobom starinsku, Jelizavetinsku rublju, sav moj u gotovu kapital...

— Pa u mene ga nema, vašega časovnika, — odgovorio je dečak ljutitim i zaplakanim glasom: — moj tata ga je video kod mene, pa mi ga je oduzeo; još je hteo da me tuče. Ti si ga, kaže, sigurno, ukrao negde, — koji bi te glupak darivao časovnikom!

— A ko je tvoj otac?

— Moj otac? Trofimić.

— Ali ko je on? Kakvoga je zanimanja?

— On je vojnik u ostavci — sražant.[2] A zanimanja nema nikakvoga. Stare cipele opravlja, đonove prišiva. Eto celo njegovo zanimanje. Od toga i živi.

— Gde je vaš stan? Odvedi me k njemu.

— I odvešću. Vi mu recite, mojemu tatici, da ste mi časovnik poklonili. On mi stalno prebacuje. Lopov i lopov! I mati takođe: od koga si ti lopovluk nasledio?

Mi, ja i dečak, pošli smo u njegov stan. On se nalazio u kokošinjoj izbici na zadnjem dvorištu fabrike, koja je davno izgorela i nije podignuta. I Trofimića i njegovu ženu zatekli smo kod kuće. „Sražant” u ostavci bio je starac visokoga rasta, žilav i uspravan, sa žuto-sedim zaliscima, neobrijane brade i sa celom mrežom bora na obrazima i na čelu. Njegova žena izgledala je starija od njega: crvene njene oči tužno su treptale i ježile se na sredini bolešljivo-otečenoga lica.

Na obojim su visili nekakvi tamni dronjci mesto odeće.

Ja sam objasnio Trofimiću u čemu je bila stvar i zbog čega sam došao. On me saslušao ćuteći, ne trepnuvši ni jedanput očima i ne spuštajući sa mene svojega besmislenoga i napregnutoga, upravo vojničkoga pogleda.

— Razmaženost! — izgovorio je on, najzad, promuklim bezubim basom. — Zar tako otmena gospoda postupa? A kad Perica zaista časovnik nije ukrao, — onda mu za to evo jednom — lup! Ne igraj se sa gospodičićima! A kad bi on ukrao, tada bih mu dao drukče! jjedan! jjedan! jjedan! Pesnicama, propisno! radi čega da pazim?... Kakva je to istorija? A? Zapušačima ih! Takva je istorija?! Fuj!

Ovaj poslednji usklik Trofimić je izgovorio visokim glasom. On je, očigledno, bio u nedoumici.

— Ako hoćete da mi vratite časovnik, — objasnio sam mu..nisam smeo da govorim „ti”, iako je on bio prost vojnik… — ja ću vam sa zadovoljstvom dati ovu rublju. Više on, mislim, ne vredi.

— O-o-o-o mrmljao je Trofimić, nastavljajući svoje nedoumevanje i, po starom pamćenju, gutajući me očima, kao da sam ja bio neki načelnik. — Lepa stvar — a? Hajde, razumi ga... Uljana, ćuti! — viknu on ženi, koja je htela da otvori usta. — Evo časovnik, — dodade on, — otvarajući fijoku stola: — kad je on zaista vaš — izvolite uzeti; a rublju pak zašto dajete? A?

— Uzmi rublju, Trofimiću, ništavni, — zavapi žena. — Šenuo si, stari, s pameti! Ni pare u kući nemaš, a praviš se važan! Uzalud su ti

otsekli kosu, izgledaš kao žena! Otkud to da ništa ne znaš... Uzmi novac, kad si već časovnik rešio da vratiš!

— Uljano, ćuti, nevaljalice! — ponovi Trofimić. — Ko je to video da se tako razgovara? A? Muž je glava; a ona razgovara! Perice, ne miči se, ubiću!... Evo časovnik!

Trofimić je pružio k menn časovnik, ali ga nije ispuštao iz prstiju!

On se zamislio, oborio oči, zatim uperio na mene onaj isti napregnuto-tup pogled i odjednom zagraktao iz svega glasa:

— A gde je ona? Rublja gde je?

— Evo je, evo! — ubrzano sam izgovorio, i izvadio sam monetu iz džepa.

Ali ju on nije uzimao, i sve je gledao u mene. Ja sam metnuo rublju na sto. On ju je odjednom bacio u fijoku, gurnuo mi je časovnik i, okrenuvši se u levo krug i jako udarivši nogom, cvrknuo je na ženu i na sina:

— Napolje, vucibatino!

Uljana je nešto promrmljala, ali sam ja već bio iskočio na dvorište, na ulicu. Gurnuvši časovnik u dubinu džepa i stežući ga jako rukom, došao sam kući.

VI

Ponovo sam postao sopstvenik časovnika, ali mi on nije činio nikakvo zadovoljstvo. Nisam se rešavao da ga nosim: najviše je trebalo sakriti od Davida to što sam učinio. Šta bi on pomislio o meni, o mojoj beskarakternosti? Čak ovaj nesrećni časovnik nisam mogao da zaključam u fijoku: u nas su sve fijoke bile zajedničke.

Morao sam da ga krijem čas na ormanu, čas ispod matraca, čas iza peći... Pa ipak nije mi pošlo za rukom da prevarim Davida!

Jednom, izvadivši časovnik ispod patosa naše sobe, nameravao sam da istrljam poklopac starom rukavicom od jelenske kože. David je pošao nekud u varoš, a nikako nisam očekivao da će se on ubrzo vratiti... najedanput on banu na vrata!

Toliko sam se zbunio da u malo nisam ispustio časovnik, i, sav zbunjen, sa jako pocrvenelim licem, počeo sam vrteti njime po prsluku i nisam umeo da nađem džep.

David me je pogledao i, po svome običaju, osmehnuo se ćuteći.

— Šta ti je? progovorio je najzad. Ti misliš da nisam znao da je časovnik opet kod tebe? Prvoga dana, kad si ga doneo, video, sam ga.

— Uveravam te, — počeo sam umalo ne sa suzama.

David je slegao ramenom.

— Časovnik je tvoj, ti možeš sa njime da radiš šta hoćeš.

Izgovorivši ove žestoke reči, on je izišao.

Mene je obuzelo očajanje. Ovoga puta nije bilo nikakve sumnje da me je David zaista prezirao!

To se nije moglo tako ostaviti.

„Dokazaću mu ja”, pomislio sam, stisnuvši zube i uputivši1 se smesta tvrdim korakom u pretsoblje; našao sam našega kozaka Jušku i poklonio sam mu časovnik!

Juška se u početku nećkao, ali sam mu objasnio da, ako on ne uzme od mene ovaj časovnik, ja ću ga odmah razdaviti, zgnječiti nogama, slomiću ga na param parčad i baciću ga u pomijaru! On se razmislio, kikotnuo se i uzeo časovnik. A ja sam se vratio u našu sobu, i, ugledavši Davida, koji je čitao knjigu, ispričao sam mu svoj postupak.

David nije micao očiju od stranice knjige, i opet, slegnuvši ramenom i smeškajući se, progovorio je: „časovnik je tvoj, i ti si gospodar nad njim.” Ali mi se činilo, da me je već malo manje prezirao.

Bio sam potpuno uveren da neću više nikad biti ukoren, da sam beskarakteran, jer ovaj časovnik, ovaj gadan poklon mojega kuma, bio mi je omrznuo do takvoga stepena, da nisam bio u stanju da shvatim kako sam ga mogao žaliti, kako sam mogao da ga izbogoradim u nekakvoga Trofimića, koji je uz to još u pravu da misli kako se ponašao prema meni velikodušno.

Prošlo je nekoliko dana... Sećam se, jednoga od ovih dana stigao je i u našu varoš veliki glas: car Pavle je umro i sin njegov, Aleksandar, o čijoj dobrodušnosti i čovekoljublju širio se glas, stupio je na presto. Glas je ovaj strašno uzbudio Davida: mogućnost viđenja, brzoga viđenja sa ocem odmah mu se pretstavila. Moj tata se takođe obradovao.

— Sve će prognane sad vratiti iz Sibira, valjda i brata Jegora neće zaboraviti, — ponavljao je on, trljajući ruke, kašljajući, i u isto

vreme kao da se plašio.

Ja i David odmah smo se dali na posao i išli smo u gimnaziju; mi čak nismo ni izlazili u šetnju, već smo stalno sedeli negde u uglu i izračunavali i tumačili posle koliko meseci, koliko nedelja i koliko dana treba da se vrati „brat Jegor”, kuda je trebalo da mu se piše, i kako da mu se pođe u susret; najzad, kako ćemo mi živiti posle? „Brat Jegor” bio je arhitekta, zato smo ja i David rešili da mu je trebalo nastaniti se u Moskvi i izrađivati tamo velike škole za siromašne ljude, i mi bismo pošli da mu budemo pomoćnici. Na časovnik, razume se, sasvim smo zaboravili; pored toga u Davida su se javile nove brige... o njima je reč niže; ali je časovniku bilo suđeno da ga se sete.

VII

Jednoga jutra, tek što smo stigli da doručkujemo, — ja sam sedeo sam ispod prozora i razmišljao sam o povratku strica, aprilska jugovina je parila i sijala na dvorištu, — kad je odjednom utrčala u sobu Pulherija Petrovna. Ona je uvek bila laka i okretna, govorila je piskavim glasom i stalno je razmahivala rukama, a sad je prosto skočila na mene — hajde, gosparu, idi odmah, k ocu! vikala je ona. Kakve si to ljubavne sastanke zaveo tu, besramniče jedan! Dobićete vi obojica! Nastasije Nastasejić doznao je sve vaše pustolovine! Hajde, zove te otac... Smesta se kreni!

Ne razumejući još ništa, pošao sam za tetkom, i prešavši prag sobe za goste, ugledao sam oca, koji je hodao velikim koracima tamo-amo i kostrešio ćubu, Jušku suznih očiju kod vrata, a u kutu na stolici mojega kuma Nastasija Nastasejića sa izrazom nekakve naročite zluradosti u raširenim nozdrvama i u zapaljenim i iskrivljenim očima.

Čim sam ušao, otac je naleteo na mene:

— Jesi li ti poklonio Juški časovnik? govori!

Ja sam pogledao na Jušku...

— Govori-de! ponovio je otac i lupao je nogama.

— Jesam, odgovorio sam, i odmah sam dobio jak šamar, koji je učinio veliko zadovoljstvo mojoj tetki. Čuo sam kako se od

zadovoljstva zakašljala, kao da je popila gutljaj vrućega čaja. Otac je od mene potrčao k Juški.

— A ti, podlače, nisi smeo da primiš časovnik kao poklon, govorio je on, vukući ga za kosu, a ti si ga još i prodao, lenjivče!

Juška, zaista, kako sam doznao kasnije, po prostoti svojega srca poneo je časovnik k susednom časovničaru. Časovničar ga je izložio ispred prozora; Nastasije Nastasejić, prolazeći pored dućana, video ga je, otkupio i doneo k nama u kuću.

Uostalom, rasprava sa mnom i sa Juškom nije trajala dugo: otac se zadihao, zakašljao se, a nije mu bilo ni u naravi da se ljuti.

— Bratiću, Porfirije Petroviću, — kazala je tetka, čim je primetila, naravno, sa nekim sažaljenjem, da je otac prestao da se ljuti: — ne izvolite se više uznemiravati; ne vredi da kaljate svoje ručice. Evo što ću predložiti: u saglasnosti sa poštovanim Nastasijem Nastasejićem i zbog tako velike neblagodarnosti vašega sina uzeću časovnik; i kako je on svojim postupkom dokazao da nije dostojan da ga nosi i da on čak ne razume i njegovu cenu, ja ću ga u vaše ime pokloniti jednome čoveku, koji će jako osetiti vašu ljubav.

— Kome? — upitao je otac.

— Hrisanfu Lukiću, — odgovorila je tetka noćne kratkog ćutanja.

— Hrisaški? — upitao je otac i, mahnuvši rukom, dodao: — svejedno mi je, makar ga u peć bacili.

On je zakopčao raširen jelek i izišao, grčeći se od kašlja.

— Pristajete li vi, rođeni? — obratila se tetka Nastasiju Nastasejiću.

— Potpuno, sa iskrenom svojom pripravnošću, — odgovorio je on.

U toku cele „rasprave” on je bio nepomičan na svojoj stolici, samo je tiho frkao i trljao vrhove svojih prstiju, okrečući svoje lisičje oči čas k meni, čas k ocu, čas k Juški. Mi smo mu priredili pravo zadovoljstvo!...

Predlog moje tetke izazvao je u mojoj duši jako negodovanje. Nije mi bilo žao časovnika, nego mi je bio vrlo mrzak čovek kome js ona pameravala da ga pokloni. Ovaj Hrisanf Lukić, po prezimenu Trankvilitatin, zdrav, snažan, dugajlija bogoslov, uobičajio je da dolazi k nama u kuću — đavo bi ga znao radi čega! „Da radi sa decom”, uveravala je tetka; ali on nije mogao da radi sa nama, jer

sam nije ništa znao i bio je glup kao konj. On je uopšte ličio na konja: lupao je nogama, kao kopitama, nije se smejao, već je rzao i pri tome je otvarao celo svoje ždrelo do samoga grkljana, i lice mu je bilo duguljasto, orlovski nos, jagodice velike i spljoštene; nosio je kosmat dug kaput od proste materije i osećalo se od njega sirovo meso. Tetka ga je obožavala i nazivala ga uglednim muškarcem, kavaljerom i čak grenadirom. On je imao naviku da zvrcne decu prstima (on je i mene zvrckao, kad sam bio mlađi) po čelu tvrdim kao kamen noktima svojih dugačkih prsta, i, zvrckajući, kikotao je i čudio ce: „Kako to — da tvoja glava zveči! Znači — prazna je!” I ovaj zvekan da bude gospodar mojega časovnika! Nikad! rešio sam u svojoj glavi, istrčavši iz sobe za goste i popevši se s nogama na krevetić, dok mi je lice plamtelo i crvenelo se od dobivenoga šamara i na srcu se takođe raspaljivala gorčina uvrede i žudnja za osvetom... Nikad! neću dozvoliti da mi se prokleti bogoslov ruga... Da prikači časovnik, lanac opruži po trbuhu i da rže od zadovoljstva... Nikad!

Sve je to tako; ali kako da se uradi? kako da se omete?

Rešio sam da časovnik ukradem od tetke!

VIII

Na sreću, Trankvilitatin je u to vreme nekud pošao iz varoši i nije mogao doći k nama pre sutrašnjega dana. Trebalo je da se iskoristi noć! Tetka se nije zaključavala u svojoj sobi, a i u celoj kući ključevi nisu dejstvovali u bravama. Ali gde će ona da metne časovnik, gde da sakrije? Do večera ga je nosila u džepu i čak ga je više puta vadila i posmatrala; ali noću — gde će on noću da bude? O, to je već moj posao da ga nađem, — mislio sam, mašući pesnicom.

Sav sam plamteo od odvažnosti, užasa i radosti bliskoga željnoga prestupa; stalno sam vodio glavom odozgo dole; tmurio sam obrve, šaptao sam: pričekajte! Pretio sam nekome, bio sam ljut, bio sam opasan... i izbegavao sam Davida! Niko, čak ni on, nije trebao nimalo da posumnja u to što sam nameravao da učinim...

Radiću sam i sam ću da odgovaram!

Lagano se izmicao dan... zatim večer... najzad je nastupila noć. Ništa nisam radio, čak sam se starao da se ne okrećem: kao ekser mi se uvrtela u glavu jedna misao. Za vreme ručka, otac, čije srce je

bilo, kako sam rekao, popustljivo, a i savest ga je pomalo grizla zbog prgavosti, — šesnaestogodišnje dečake već ne biju po licu, — pokušao je da me mazi; ali sam ja odbio njegovo tepanje, ne zbog zlopamćenja, kako je on mislio tada, već sam se bojao da se ne raznežim: trebalo je da u celini sačuvam vatru osvete, celo čeličenje konačnoga rešenja!

Legao sam vrlo rano; ali, razume se, nisam zaspao i čak ni oči sklopio, već, nasuprot, bečio sam ih, iako sam pokrio glavu jorganom. Nisam unapred razmislio kako da postupim; nisam imao nikakvoga plana; čekao sam samo, kad će, najzad, sve da se umiri u kući? Preduzeo sam samo jednu meru, nisam izuo čarape. Soba moje tetke bila je na drugom spratu. Trebalo je preći trpezariju, pretsoblje, popeti se po stepenicama, preći mali hodnik... i tamo u desno su vrata!... Nije potrebno bilo uzimati ugarak ili fenjer, jer je u uglu tetkine sobe ispred ikone gorelo kandilo, to sam znao. Prema tome, videći se! Nastavio sam ležanje sa izbečenim očima, sa zatvorenim i osušenim ustima; krv mi je udarala u slepoočnice, u uši, u grlo, u leđa, strujala je po celom telu!... Čekao sam... ali kao da mi se neki đavo rugao: vreme je odlazilo i odlazilo, a tišina nije zavladala.

IX

Nikad, činilo mi se, David nije tako dockan zaspao... David, ćutljivi David, čak je pokušavao da razgovara sa mnom! Nikad u kući nisu tako dugo lupali, hodali, razgovarali! I o čemu oni govore, mislio sam u sebi, nisu se izrazgovarali od jutra! Spoljni zvuci takođe dugo nisu prestajali: čas je pas lajao tankim upornim lajem; čas je pijani seljak negde stalno vikao i nije se smirivao; čas su škripela nekakva vrata; čas su išla kola na oronulim točkovima i nisu htela nikako da prođu! Uostalom, ovi zvuci nisu me uznemiravali, naprotiv, bio sam njima, ne znam zbog čega, zadovoljan! Oni kao da su odvraćali pažnju. Ali gle, čini se, najzad, da se sve umirilo. Samo usamljena šetalica našega staroga časovnika muklo zvrcka u trpezariji i čuje se ravnomerno i otegnuto, kao teško disanje pospalih ljudi. Ja pokušavam da se pridignem.... ali je opet cvrknulo... za ovim

odjednom ahnulo... nešto mekano je palo i šapat se širi, šapat mili po zidovima...

Ili možda ništa od toga nema — samo me moje uobraženje draži?

Najzad sve se umirilo: stala je sama srž i tama, i samoća noći. — Vreme je! Unapred sav ohlađen, ja skidam sa sebe jorgan, spuštam noge na pod, ustajem... Činim jedan korak, drugi... Šunjam se... Tabani nogu, kao da su tuđi, teški, prelaze slabo i nesigurno. Stoj! kakav je to zvuk? Da li to neko testeriše negde, ili grebe... ili uzdiše? Ja prisluškujem... po licu mi prelaze žmarci, na oči mi naviru vodene hladne suze... Ne mari!... Ja se opet šunjam. Mračno je, ali ja znam put. Odjednom sam nabasao na stolicu... Oh, kako je lupnulo, i kako boli. Udarac je bio po samom golenu... Pretrnem od straha na mestu... Da li će se probuditi? A! Ma što bilo! Najednom se javlja odvažnost i čak ljutnja. Napred! napred! Eto, već je pređena i trpezarija, opipana su već i vrata, otvorena su odjednom, jednim zamahom... Svakako je škripnula prokleta petlja... neka je! Evo se ja već penjem uz stepenice. Jedan! dva! jedan, dva! Reknula je pod nogom stepenica; ja zlobno bacam na nju pogled, kao da mogu da je vidim. Eto sam već uhvatio kvaku drugih vrata... Ova nisu ni škripnula! Tako su se lako širom otvorila kao da govore: izvol’te, izvol’te!... Eto me već na hodniku!

Na hodniku gore, ispod tavana, nalazi se malo prozorče. Slaba noćna svetlost jedva se seje kroz tamna stakla. I vidim pri svitanju kako na podu na pustini leži, bacivši obe ruke iznad razbarušene glave, naša devojka posluga; tvrdo ona spava, diše brzo, a iza same njene glave su sudbonosna vrata. Ja koračam preko pustine, preko devojke... Ko mi je otvorio ova vrata... ne znam, ali sam ja već u tetkinoj sobi... Kandilo je u jednom kutu, a krevet — u drugom, i tetka u noćnoj kapici na glavi i u noćnoj bluzi leži na krevetu okrenuta licem k meni. Spava, ne miče se; čak se ne čuje njeno disanje. Plamen kandila tiho se ljulja, uznemiren dolaskom svežega vazduha; i po celoj sobi, i po nepokretnom i kao vosak žutom tetkinom licu zaljuljale su se senke...

Eno časovnik! Iza kreveta na zidu visi on na izvezenom jastučiću. Kakva je sreća, pomislih! Ne treba oklevati! Ali čiji su to mekani i brzi koraci iza mojih leđa? O, nisu to koraci, već srce lupa!... Ja podižem

nogu napred... Bože! nešto okruglo, dosta veliko gura me ispod kolena... Jedan! i još jedan! I ja sam spreman da viknem, spreman da padnem od užasa... Prugast mačak, naš domaći mačak stoji preda mnom, pogrbivši leđa i podignuvšn rep. Eto ga, skače na krevet, teško i mekano, okreće se i sedi, ne predući, kao da je nekakav sudija; sedi i gleda me svojim zlatnim zenicama. — Mic! mic! šapćem ja jedva čujno. Ja se saginjem preko tetke, dohvatio sam već časovnik... Ona se odjednom pridigla, široko otvorila trepavice... Stvoritelju! šta će biti?... Ali se njene trepavice tresu i zatvaraju, i glava sa slabim blebetanjem pada na jastuk.

Jedan minut — i ja sam opet u svojoj sobi, na svojoj podtelji, i časovnik je u mojim rukama...

Lakše od perca dotrčao sam natrag! Ja sam soko, ja sam lopov, ja sam junak, ja se gušim od radosti, vrućina mi je, veseo sam, hoću da probudim Davida, da mu sve ispričam, — ali, čudnovata stvar!

Zaspim kao mrtav! Najzad, ja otvaram oči... U sobi je svetlo, sunce je već izišlo. Na sreću, još se niko nije probudio. Skočim ja kao oparen, budim Davida, saopštavam mu sve. On sluša, dobrodušno se smeška.

— Znaš šta je? — kaže mi on, najzad. — Dajde da zakopamo taj glupi časovnik u zemlju, da i traga njegova ne bude!

Ja nalazim da je njegova misao izvanredna. Za nekoliko minuta mi smo obučeni, trčimo u vrt, koji je iza naše kuće, i pod starom jabukom u dubokoj jami, brzo izrivenoj u mekoj prolećnoj zemlji velikim Davidovim nožem, skrivamo zauvek omrznut poklon od kuma, te tako nije prešao u ruke nesimpatičnom Trankvilitatinu! Mi smo zatrpali jamu, nabacali na nju sitnoga kamena, i ponosni, srećni, ni od koga ne zapaženi, vratili smo se kući, legli smo u naše postelje i spavali još čas-dva i te kako lakim blaženim snom!

X

Možete pretstaviti kakva se graja podigla u jutro, čim se tetka probudila i spazila da nema časovnika! Do sad mi zveči u ušima njen oštar krik. „Pomozite! Opljačkali su! Opljačkali!” cičala je ona i digla celu kuću na glavu. Ona je besnela, a ja i David samo smo se smeškali u duši, i sladak je nam bio naš osmeh. „Sve, sve treba

istući! — vikala je ona, — ispod glave, ispod jastuka su izvukli časovnik!” Mi smo bili spremni za sve, mi smo očekivali bedu... Ali protiv očekivanja, nikakva nesreća nije se sručila na naše glave. U početku otac se zaista uzbudio strašno, čak je i policiju spomenuo; ali, verovatno, jučerašnja rasprava mu je dodijala, i on, naprečac, na neobično izumljenje tetke, napao je nju, a ne nas! „Dodijali ste mi vi, Pulherija Petrovna, više nego gorka pena, — viknuo je on, — sa vašim časovnikom. Neću više o njemu da čujem! Nije čarolijama, kažete vi, on propao; šta me se tiče? Makar i čarolijama! Ukrali su ga vam? Tako mu i treba! Nastasije Nastasejić šta će reći? Đavo ga odneo, vašega Nastasija Nastasejića! Nisam od njega video ništa, sem pakosti i nezadovoljstva. Ne smete me više uznemiravati! Čujete li!” — Otac je lupnuo vratima i ušao u svoj kabinet. U početku ja i David nismo shvatili aluziju, izraženu u njegovim poslednjim rečima; ali posle smo doznali da je otac u isto vreme jako negodovao na mojega kuma, koji mu je preoteo jedan dobar posao. Tako je tetka ostala u glupom položaju. Umalo nije pukla od ljutine, ali nije mogla ništa. Ona se morala ograničiti time što je, prolazeći pored mene i iskrivivši usta u moju stranu, oštrim šapatom govorila: „lopove, lopove, robijašu, varalico!” — Tetkini prekori činili su mi pravo zadovoljstvo. Bilo je takođe vrlo prijatno, prolazeći kroz vrt, gledati licemerno ravnodušnim okom ono mesto pod jabukom gde je počivao časovnik, i, ako se David nalazio tu u blizini, izmenjati sa njime značajno sleganje ramenima.

Tetka se rešila bila da protiv mene okrene Trankvilitatina; ali sam se ja osigurao Davidovom podrškom. Ovaj je otvoreno kazao snažnom bogoslovu, da će mu nožem rasporiti trbuh, ako me ne ostavi na miru... Trankvilitatin se uplašio: on, iako je bio „grenadir i kavaljer”, kako je govorila tetka, nije se odlikovao hrabrošću.

Tako je prošlo oko pet nedelja... Ali mislite li vi da se istorija sa časovnikom tako i završila? Ne, ona nije svršena; ali, da bih ja mogao nastaviti svoju priču, potrebno mi je da uvedem novo lice, i radi uvođenja novoga lica treba da se vratim unekoliko natrag.

XI

Moj otac je drugovao dugo, čak bio blizak sa jednim činovnikom u ostavci, koji se zvao Latkin. Ovaj je bio hromonja ubog i plašljiv čovek, čudnovatih manira, bio je jedan od onih stvorova o kojima kaže poslovica da ih je sam Bog ubio. Kao i otac moj i Nastasije, on je vodio stvari poslovnoga karaktera i bio je takođe privatan zastupnik i advokat; ali kako nije bio ugledan svojim stasom, niti je imao govorničkoga dara, i suviše se malo nadao na sebe, nije se rešavao da samostalno radi, pa je stupio u zajednicu sa mojim ocem.

Rukopis je njegov bio „pravi biser”, zakone je znao dobro i do tančina je sve osobine molbeničkoga i naredbodavčeva sloga. Zajedno sa ocem on je vršio različne poslove, delio je dobit i štetu, i činilo se da ništa ne može da poljulja njihovo prijateljstvo. Međutim, pored svega toga ono se srušilo jednoga dana i to zauvek. Otac se konačno svadio sa svojim saradnikom. Kad bi Latkin oteo od oca koristan posao, kao što je to učinio Nastasije, koji ga je kasnije zamenio, otac ne bi protiv njega negodovao više nego protiv Nastasija, možda čak i manje; ali je Latkin, pod uticajem nerazumljivoga osećanja valjda, — osećanja zavisti, gramzljivosti, a možda i pod uticajem trenutnoga priliva poštenja, podvalio mojemu ocu, izdao ga je njihovim zajedničkom poveriocu, bogatom mladom trgovcu, otvorivši oči ovom bezbrižnom mladiću na neku... neku veštinu, koja je trebala da donese mojemu ocu veliku korist. Oca je uvredila i naljutila izdaja, a ne novčan gubitak, ma kolik on bio. On nije mogao da oprosti podmuklost!

— Vidiš kakav se pronašao svetac! — govorio je on, drhteći od ljutine i cvokoćući zubima, kao u groznici. Ja sam se našao tu u sobi i bio sam svedok ove ružne scene. — Dobro! Od današnjega dana neka je amin! Svršeno je sve među nama. Više — ni pomozi Bog, ni sô i hleb! Neću doći ni ja k tebi, ni ti k meni! Vi ste za nas suviše pošteni, otkud ja i vi da činimo društvo! Ali nećeš imati ni dna, ni poklopca!” — Uzalud je Latkin molio oca, klanjao mu se do zemlje; uzalud je on pokušavao da objasni to što je ispunjavalo njegovu sopstvenu dušu bolešljivim nerazumevanjem. — „Bez ikakve koristi za sebe, Porfirije Petroviću, govorio je on, ja sam upropastio samoga sebe!” — Otac je ostao nepokolebljiv... Noga Latkinova nije više prelazila prag naše kuće. Sama sudbina, činilo se, rešila je da

opravda poslednju žestoku želju mojega oca. Ubrzo posle raskida (desio se on za dve godine do početka mojega pričanja), Latkinova žena, koja je, istina, odavno bolovala, umrla je; druga njegova kći, trogodišnje dete, onemela je i ogluvela u jedan isti dan od straha, jer joj se roj pčela zalepio oko glave; sam Latkin je paralizovan i došao do krajnje konačne siromaštine. Kako se on probijao i od čega je živeo — teško je bilo čak i pretstaviti. Živeo je on u polurazrušenoj kolibi, nedaleko od naše kuće. Starija njegova kći, Raisa, takođe je živela sa njim i po mogućnosti je vodila domaćinstvo. Ova Raisa je novo lice koje moram da uvedem u priču.

XII

Dok je njen otac bio u prijateljstvu sa mojima, stalno smo je viđali; ona je neki put celim danima sedela kod nas i šila je, ili prela svojim tankim okretnim i veštim rukama. To je bila stasita, malo suvonjava devojka pametnoga izraza i smeđih očiju na bledom duguljastom licu. Ona je govorila malo, ali pametno, tihim i zvučnim glasom, gotovo ne otvarajući usta i ne pokazujući zube; kad se ona smejala, što se dešavalo retko i nije se nikad produžavalo dugo, pokazivali su se svi zubi, veliki, beli, kao bademi. Takođe se sećam njenoga koraka, lakoga, protegljivoga sa malim poskokom na svakom koraku; uvek mi se činilo da ona silazi niz stepenice, čak kad je ona išla po ravnom prostoru. Ona se držala uspravno sa zgrčenim na prsima rukama. I ma šta ona radila, ma čega se ona primala, — makar udevala konac u iglene uši, ili suknju peglala, — Sve je bilo kod nje lepo i nekako... nećete verovati... nekako dirljivo. Hrišćansko njeno ime bilo je Raisa, ali smo je zvali Černogupka. (Crnousna): u nje na gornjoj usni bio je mladež, tamno-plava pega, kao da je jela crne maline; ali ovo je nije kvarilo, naprotiv, stajalo joj je lepo. Ona je bila tačno godinu starija od Davida. Ja sam imao prema njoj osećanje slično poštovanju, ali se ona znala sa mnom malo. Međutim između nje i Davida zavelo se prijateljstvo, — ne dečje, čudnovato, već dobro drugarstvo. Oni su nekako odgovarali jedno drugom. Neki put po čitave časove oni nisu izmenjali misli, ali je svako od njih osećalo da im je obojima dobro, — i baš zato dobro što su zajedno. Zaista nisam viđao slične devojke. Kod nje je bilo nešto pažljivo i odlučno,

nešto pošteno i tužno, i prijatno. Ja nisam od nje čuo pametne reći, ali nisam čuo ni bljutavosti, i pametnijih očiju nisam video u žpvotu. Kad se desio raskid između njene i moje rodbine, sve ređe sam je viđao: otac mi je najstrožije zabranio da posećujem Latkine, i ona se više nije pokazivala u našoj kući. Ali sam se sa njom viđao na ulici, u crkvi, i Černogupka mi je ulivala ona ranija osećanja: poštovanje i čak neko divljenje — pre nego žalost. Ona je vrlo dobro savlađivala svoju nesreću. „Kremen-devojka”, Kazao je za nju jednom prilikom neotesani Trankvilitatin. U stvari trebalo ju je sažaljevati: njeno lice imalo je izraz brižan, umoran, oči su upale i ušle u duplju, jer je suviše velik teret pao na njena mlada leđa. David se viđao sa njome mnogo češće nego ja; on je i kući njinoj odlazio. Otac je digao od njega ruke, jer je znao da ga David svakako neće poslušati. I Raisa se s vremena na vreme pojavljivala kod ograde našega vrta, koji je izlazio na ulicu, i viđala se tamo sa Davidom. Nije ona vodila sa njime razgovore, već mu je saopštavala neku novu teškoću, ili novu nevolju i tražila je saveta. Paraliza, koja je snašla Latkina, bila je dosta čudnovate vrste. Oslabile su njegove ruke i noge, ali se on nije lišio mogućnosti da ih upotrebljava, čak je mozak njegov radio pravilno; ali se njegov jezik zaplitao i mesto jednih reči izgovarao druge, trebalo se dosetiti što je baš on hteo da kaže.

... „Ču-ču-ču”, mrmljao je on sa naprezanjem, — on je svaku rečenicu počinjao sa ču-ču-ču, — „nožice mi, nožice”... A nožice su označavale hleb. Mojega oca je on mrzeo iz dubine svoje duše, — njegovu kletvu smatrao je kao uzrok svih njegovih beda i nazivao ga čas mesarom, čas trgovcem skupocennh stvari. „Ču-ču, k mesaru ne smeš odlaziti, Vasiljevna!” Tim imenom je on nazvao svoju kćer, a njega su zvali Martinjanom. Svakim danom su se povećavali njegovi zahtevi; rasle su njegove potrebe... Ali kako da se zadovoljavaju ti zahtevi? Odakle da se uzme novac? Nevolja utiče na brzo staranje; ali je strašno bilo slušati neke reči iz usta sedamnaestogodišnje devojke.

XIII

Sećam se, desilo mi se da prisustvujem njenom razgovoru sa Davidom kod ograde vrta, u sam dan smrti njene majke.

— Danas, u zoru, mama je umrla, — kazivala je ona, pogledavši svojim tamnim izrazitim očima, a potom oborivši ih na zemlju, — kuvarica se primila posla da nađe što jevtiniji sanduk; ali ona nije sigurna; može ona i novac da propije. Dođi, Davide, pripazi: tebe će se ona bojati.

— Doći ću, — odgovorio je David, — pripaziću... A šta je s ocem?

— Plače, govori: mazite i mene. „Mazite” — treba da znači sahranite. Sad je zaspao. — Raisa je odjednom duboko uzdahnula. — Oh, Davide, Davide! Ona je prešla poluotvorenom pesnicom preko svoga čela i obrva, i ovaj pokret je bio tako gorak... i tako iskren, i tako lep, kao i svi njeni pokreti.

— Ti svakako poštedi sebe, — primetio je David. — Sigurno, sasvim nisi spavala... Zašto plakati? Tuzi se ne može pomoći.

— Nemam vremena za plakanje, — odgovorila je Raisa.

— Bogataši mogu da se maze, da plaču, primetio je David.

Raisa je krenula da pođe, pa se vrnula.

— Žuti šal od nas hoće da kupe, znaš od maminog miraza. Daju dvapaest rublja. Ja mislim da je malo.

— Jest, malo je.

— Mi ga ne bismo prodali, — izgovorila je Raisa, posle kratkoga ćutanja, — ali za sahranu treba.

— Jest, treba. Ali bacati novac ne treba. Popovi ti — nevolja! Pričekaj, doći ću ja. Ti odlaziš? — Ubrzo ću doći. Zbogom, golubice!

— Zbogom, bratiću, golube!

— Pazi, ne plači!

— Kad da se plače? Treba ili ručak kuvati, ili plakati. Jedno od ovo dvoje.

— Šta! ručak kuvati? — obratio sam se k Davidu, čim se udaljila Raisa. — Zar ona sama sprema jelo?

— Pa čuo si da je kuvarica pošla da kupi sanduk.

„Spremati ručak, — pomislio sam, — a ruke su njene uvek čiste i haljina uredna... Hteo bih da vidim kako je ona tamo u kuhinji... Neobična je devojka!”

Sećam se ja drugoga razgovora kod ograde vrta. Ovoga puta je Raisa dovela sobom svoju gluvonemu sestricu. To je bilo lepo dete sa ogromnim začuđenim očima i sa celom gomilom crne mutne kose

na maloj glavi (Raisina kosa bila je takođe crna i takođe bez sjaja). Latkin je već bio paralizovan.

— Već ne znam šta da se radi, — počela je Raisa. — Lekar je recept napisao, treba poći u apoteku; a naš seljačić (u Latkina je ostao jedan zavisan od njega, kao bivšeg spahije, seljak) dovezao je sa sela drva i jednu gusku. A čuvar kuće otima: vi ste mi, kaže, ostali dužni.

— Gusku oduzima? — upitao je David.

— Ne, ne gusku: Ona je, tvrdi on, stara, ne vredi; zato ju je seljak i doneo vama, — već drva oduzima.

— Nema on prava! — kazao je David.

— Nema prava, a oduzima... Pošla sam na tavan; tamo se nalazi naš sanduk, star i prestar. Počela sam da ga pretresam... I evo što sam našla, pogledaj!

Ona je izvadila ispod marame dosta velik dogled, optočen bakrom i olepljen juhtom. David, kao ljubitelj i poznavalac svake vrste instrumenata, odmah ga je dočepao.

— Engleski je, — kazao je on, stavljajući ga čas na jedno, čas na drugo oko. — Morski je!

— I stakla su čitava, — nastavila je Raisa. — Pokazala sam ga ocu; on kaže: odnesi, založi ga u zlatara! — Šta ti misliš? Za njega će dati novaca? A zašto će nam dogled? Sem da vidimo u ogledalu kako smo lepi. Ali ogledala, nažalost, nema.

I, kazavši ove reči, Raisa se odjednom glasno nasmejala.

Sestrica njena, naravno, nije mogla da je čuje, ali, verovatno, osetila je drhtanje njenoga tela: ona je Raisu držala za ruku, i podignuvši na nju svoje velike oči, plašljivo je iskrivila lice i oblila se suzama.

— Tako je ona uvek, — primetila je Raisa, — ne voli kad se smeju.

— Hajde, neću, Ljubice, neću, — progovorila je ona, čučnuvši brzo pored deteta i gladeći prstima njenu kosu. — Vidiš?

Smeh je iščezao sa Raisina lica, i njene usne, čiji krajevi su se nekako naročito lepo podvijali na vrhu, postale su opet nepokretne. Dete je zaćutalo. Raisa je ustala.

— Znači — ti, Davide, pobrini se... sa dogledom tim. Jer žao mi je za drva, pa i gusku, ma kako ona bila stara!

— Deset rubalja će, sigurno, dati, — kazao je David, prevrćući dogled na sve strane. — Ja ću ga od tebe kupiti... šta ćeš bolje? A zasad evo ti za apoteku petnaest kopejaka... Je li dosta?

— Ja ovo pozajmljujem od tebe, — šaptala je Raisa, primajući od njega petnaest kopejaka.

— Još kako! Sa procentima — hoćeš li? Eto i zaloga je kod mene. Najvažnija stvar!... Englezi su prvi narod.

— A govore da ćemo mi da ratujemo protiv njih.

— Ne, odgovorio je David, mi sad bijemo Francuze.

— Ti to bolje znaš. Hajd' pobrini se. Zbogom, gospodo!

XIV

Ili, evo kakav se još razgovor desio sve kod one ograde. Raisa se pokazala zabrinuta više nego obično.

— Pet kopejaka glavica kupusa i to glavica „mala-premala”, — govorila je, naslonivši bradu na ruku. — Te kako je skupo! A za šivenje novac, još nije primljen.

— Ko ti je dužan? — upitao je David.

— Opet ona žena trgovca, što stanuje za bedemom.

— Ona što ide u zelenoj haljini koja šušti, ona debela?

— Ona, ona.

— Vidi ti debele! Od sala ne može da se izduva, u crkvi čak od nje para kulja, a dugove ne plaća!

— Ona će platiti... ali kad? A evo, Davide, imam još nove brige. Počeo je otac da mi svoje snove priča, — ti znaš da je postao mucav: hoće da izgovori jednu reč, a iziđe drugo. Što se tiče hrane ili neke tamo svakidašnjice, mi smo već navikli, razumemo, san pak i u zdravih ljudi biva nerazumljiv, a u njega je prava nevolja! Ja, kaže on, vrlo se radujem; danas sam se šećkao sve po belim pticama; a Gospod Bog mi je poklonio puket, a u puketu Andrjuša s nožićem. On našu Ljubicu zove Andrjuša. Sad ćemo mi, kaže on, oboje biti zdravi. Samo treba nožićem — fić! evo ovako! I pokazuje na grlo. Ja ga ne razumem; kažem mu: dobro, rođeni, dobro, a on se ljuti, hoće da mi rastumači u čemu je stvar. Čak je počeo da plače.

— A ti bi mu nešto kazala, — upleo sam se u razgovor, — slagala bi mu nešto.

— Ne umem ja da lažem, — odgovorila je Raisa i čak je raširila ruke.

I tačno je: ona nije umela da laže.

— Ne treba lagati, primetio je David, ali se takođe ne treba ni sekirati. Niko ti neće reći hvala.

Raisa ga je pogledala pažljivo.

— Što sam htela da te pitam, Davide,... kako treba pisati „štop”?

— A šta je „štop?”

— Evo, naprimer, ja hoću štop (štob - чтобы) ты жив был (- da živ budeš).

— Piši: ša(ш), debelo jer(ъ), on(o), buki(b), debelo jep (ъ)!

— Nije, umešao sam se ja, ne ša(š), već červ(- č)!

— Sve jedno, piši červ(- č)! A glavno je da sama živiš!

— Ja bih htela da pišem pravilno, primetila je Raisa i malo je pocrvenela.

Ona, kad je crvenela, odmah se čudnovato polepšavala.

— Može ono da zatreba... Tata kako je pisao u svoje vreme — za divljenje je! On je i mene naučio. Ali sad on čak i slova rđavo razume.

— Ti mi samo živi, ponovio je David, snizivši glas i ne spuštajući sa nje očiju. Raisa je brzo bacila na njega svoj pogled i još više je pocrvenela. — Živi ti... a pisati... piši kako znaš... Gle, đavola, veštica ide! (Vešticom je David zvao moju tetku). Koji đavo je ovamo vuče?... Hajde, dušice!

Raisa je još jednom pogledala na Davida i pobegla.

David je vrlo retko i nerado govorio sa mnom o Raisi, o njenoj rodbini, naročito od onoga vremena kad je počeo da iščekuje svojega oca. On je samo mislio na njega i o tom kako ćemo tada živeti. On ga je dobro upamtio i opisivao ga mi je sa naročitim zadovoljstvom.

— On je veliki, snažan, jednom rukom podiže deset pudova... Kad vikne: „hej, mali!” po celoj kući se čuje. — Tako je prijatan, dobar... i junak! Ni od koga se on nije plašio. Odličan je bio naš život, dok nas nisu upropastili! Govore da je on sad sasvim posedeo, a bio je riđ kao ja. Sna-a-ga!

David nikako nije hteo da ostanemo u Rjazanji.

— Vi ćete otputovati, primetio sam, a ja ću ostati.

— Koješta! Mi ćemo te sobom odvesti!
— A kako će biti sa ocem?
— Oca svojega ćeš ti napustiti. A ako ne napustiš — propašćeš.
— Zašto?
David mi nije odgovarao, samo je mrštio svoje bele obrve.
— A kad otputujemo tata i ja, počeo je on ponovo, naći će on sebi dobro mesto, i ja ću se oženiti...
— To neće biti brzo, primetio sam mu.
— Zašto, zbog čega? Oženiću se ja brzo.
— Ti?
— Da, ja; a šta?
— Možda imaš devojku u izgledu?
— Naravno, imam.
— Koja je to?
David se nasmešio.
— Kako si ti, ipak, nerazuman! Naravno, Raisa.
— Raisa! ponovio sam ca čuđenjem. Ti se šališ!
— Ja, brate, ne umem i ne volim da se šalim.
— Ta ona je za jednu godinu starija od tebe!
— Pa šta je? Uostalom, ostavimo taj razgovor.
— Dozvoli mi da te upitam još ovo, kazao sam ja, zna li ona za tvoju nameru da je uzmeš za ženu?
— Verovatno.
— Ali ti joj nisi ništa kazao?
— Šta ima da kažem? Doći će vreme, kazaću joj. Dosta!
David je ustao i izišao iz sobe. Kad sam ostao usamljen, mislio sam... mislio... i rešio, najzad, da David postupa kao pametan i praktičan čovek; i meni je čak laskalo to što sam ja drug takvoga praktičnoga čoveka!
A Raisa, u svojoj večnoj crnoj vunenoj haljini, najedanput mi se pokazala lepoticom i dostojnom najodanije ljubavi!

XV

Davidova oca nikako nema da dođe, čak ni pismo nije slao. Leto je nastupilo davno, mesec juni približavao se kraju. Mi smo se umorili od iščekivanja.

Međutim počeli su da kruže glasovi da je Latkinu naglo pozlilo, i porodica njegova samo što ne umre od gladi, a ako ne to, srušiće se kuća i krov će sve da pritisne. David se čak u licu promenio i postao je ljut i namrgođen, da k njemu ne možeš da priđeš. Češće je stao da odlazi nekud. S Raisom se sasvim nisam viđao. Pokatkad se pomaljala ona u daljini, prelazeći brzo preko ulice svojim finim lakim koračanjem, uspravna kao strela, sa zgrčenim rukama, sa tamnim i pametnim pogledom ispod dugačkih obrva, sa zabrinutim izrazom na blednom i prijatnom licu, — i to je sve.

Tetka, pomoću svojega Trankvilitatina, mučila me po starome običaju, i po starom prekorno šaptala mi je na uho: „lopove, gosparu, lopove!” Ali nisam obraćao na nju pažnju; a otac je bio stalno u poslu, radio je, putovao, pisao, ništa nije hteo da zna.

Jednom, prolazeći pored poznate jabuke, ja, više po navici, bacio sam poprečan pogled na poznato mestance, i odjednom mi se učinilo kao da je na površini zemlje, koja je skrivala naše blago, izvršena neka promena... Kao da se grbina javila tamo gde je ranije bilo udubljenje, da sitno kamenje nije ležala tako! „Šta to znači?” pomislio sam. „Da nije neko prodro u našu tajnu i iskopao časovnik?”

Trebalo se u tome uveriti sopstvenim očima. Prema časovniku, koji je ležao u utrobi zemlje, ja sam, naravno, bio potpuno ravnodušan. Ali se ne sme dozvoliti drugome da se njime koristi! Zato narednoga dana ja, ustavši ponovo pre zore i naoružavši se nožem, pošao sam u vrt, našao označeno mesto ispod jabuke, kopao sam, i iskopavši jamu gotovo aršin duboku, morao sam se uveriti da je časovnik propao, da je neko došao do njega, izvadio ga i ukrao!

Ali ko ga je mogao izvaditi osim Davida?

Ko je drugi znao gde se on nalazi?

Ja sam zasuo jamu i vratio se kući. Osećao sam se duboko uvređen.

„Pretpostavimo, — mislio sam, — časovnik je Davidu bio potreban za to da spase od gladne smrti svoju buduću ženu, ili njenoga oca... Ma što se mislilo, časovnik ima neku vrednost... Ali zašto on nije došao k meni i kazao: „brate (kad bih bio na njegovom mestu, svakako bih kazao: brate) — brate! potreban mi je novac; ti ga nemaš, ja znam, ali dozvoli da se koristim onim časovnikom, koji

smo zajedno zakopali pod starom jabukom. On nikome ne donosi koristi, a ja ću ti, brate, biti zahvalan!” S kakvom radošću bih ja pristao!

Ali raditi tajno, izdajnički, ne poveriti se drugu... Ne! Nikakva strast, nikakva nevolja ne može to da izvini!”

Ponavljam, bio sam jako uvređen. Počeo sam prema njemu da budem hladan, ljutio sam se...

Ali David nije bio od onih koji to primećuju i koji se uznemiravaju!

Počeo sam da pravim aluzije...

David ipak, činilo se, nikako nije razumevao moje aluzije!

Govorio sam u njegovom prisustvu, kako je nizak u mojim očima onaj čovek koji, imajući druga i čak razumevajući sav značaj sveštenoga osećanja drugarstva, nema dovoljno velikodušnosti da ne pribegava lukavstvu; kao da se nešto može utajiti!

Izgovarajući ove poslednje reči, prezrivo sam se smejao.

Međutim David kao da mu je sve to prešlo pored ušiju! Ja sam ga, najzad, prosto upitao: kako on misli, da li je časovnik naš radio još neko vreme, kad je bio sahranjen u zemlju, ili je odmah stao?

On mi je odgovorio: „Đavo bi ga znao! Našao si o čemu da razmišljaš?!”

Nisam znao šta da radim. U Davida je, očigledno, bilo nešto na srcu... ali ne krađa časovnika. Neočekivan slučaj dokazao mi je njegovu nevinost.

XVI

Vraćao sam se jednom prilikom kući jednom malom ulicom, kojom sam uopšte izbegavao da idem, jer se u njoj nalazilo jedno krilo kuće gde je stanovao moj neprijatelj Trankvilitatin; ali ovoga puta me sudbina dovela ovamo. Prolazeći ispod zatvorenoga prozora jedne gostionice, odjednom sam čuo glas našega sluge Vasilija, mladoga slobodnoga čoveka, velikoga „lenjivca i mangupa”, kako se izražavao moj otac, — ali velikoga takođe osvajača ženskih duša, na koje je on uticao šalom, igrom i sviranjem na torbanu.[3]

— I pomisli, što su izmislili! — govorio je Vasilije, kojega nisam mogao videti, ali sam čuo sasvim jasno; on, verovatno, sedeo je tu

kod prozora sa drugom pored čajnoga para i, kao što se to često dešava sa ljudima u zatvorenom prostoru, govorio je glasno, ne misleći na to da svaki prolaznik na ulici čuje svaku reč, — šta su izmislili? Zakopali su ga u zemlju!

— Lažeš! — promrmljao je drugi glas.

— Ja ti kažem. Takvi su naši gospodičići, neobični! Naročito ovaj David... prava zagonetka. U samu zoru sam ustao, prilazim prozoru... Gledam: kakvo je čudo?... Idu dva naša goluba po vrtu, nose ovaj isti časovnik, ispod jabuke su iskopali jamu i tuda ga gurnuli, kao kakvoga mladenca! I zemlju su za ovim sravnili, kunem se bogom, tako su raspušteni!

— Đavo neka ih nosi! — kazao je Vasiljev sabesednik. — Od besa, znači. A što dalje? Ti si časovnik pronašao?

— Razume se, pronašao. On je i sad kod mene. Samo ga zasad ne pokazujem. Suviše mnogo je zbog njega bilo loma. David ga je te same noći ispod staričine kičme izvukao.

— O — o!

— Ja ti kažem. Sasvim su bezobzirni. Zato ga ne smem pokazati. Ali oficiri će doći, prodaću ga nekome od njih, u protivnom slučaju proigraću ga na karte.

Nisam hteo više da slušam, strmoglavo sam potrčao kući i pravo k Davidu.

— Brate! — počeo sam ja, — brate! oprosti mi! Skrivio sam ti! Posumnjao sam u tebe! Okrivljavao sam te! Ti vidiš kako sam uzbuđen! Oprosti mi!

— Šta ti je? — upitao je David. — Objasni!

— Ja sam posumnjao da si ti iskopao časovnik ispod jabuke!

— Opet taj časovnik! Zar ga tamo nema?

— Nema ga tamo; ja sam mislio da si ga ti uzeo, da bi pomogao tvoje poznanike. I to je sve Vasilije!

Ispričao sam Davidu sve što sam čuo ispod prozora gostionice. Ali kako da opišem svoje čuđenje! Ja sam, naravno, verovao da će David negodovati; ali nikako nisam očekivao to što se desilo sa njime! Jedva sam završio svoju priču, obuzela ga je neobična ljutnja! David, koji se sa prezrenjem odnosio k celom tom, po njegovim rečima, „nevaljalom” slučaju sa časovnikom, onaj isti David koji je više puta uveravao da časovnik prebijene pare ne vredi, —

odjednom je skočio s mesta, sav je planuo, stisnuo je zube, stegao pesnice. „To se tako ne sme ostaviti! — kazao je on, najzad. — Kako on sme da prisvoji tuđu stvar? Pokazaću mu ja, pričekaj! Ne gledam ja lopovima kroz prste!” — Priznajem, ja dosad ne razumem šta je moglo tako naljutiti Davida: da li je on bio i bez toga uzbuđen, i Vasiljev postupak podlio samo masla u vatru, ili su ga uvredile moje sumnje, — ne mogu da kažem; ali ga nikad nisam video u takvom uzbuđenju. Otvorivši usta, ja sam stajao pred njim, i samo sam se čudio kako je teško i jako disao.

— Šta si naumio da uradiš? — upitao sam ga, najzad.

— Videćeš posle ručka, kad otac legne. Naći ću ja toga potsmevača! Ja ću se sa njime objasniti!

„O, pomislio sam: ne bih hteo da budem u koži toga „potsmevača!” Šta će izići iz toga, Gospode Bože moj!”

XVII

Evo što je izišlo.

Čim je posle ručka zavladala ona sanjiva zagušljiva tišina koja i do danas, kao vruća perina, pritiskuje rusku kuću i ruski narod usred dana, posle pojedenih jela, David (ja sam ga sa trepetom u srcu pratio u stopu) pošao je u sobu za mlađe i izveo odatle Vasilija. Ovaj u početku nije hteo da iziđe, ali se ipak predomislio, pokorio se i pošao je za njim u vrt.

David je stao baš pred njegovim prsima. Vasilije je bio celom glavom viši od njega.

— Vasilije Terentjeviću! — počeo je moj drug tvrdim glasom, — ti si ispod ove iste jabuke, pre šest nedelja, izvukao skriven časovnik. Ti nisi imao prava to da činiš, on nije bio tvoj. Vrati ga odmah!

Vasilije se zbunio, ali se odmah popravio. „Kakav časovnik? Šta vi govorite? Bog sa vama! Nikakvoga časovnika ja nemam!”

— Ja znam što govorim, i ti ne laži. Časovnik je kod tebe. Daj ga odmah!

— Nema kod mene vašega časovnika.

— A što si ti u gostionici... — počeo sam da govorim ja, ali me je David prekinuo.

— Vasilije Terentjeviću! — izgovorio je gluho i strašno. — Nama je dobro poznato da je časovnik kod tebe. Kaže ti se pošteno: daj ga. A ako ga ne daš...

Vasilije se drsko smeškao.

— I šta ćete vi onda sa mnom uraditi? De-der?

— Šta? Mi ćemo se oba s tobom tući dokle god ili ti nas savladaš, ili mi tebe.

Vasilije se zasmejao.

— Tući se? To ne dolikuje gospodi! Sa slugom se tući?

David je odjednom uhvatio Vasilija za prsluk.

— Nećemo se mi tući s tobom pesnicama, — izgovorio je on škrgućući zubima, — razumi ti! Nego ja ću ti dati nož i sam ću uzeti takav... I onda da vidimo ko će koga! Aleksa — komandovao je on meni, — potrči po moj velikn nož, znaš, držaljica mu je od kosti, on je tamo na stolu, a drugi je kod mene u džepu.

Vasilije je odjednom zanemeo od straha. David ga je stalno držao za prsluk.

— Oprostite... oprostite, Davide Jegoriću, promrmljao je on, čak su mu suze potekle iz očiju, — šta vi radite? Šta vi? Pustite!

— Neću te pustiti. Ni sažaljenja prema tebi Neće biti! I ako bi se ti danas izvukao od nas, sutra ćemo početi ponovo. — Aleksa, gde je nož?

— Davide Jegoriću, — zaplakao je Vasilije, — ne izvršite ubistvo... Šta je to? A časovnik... Ja, zaista... Šalio sam se... Ja ću ga ovoga trenutka vratiti vam. Šta je to? Čas Hrisanfu Lukiću hoćete trbuh da rasporite, čas meni! Pustite me, Davide Jegoriću... Izvolite uzeti časovnik. Tatici samo nemojte kazati.

David je ispustio iz ruku Vasilijev prsluk. Pogledao sam mu u lice: zaista i drugi jači bi se uplašio, a kamo li Vasilije. Lice mu je bilo tužno... hladno... ljuto...

Vasilije je ušao brzo u kuću i odmah se vratio otud sa časovnikom u ruci. Ćuteći dao ga je Davidu i tek kad se vraćao kući, glasno je kazao na pragu: „Fij ti, nesrećo!”

Vasiljevo lice još je bilo tako izmenjeno da se nije mogao poznati. David je mahnuo glavom i pošao u našu sobu. Ja sam se opet povukao za njim. „Suvorov! pravi Suvorov!” mislio sam u sebi. Tada, 1801 g., Suvorov je bio naš prvi narodni junak.

XVIII

David je zaključao vrata, metnuo časovnik na sto, prekrstio ruke i, o čuda! zasmejao se. Gledajući ga, ja sam se takođe zasmejao.

— Kako je to čudnovata stvar! — počeo je on. — Nikako se od toga časovnika ne možemo osloboditi. Zamađijan je on, zaista. I zbog čega sam se ja odjednom tako naljutio?

— Jest, zbog čega? — ponovio sam. — Trebao si ga ostaviti Vasiliju...

— O, ne, — prekinuo je David. — Šališ se! Ali šta ćemo sa njime sad da radimo?

— Jest, šta?

Mi smo oba gledali na časovnik i zamislili se. Ukrašen plavim bisernim gajtanom (nesrećni Vasilije u brzini nije stigao da skine ovaj gajtan, koji je bio njegova svojina) on je mirno vršio svoj posao: tik-takao je, istina, nekako sa nadvikivanjem koračića, i lagano je pomicao svoju bakarnu minutnu kazaljku.

— Možda opet da ga zakopamo? Ili u peć da ga bacimo, — predložio sam najzad ja. — Ili još ovo: da ga poklonimo Latkinu?

— Ne, odgovorio je David. Ništa od toga ne ide. Nego evo šta: pri gubernatorskoj kancelariji obrazovana je komisija, kupe priloge u korist postradalih od požara u Kasimovu. Varoš Kasimov, kažu, sasvim je izgorela, sa svim crkvama. I, tvrde, tamo primaju sve: ne samo žito ili novac, već i svakovrsne stvari. Dajmo tamo ovaj časovnik! A?

— Dajmo, dajmo! prihvatio sam ja. Izvanredna je to misao! Ali, ja sam mislio, pošto se porodica tvojih drugova nalazi u oskudici...

— Ne, ne; u komisiju! Latkini će i bez njega živeti. — U komisiju!

— Dobro, kad je u komisiju, neka ide u komisiju. Samo, ja mislim, treba sa tim nešto da se napiše gubernatoru.

David je bacio na mene pogled. — Ti misliš?

— Jest; naravno, mnogo se tu nema što pisati. Nego tako — nekoliko reči.

— Naprimer?

— Naprimer... početi ovako: „budući”... ili evo još: „pobuđeni”... dobro je...

— Zatim treba kazati: „ovaj mali naš prilog”...

— Prilog... dobro je takođe; hajde uzmi pero, sedi, piši, na posao!

— Najpre koncept, primetio sam ja.

— Dobro, koncept; samo piši, piši... A ja ću ga dotle očistiti kredom.

Ja sam uzeo tabak hartije, očistio pero; ali nisam stigao da na vrhu tabaka napišem: „Njegovom Prevashodstvu, Gospodinu Svetlom Knezu” (u nas je tada gubernatorom bio Knez X.) i zastao sam iznenađen neobičnom galamom... koja se neočekivano podigla u našoj kući. David je takođe primetio tu galamu i takođe je zastao, podignuvši časovnik u levoj, a krpicu sa kredom u desnoj ruci. Pogledali smo se. Kakav je to oštar krik? To je ciknula tetka... a ovo? — To je očev glas, promukao od ljutnje. „Časovnik! časovnik!” viče neko, kao da je Trankvilitatin. Hore lupaju, škripi pod, cela gomila trči... leti pravo k nama. Ja umirem od straha, i David je beo kao kreč, ali ima orlovski pogled. „Vasilije, podlac, izdao je”, šaptao je on kroz zube... Vrata se širom otvaraju... i otac u kućnoj haljini, bez mašne, tetka u haljini za puderisanje,

Trankvilitatin, Vasilije, Juška, drugi dečko, kuvar Agapit — svi navališe u sobu.

— Nevaljalci! — viče otac, jedva dišući... — Najzad smo vas uhvatili!... — I, videvši časovnik u Davidovim rukama, zavapio je otac: „Daj! — daj časovnik!” Ali David, ne govoreći ni reči, skokom ide k otvorenom prozoru i skače iz njega na dvorište i na ulicu!

Naviknuvši da podražavam u svemu mome obrascu, ja takođe skačem, ja trčim tragom za Davidom...

— „Hvataj! drži!” grme za nama divlji izmešani glasovi.

Ali mi već trčimo po ulici gologlavi, David napred, a ja na nekoliko koraka za njim, a za nama tutanj i vika potere!

XIX

Mnogo je godina prošlo od vremena svih tih događaja; više puta sam razmišljao o njima, — i dosad ne mogu da objasnim uzrok onoj ljutnji što je obuzela mojega oca, koji je tako nedavno zapretio i samo pominjanje u njegovom prisustvu o tom časovniku koji mu je dozlogrdio, kao što nisam mogao da razumem onda strašne ljutnje

Davidove pri saopštenju o tom da ga je uzeo Vasilije! Pa mimo volje javlja se u glavi misao, da je u časovniku bila neka tajanstvena snaga. Vasilije nas nije prokazao, kako je to mislio David, nije mu bilo do toga: on se suviše bio uplašio; već je jedna od naših devojaka videla časovnik u njegovim rukama i istoga trenutka dostavila je o tom tetki. Smutnja se započela.

I tako, mi smo trčali ulicom, baš njenom sredinom. Prolaznici, koji su se tu dešavali, zastajali su, ili su se u nedoumici sklanjali. Sećam se, jedan major u ostavci, poznati brzač, naglo se pomolio kroz prozor svojega stana i, sav crven, sa nagnutim trupom, pomamno je viknuo. „Stoj! drži!” grmelo je stalno za nama. David je bežao, mašući časovnikom iznad glave, neki put je skakao; ja sam takođe skakao tamo gde i on.

— Kuda? — vičem ja Davidu, videći da on skreće iz ulice na uličicu, i skrećem tragom za njim.

— K Oki! — viče on. — U vodu ga, u reku, k đavolu!

— Stoj, stoj! — viču za nama...

Ali mi već letimo po uličici. Već nam je u susret povejalo hladom — i reka je pred nama, i prljav, strm silazak, i drven most sa otegnutim nizom natovarenih kola, i garnizonski vojnik sa kopljem pored pokretne grede; tada su vojnici išli sa kopljima... David je već na mostu, trči mimo vojnika, koji se stara da ga udari kopljem po nogama, a pogodio je u tele koje je prolazilo tuda. — David brzo skače na naslone grede mosta, — čuje se njegov radostan usklik... Nešto belo, nešto plavo zablistalo je, zasvetlucalo je u vazduhu, — to je srebrn časovnik zajedno sa bisernim Vasiljevim gajtanom poleteo u talase... Ali se tu dešava nešto neverovatno! Tragom za časovnikom Davidove noge bacaju se gore — i sam on, sav, glavačke, sa ispruženim napred rukama, sa raširenim skutovima kaputa, opisuje u vazduhu dugu, — tako skaču u vruć dan uplašene žabe sa visoke obale u vodu ribnjaka, — i odmah iščezava za naslonom grede mosta i tam... buć! i težak pljesak dole...

Šta je sa mnom bilo, sasvim nisam u stanju da opišem. Bio sam na nekoliko koraka od Davida kad je skočio sa naslone grede... ali se čak ne sećam da li sam vikao; ne mislim, čak, da sam se uplašio: ja sam onemeo, ja sam poludeo. Ruke i noge prestale su da rade. Oko mene su se gurali, ljudi su bežali; neki od njih činili su mi se

poznati: Trofimić odjednom je prošao, vojnik sa kopljem potrčao je nekud u stranu, konji iz niza natovarenih kola žurno su prolazili mimo, dignuvši gore privezane vilice. Zatim je sve pozelenelo, i neko me jako gurnuo u teme i uzduž celih leđa... To sam ja pao u nesvest.

Sećam se da sam se potom pridigao i, videći da na mene niko ne obraća pažnju, prišao sam naslonim gredama mosta, ali ne sa one strane sa koje je skočio David, jer prići k njoj bilo mi je strašno, već sa druge, i pogledao sam na nemirnu, plavu, sa izdignutim talasima reku; sećam se da sam blizu mosta, kod obale, primetio dovezenu lađicu, a u njoj nekoliko ljudi, i jedan od njih, sav mokar i sijajući na suncu, sagnuvši se sa kraja lađe, vadio je nešto iz vode, nešto ne vrlo veliko, neku duguljastu, tamnu stvar, za koju sam u početku mislio da je kufer ili korpa; ali zagledavši se pažljivije, ja sam video da je ta stvar bila — David! Tada sam sav zadrhtao, viknuo iz svega glasa i potrčao k lađi, probijajući se kroz narod, a kad sam došao do nje, uplašio sam se i počeo sam da se osvrćem. U broju ljudi koji su je opkolili, poznao sam Trankvilitatina, kuvara Agapita, sa čizmom u ruci, Jušku, Vasilija... Mokar čovek, koji je sijao na suncu, izvadio je iz lađe i metnuo pod pazuho telo Davida, čije su se obe ruke dizale do visine lica, kao da je hteo da se sakrije od tuđih pogleda, i metnuo ga je u obalsko blato, na leđa. David se nije micao, kao da je umro, sastavio je pete i ispupčio je trbuh. Lice mu je bilo zelenkasto, oči su mu odrvenile i voda je kapala sa njegove kose. Mokar čovek, koji ga je izvadio, izgledalo je po odelu da je fabrički radnik, počeo je da tumači, drhteći od hladnoće i stalno odvajajući pramenove kose od čela, kako je on to učinio. Vrlo dobro i brižljivo je pričao.

— Vidim ja, gospodo, kakav je uzrok? Kad je bućnuo ovaj mali s mosta... Tu!... Ja sam odmah trčećim korakom pošao po toku dole, jer znam da je on pao baš u maticu, i ako ga ponese pod most, onda mu neće biti ni traga! Gledam: kao da — pliva kosmata kapa, a tamo — to je njegova glava. I ja sam odmah brzo skočio u vodu, uhvatio ga... A zatim je već bilo lako!

U gomili su se čule dve tri reči odobravanja.

— Treba da se zagreješ, hajdemo da popijemo čokančić, — kazao je neko.

Ali se tu neko grčevito probija napred... To je Vasilije.

— Šta je to, pravoslavci, — viče on sa suzama, — treba ga ljuljati. To je naš gospodičić!

— Tresite ga, tresite, — čuje se u gomili, koja stalno pridolazi.

— Obesite ga za noge! Najbolji je način!

— Na bure ga trbuhom i valjaj ga tamo-amo, dok što... Uzmite ga, deco!

— Ne smej dirati! — umešao se vojnik sa kopljem. — Treba ga poneti u stražarnicu.

— Vucibatino! — čuje se odnekle bas Trofimića.

— On je živ, — vičem ja odjednom iz sveg glasa, gotovo sa užasom.

Ja sam primakao svoje lice k njegovom licu... „Tako izgledaju davljenici”, mislio sam u sebi, i zanemeo sam, bio sam kao bez duše... I najedanput vidim — Davidove usne su zadrhtale, i povratio je malo vode...

Mene su odmah odgurnuli, odvukli; svi su mu prišli.

— Ljuljaj ga, ljuljaj! — zašumeli su glasovi.

— Ne, ne, stoj! — viknuo je Vasilije. — Kući ga, kući!

— Kući, — prihvatio je sam Trankvilitatin.

— Da mu povratimo duh, a tamo će se bolje videti, — nastavljao je Vasilije. (Ja sam od toga dana zavoleo Vasilija). — Braćo!

— Bratići, ima li asure? Ako ne — uzmite za glavu i za noge...

— Stoj! Evo asura! Položi! Potstavi! Kreći! Važno: kao vozom je otputovao.

I, posle nekoliko trenutaka, David, nošen na asuri, svečano je stupio pod krov naše kuće.

XX

Svukli su ga, položili na krevet. Još na ulici je počeo da daje znakove života, mukao je, mahao rukama. U sobi se sasvim osvestio. Ali čim su opasnosti po njegov život prošle i nije potrebno bilo skakati oko njega, — negodovanje je zamenilo brige: svi su se od njega udaljili kao od gubavca.

— Neka ga kazni Bog! neka ga kazni Bog! — cičala je tetka tako da se čulo po celoj kući. — Uklonite ga nekud, Porfirije Petroviću, jer

će on još takve nesreće da izazove, da i sam nećeš moći da se snađeš!

— To je, molim te, pokora neka, a i manit, — dodavao je Trankvilitatin.

— Zloća, zloća! Pa kakva! — cičala je tetka, prilazeći vratima naše sobe, da bi je David bolje čuo: — prvo i prvo, ukrao je časovnik, a posle sa njim u vodu... Neka ničiji ne bude... Eto ti!

Svi, svi su negodovali!

— Davide, — upitao sam ga, čim smo ostali sami, — zašto si to učinio?

— I ti sa njima, — kazao je sve još slabim glasom: usne su njegove bile modre i sav on kao da je otekao. — Šta sam ja uradio?

— A u vodu zašto si skočio?

— Skočio! Nisam se mogao zadržati na naslonoj gredi mosta, to ti je sve. Kad bi znao da plivam, namerno bih skočio. Naučiću se obavezno. A za to časovnik sad — ha! ha!

Ali u taj trenutak ušao je u našu sobu svečanim korakom moj otac.

— Tebe ću ja, ljubazni moj, — obratio se on k meni, — obavezno da istučem, nemoj da sumnjaš, iako si odrastao već. — Za ovim je on prišao postelji na kojoj je ležao David. — U Sibiru, — počeo je on nadahnutim i važnim tonom, — u Sibiru, gosparu moj, na robiji u podzemlju žive i umiru ljudi koji su manje prestupnici nego ti! Jesi li ti samoubica, ili prosto lopov, ili pak sasvim glupan? Kaži ti meni?!...

— Nisam ja ni samoubica, ni lopov, — odgovorio je David, — ali istinu reći: u Sibir idu dobri ljudi, bolji od mene i od vas... Vi to najlepše znate.

Otac je tiho huknuo, uzmaknuo je korak natrag, pogledao je napregnuto na Davida, pljunuo i, prekrstivši se lagano, izišao iz sobe.

— Ne voliš? — kazao mu je David, i isplazio je jezik. Za ovim je pokušao da se pridigne, ali nije mogao. — Znači, nekako sam se udario, — kazao je on, ječeći i mršteći se. — Sećam se, u gredu me voda gurnula.

— Jesi li video Raisu? — dodao je on odjednom.

— Ne, nisam je video... Čekaj, čekaj, čekaj! sad se ja sećam, da nije ona stojala na obali pored mosta? — Jest... Tamna haljinica,

žuta marama na glavi... Mora biti da je to ona!...

— A zatim... Jesi li video?

— Zatim... Ja ne znam. Nije mi bilo do toga. Ti si tada skočio...

David se uznemirio.

— Golube, druže, Aljoša, pođi k njoj odmah, reci joj da sam zdrav, da mi nije ništa. Sutra ću ja biti u njih. Idi brže, brate, zaduži me!

David je pružio k meni obe ruke... Njegova isušena riđa kosa virila je k vrhu zabavnim pramenovima... ali prijatan izraz njegova lica činio se zbog toga još više iskren. Ja sam uzeo kapu i izišao iz kuće, starajući se da me ne vidi otac i da ga ne potsetim na njegovo obećanje.

XXI

„Zbilja”, razmišljao sam ja, idući Latkinim, — „kako se desilo da ja ne primetim Raisu? Kuda se ona dela? Morala je ona videti”.

I odjednom sam se setio: u sam trenutak Davidova pada u ušima mi je zazvučao strašan krik, koji je napao dušu...

Da nije to bila ona? Ali kako da je nisam posle video?

Pred kućom u kojoj je stanovao Latkin širila se pustara, obrasla koprivom i okružena razvaljenom ogradom od kolja. Čim sam se probio kroz tu ogradu (nigde nije bilo ni kapije ni vrata), mojim očima pokazala se ova slika: na donjoj stepenici stepeništa ispred kuće sedela je Raisa, naslonivši lakat na koleno i poduprvši bradu skrštenim prstima; ona je gledala pravo pred sobom u zemlju; pored nje je stajala njena nema sestrica i bezbrižno je mahala bičem, a ispred stepeništa, okrenut leđima prema meni, u poderanom i iznošenom jeleku i u pantalonama i sa čizmama od pustine na nogama, mašući laktovima i kriveći se, pravio je nogama sitne krugove i skakutao starac Latkin. Kad je čuo moje korake, on se neočekivano okrenuo, najpre je čučnuo, pa se pridigao i, priskočivši odmah k meni, progovorio je neobično brzo, kolebljivim glasom, sa neprekidnim: ču, ču, ču! Ja sam stao kao ukopan. Davno ga nisam video i, naravno, ne bih ga poznao kad bih se sreo sa njime na drugom mestu. Ovo smežurano, bezubo, crveno lice, ove okrugle, mutne oči, razbarušene sedine, ova trzanja, ovi skokovi, ovaj

besmisleni mutavi govor — šta je sve to? Kakvo nečovečno očajanje muči ovo nesrećno stvorenje? Kakva je to „igra smrti?”

— Ču, ču — blebetao je on, grčeći se stalno, — evo je, Vasiljevna, sad je, ču, ču ušla... Čuješ! Kor... ritom po poklopcu (on se udario rukom po glavi) i sedi tako kao lopata; i mutava, mutava kao Andrjuša; mutava Vasiljevna! (On je, verovatno, hteo da kaže: nema). Ču! mutava moja Vasiljevna! Eto, one obe sad siromašno žive... Pogledajte, pravoslavci! Samo ja imam ove dve lađice! A?

Latkin je, očevidno, saznavao da ne govori što treba, i. strašno se naprezao da mi rastumači u čemu je stvar. Raisa, činilo se, sasvim nije čula šta govori njen otac, a sestrica je nastavljala da maše bičem.

— Zbogom, trgovče skupocenim stvarima, zbogom, zbogom! — otegao je Latkin nekoliko puta uzastopce, sa niskim poklonima, kao da se obradovao što je, najzad, uhvatio razumljivu reč.

Glava mi se vrtela.

— Što znači sve to? — upitao sam neku staricu, koja je posmatrala kroz prozor kućice.

— Šta, bratiću! — odgovorila je ova otegnuto: — govore da je čovek neki, a ko je on, Gospod ga zna, davio se, a ona je to videla. Uplašila se, šta li; došla je ipak... ništa; a kad je sela na ogranak kuće, govori joj ili ne, sve jedno. Znači, i ona će takođe da ostane bez jezika. O-o-h!

— Zbogom, zbogom, — ponavljao je Latkin sve sa istim poklonima.

Ja sam prišao Raisi i stao sam baš pred njom.

— Raisica, — vikao sam ja, — šta ti je?

Ona nije ništa odgovarala, kao da me nije ni primetila. Njeno lice nije pobledelo, nije se izmenilo, ali se nekako okamenilo, i izraz na njemu takav... kao da će ona ovoga trenutka da zaspi.

— Mutava je ona, mutava, — mrmljao je meni na uho Latkin. Ja sam uhvatio Raisu za ruku. — David je živ, — viknuo sam glasnije nego pre, — živ je i zdrav, živ je David, razumeš li? Izvadili su ga iz vode, on je sad u kući i rekao je da ti kažem da će sutra da dođe k tebi... On je živ!

Raisa je kao sa nekom mukom okrenula oči na mene; trepnula je njima nekoliko puta, šireći ih sve više i više, zatim je nagnula glavu,

pomalo se sva zacrvenila, usne njene su se otvorile... Ona je lagano, punim prsima udahnula u sebe vazduh, namrštila se, kao od bola, i progovorivši sa strašnom napregnutošću: „jest... Dav... ži... živ”, nemarno je ustala sa ogranka kuće i uputila se...

— Kuda? — kliknuo sam ja.

Ali, pomalo kikoćući i kriveći se, ona je trčala kroz pustaru... Naravno, ja sam se uputio za njom, dok se za mnom dizao složan starački i dečji vapaj Latkina i gluvoneme... Raisa se uputila pravo k nama.

„Oh, pokazao se dan!” mislio sam ja, starajući se da ne zaostanem od crne haljinice koja se videla preda mnom... „Oh!”

XXII

Prošavši pored Vasilija, tetke i čak Trankvilitatina, Raisa je utrčala u sobu gde je ležao David i pravo mu se bacila na prsi.

— Oh... Oh... Da-vide, — zazvečao je njen glas ispod prosute njene kose, — oh!

Razmahnuvši jako rukama, zagrlio ju je David i pripio se uz nju glavom.

— Oprosti mi, srce moje, — čuo se i njegov glas.

I oboje su bili van sebe od radosti.

— Zašto si ti pošla kući, Raisa, zašto nisi ostala? — govorio sam joj... Ona još nije dizala glavu. — Ti bi videla da su ga spasli...

— Oh, ne znam! oh, ne znam! Ne pitaj! ne znam, ne sećam se kako sam kući pošla. Sećam se samo: vidim te u vazduhu... nešto me udarilo... A što je bilo posle...

— Udarilo, — ponovi David, i mi sve troje odjednom se složno zasmejasmo. Bilo nam je vrlo dobro.

— Šta će to da bude, najzad! — začu se iza nas grozan glas mojega oca. On je stojao na pragu vrata. — Hoće li se svršiti najzad te gluposti ili ne? Gde mi živimo? U ruskoj državi ili u francuskoj republici?

On uđe u sobu.

— Neka ide u Francusku ko hoće da se buni i da živi nemoralno! A ti kako si smela ovamo da dođeš? — obratio se on k Raisi, koja se, dignuvši se tiho i okrenuvši se k njemu licem, očigledno uplašila,

ali sa njenoga lica nije iščezavao neki prijatan i blažen smeh. — Kći mojega krvnoga neprijatelja! Kako si se osmelila? Još ju je napalo da se grli! Napolje odmah! u protivnom...

— Striko, — kazao je David i seo je u postelji. — Ne vređajte Raisu. Ona će poći... samo je vi ne vređajte.

— A kakav si mi ti ustavodavac? Ja je ne vređam, ne vre-e-đam! već je teram. Ja ću još tebe uzeti na odgovornost. Tuđu sopstvenost si izgubio, kidisao si na svoj život, u rashode si me bacio!

— U kakve rashode? — prekide ga David.

— U kakve? Odelo si pokvario, — ti to ništa ne računaš? I na rakiju sam dao ljudima, koji su te doneli! Celu porodicu si uplašio, i još činiš ispade! A ako ova devojka, zaboravivši stid i čast...

David se trgao sa postelje.

— Ne vređajte je, kaže vam se.

— Ćuti!

— Ne smete...

— Ćuti!

— Ne smete sramotiti moju verenicu, — viknu David iz sveg glasa, — moju buduću ženu!

— Verenicu, — ponovi otac i izbulji oči. — Verenicu! Ženu! Ho, ho, ho! (Ha, ha, ha! odazvala se za vratima tetka). A koliko ti je godina? Bez godine nedelju živi na svetu, mleko na usnama nije mu osušeno, nedozreli! I hoće da se ženi! I ja... I ti...

— Pustite, pustite me, — šapnu Raisa i uputi se vratima. Ona je sasvim malaksala.

— Ja od vas dozvolu neću da molim, — nastavi David, opirući se pesnicama o kraj postelje, — već od mojega oca, koji danas-sutra mora ovamo da dođe! On mi je ukaz, a ne vi; a što se tiče mojih godina, meni i Raisi se ne žuri... Pričekaćemo, ma šta vi tamo govorili.

— Oj, Davide, rastrezni se! — prekinu ga otac; — pogledaj na sebe, ti si sav rastrzan... Izgubio si svaku učtivost!

David uhvati rukom košulju na prsima.

— Ma što vi govorili, — ponovi on.

— Zatvori mu usta, Porfirije Petroviću, zatvori mu usta, — ciknu tetka iza vrata, — a tu skitnicu, tu nevaljalicu... tu... — Ali je nešto neobično preseklo u taj trenutak govorništvo moje tetke: njen glas se

odjednom prekinuo i mesto njega se čuo drugi, starački mukli i slabi...

— Brate, — izgovorio je taj drugi glas. — Hrišćanska dušo!

XXIII

Svi smo se okrenuli... Pred nama je, u onom istom odelu u kome sam ga nedavno video, stajao, kao priviđenje, mršav, tužan, divalj Latkin.

— A Bog! — izgovorio je on nekako detinjski, dižući gore iskrivljen prst, koji je drhtao, i uperivši nemoćan pogled u oca, — Bog je kaznio! a ja Va... za Pa... jest, je-st za Raisicu sam došao! Meni... ču! Meni šta? Ubrzo u zemlju, — i kako se kaže? Jedan štap, drugi... prečaga — eto što mi... treba. A ti, brate, trgovče skupocenim stvarima... pazi... i ja sam čovek!

Raisa je, ćuteći, prešla sobu i, uzevši Latkina pod ruku, zakopčala mu je jelek.

— Hajdemo, Vasiljevna, — govorio je on, — tu su sve sveci, k njima ne idi! I taj, što tamo u futroli leži, — on pokaza na Davida, — takođe je svetac. A ja i ti, brate, grešni smo. Ču, ču... oprostite, gospodo, ljutitome starcu! Zajedno smo krali! — kriknu odjednom, — zajedno smo krali! ponovi on sa jasnom nasladom: jezik ga je, najzad, poslušao.

Mi svi u sobi ćutali smo.

— A gde u vas... ikona tu? — upita on, podižući glavu i vodeći očima, — treba se očistiti.

On je počeo da se moli Bogu, okrenuvši se jednomu od kutova, krstio se prijatno po nekoliko puta uzastopce, lupajući prstima čas po jednom, čas po drugom ramenu, i ubrzano ponavljajući: „Pomiluj me, Go... me... Go... me-Go!...“ Moj otac, koji za celo to vreme nije skidao pogleda sa Latkina i ni reči nije kazao, odjednom je zatreptao, stao je pored njega i takođe počeo da se krsti. Zatim se obrnuo k njemu, poklonio se nisko — nisko tako da je jednom rukom dotakao pod, i kazao je: „Oprosti i ti meni, Martemjane Gavriliću”, — i poljubi ga u rame. Latkin mu je odgovorio cmokanjem usana u vazduhu i miganjem očima: sumnjivo]e da je dobro razumeo što radi. Zatim se

moj otac obratio ka svima što su bili u sobi, ka Davidu, k Raisi, k meni:

— Radite šta hoćete, ponašajte se kako znate, — izgovorio je on tužnim i tihim glasom, i izišao je.

Tetka mu je prišla, ali je on viknuo na nju oštro i surovo. On je bio potresen.

— Me Go... me Go... pomiluj! — ponovio je Latkin. — Ja sam čovek!

— Zbogom, Davide, — kazala je Raisa i zajedno sa starcem takođe je izišla iz sobe.

— Sutra ću biti kod vas, — kriknuo je David i, okrenuvši lice k zidu, prošaptao je: — umoran sam jako; ne bi bilo rđavo da se sad zaspi, i zaćutao je.

Ja dugo nisam izlazio iz naše sobe. Skrivao sam se. Nisam mogao da zaboravim to čime mi je pretio otac. Ali moj strah nije bio opravdan. On me je sreo — i kad bi bar jednu reč kazao. Njemu samom, činilo se, bilo je nelagodno. Uostalom, noć je nastupila ubrzo i u kući se sve umirilo.

XXIV

Narednoga jutra David je ustao, kao da mu ništa nije bilo, a uskoro posle toga, u jedan isti dan, desila su se dva važna događaja: ujutro je umro starac, Latkin, a uveče je doputovao u Rjazan stric, Jegor, Davidov otac. Kako nije prethodno posao, niti koga predupredio, banuo je on neočekivano, pao je kao grom iz vedra neba; otac se neobično uznemirio i mislio je da što bolje počasti i primi dragoga gosta, i vrteo se kao da se gušio od ugljenog gasa, starao se kao kriv čovek; ali strica, činilo se, nije naročito radovala brižljiva srdačnost brata, stalno je ponavljao: „zašto će sve to?” i „ne treba mi ništa”. Sa tetkom je bio još hladniji; uostalom, ni ona se oko njega nije mnogo trudila. U njenim očima on je bio bezbožnik, jeretik, volterijanac... (zaista, on je naučio francuski da bi mogao čitati Voltera u originalu). Ja sam našao da je stric onakav kako mi ga je opisao David. To je bio krupan čovek, prilično težak, sa širokim boginjavim licem, važan i ozbiljan. On je stalno nosio šešir sa ćubom, manžete, naboran i žućkaste boje jelek, sa čeličnom

sabljicom o bedru. David se neobično obradovao, čak mu je lice dobilo svetliju i jasniju boju, i oči njegove su postale drukčije: radosne, jasne i sjajne; ali se na sve načine starao da umeri svoju radost i da je ne izrazi rečima: bojao se da postane malodušan. Prve noći posle dolaska strica Jegora, oba oni — otac i sin — zaključali su se u dodeljenoj im sobi i dugo su razgovarali poluglasno; drugoga jutra primetio sam da je stric nekako naročito nežno i sa poverenjem posmatrao svoga sina: videlo se da je sa njime vrlo zadovoljan. David ga je poveo na parastos k Latkinim; ja sam takođe pošao tuda: otac mi nije branio, ali je sam ostao kod kuće. Raisa me začudila svojom mirnoćom: pobledela je ona i vrlo smršala, ali suze nije prolivala, i govorila je i držala se vrlo prosto; i pored svega toga, čudnovato je da se kaže, nalazio sam u njoj neku veličinu: nehotnčnu veličinu tuge, koja na samu sebe zaboravlja! Stric Jegor se sa njom tu, u crkvenoj porti, upoznao; i sudeći po tome kako se on prema njoj ponašao, videlo se da mu je David već govorio o noj. Ona mu se dopala ne manje od sopstvenoga sina: mogao sam to da pročitam u Davidovim očima kad je on gledao na njih. Sećam se kako su oni zasijali od radosti kad je njegov otac kazao u njegovom prisustvu, govoreći o njoj: „Pametna je, biće domaćica.”

U kući Latkinih su mi pričali da se starac tiho ugasio, kao sagorela sveća, i dok se nije lišio snage i saznanja, stalno je gladio svoju kćer po kosi i izgovarao nešto nejasno, ali ne tužno, i sve se smeškao. Moj otac je pošao na sahranu, u crkvu i na groblje, i vrlo se srdačno molio; čak je Trankvilitatin pevao za pevnicom. Pred grobom je Raisa odjednom zajecala i pala je licem na zemlju; ipak se brzo smirila. Njena sestrica, gluvo-nema, obasjala je svakoga i sve velikim svetlim i malo divljim očima; s vremena na vreme ona se priljubljivala uz Raisu, ali se kod nje nije zapažalo straha.

Sutradan posle sahrane stric Jegor, koji, videlo se po svemu, nije doputovao iz Sibira praznih ruku (novac za sahranu on je dao i Davidova spasioca obilato je nagradio), ali koji o svom tamošnjem životu ništa nije pričao i nije nikakve svoje planove za budućnost saopštavao, neočekivano je objavio mome ocu da ne misli da ostane u Rjazanji, već će sa sinom otputovati u Moskvu. Otac moj, iz pristojnosti, izrazio je sažaljenje i čak je pokušao, istina, vrlo slabo,

da izmeni stričevo rešenje; ali u dubini svoje duše on se, mislim, tome vrlo obradovao.

Prisustvo brata sa kojim je on imao vrlo malo zajsdničkoga, koji ga nije udostojio čak ni ukora, koji ga čak nije ni bagatelisao, već se je prosto grozio od njega, davilo ga je... pa i rastavljanje sa Davidom nije pričinjavalo naročite tuge. Mene je, naravno, uništio ovaj rastanak; ja kao da sam osiroteo u prvo vreme i izgubio svaki oslonac u životu i svaku volju za život.

I tako je stric otputovao i odvezao sobom ne samo Davida, već, na veliko čuđenje i čak negodovanje cele naše ulice, i Raisu, i njenu sestricu... Doznavši o takvom njegovom postupku, tetka ga je odmah nazvala Turčinom, i nazivala ga je Turčinom do samoga kraja svoga života.

A ja sam ostao usamljen, usamljen... Ali stvar nije o meni.

XXV

Eto i kraj moje istorije sa časovnikom. Šta da vam još kažem? Posle pet godina David se oženio svojom Černogupkom, a 1812 godine, u činu artileriskoga poručnika, poginuo je slavnom smrću na dan borodinske bitke, braneći Ševardinski šanac.

Od toga doba proteklo je mnogo vode, i mnogo časovnika se kod mene menjalo; čak sam došao do takvoga zadovoljstva da sam nabavio pravi „breget” sa sekundnom kazaljkom, oznakom brojeva i repeticijom... Ali u tajnoj fijoci mojega stola za pisanje čuvam starinski srebrni časovnik sa ružinim grmenom na pločici sa brojevima; kupio sam ga u Jevrejina — raznosača, iznenađen njegovom sličnošću sa časovnikom koji mi je nekad poklonio moj kum. S vremena na vreme, kad sam usamljen i nikoga k sebi ne očekujem, vadim ga iz fijoke i, posmatrajući ga, sećam se mladih dana i druga tih dana, koji su odleteli u nepovrat...

Pariz, 1875.

SAN

— Preveo Sergije Slastikov —

I

Živeo sam tada sa svojom majkom u malom primorskom gradu. Bio sam napunio sedamnaest godina, a majci nije bilo ni tridesetpet; ona se vrlo mlada udala. Kada mi je otac preminuo uzeo sam tek sedmu godinu, ali sam ga se lepo sećao. Moja mati bila je žena onižeg rasta, plava, divnog no večno tužnog lica, tihog umornog glasa, bojažljivih pokreta. U mladosti je bila čuvena zbog svoje lepote, i uvek je ostala privlačna i mila. Nisam viđao dubljih, nežnijih ni tužnijih očiju, svilastije ni mekše kose; nisam viđao lepših ruku. Ja sam nju obožavao, a ona je mene volela... ali naš život nije tekao veselo: činilo se da tajni, neizlečivi i nezasluženi jadi neprestano podgrizaju sami koren njenog bića. Ti jadi se nisu mogli objasniti samo tugom za ocem, pa ma kako velika ona bila, pa ma koliko ga strasno moja mati volela, ma kako joj sveta bila uspomena na njega... Ne! tu se krilo još nešto, što ja nisam razumevao, ali što sam osećao, osećao nespokojno i silno, čim bi pogledao te tihe, nepomične oči, te divne, takođe nepomične, ne gorko stisnute, već bukvalno za navek sleđene usne.

Rekao sam da me je mati volela; ali je bilo trenutaka kad bi me odgurnula, kad joj je moje prisustvo padalo teško, nepodnošljivo. Osećala je tada čisto nehotičnu odvratnost prema meni — i užasavala se potom, optuživala sebe plačući, privijala me na svoje srce. Ove trenutke navale mržnje pripisivao sam poremećaju njenog zdravlja, njenoj nesreći... Istina, takva neraspoloženja su mogla do neke mere biti izazvana nekim čudnim, za mene samog neshvatljivim naletima zlih i prestupnih osećanja, koja su se katkad dizala u meni... Ali ovi naleti nisu bili jednovremeni s tim trenucima odvratnosti. — Majka je uvek bila u crnom, kao da je u žalosti. Živeli smo dosta ugodno — iako se skoro ni s kim nismo znali.

II

Majka je na mene usredsredila sve svoje misli i brige. Njen život se slio s mojim životom. Takvi odnosi među roditeljima i decom nisu uvek korisni za decu... oni pre bivaju štetni. Pritom, ja sam u majke bio jedinac — a takva deca se većinom nepravilno razvijaju. Vaspitajući ih, roditelji se isto toliko brinu o sebi samim, koliko o njima... A to ne valja. Ja niti sam se razmazio, niti sam ogrubeo (i jedno i drugo biva s jedincima), ali su mi se živci postepeno rastrojili; najzad bio sam i dosta slabog zdravlja — kao majka, kojoj sam i licem bio vrlo sličan. Izbegavao sam društvo svojih vršnjaka; uopšte sam se ljudi tuđio; čak sam i sa majkom malo razgovarao. Više od svega voleo sam da čitam, da lutam sam — i da sanjam, sanjam. Kakvi su bili moji snovi — teško je reći: ponekad mi se, istina, činilo kako stojim pred poluzatvorenim vratima, iza kojih se kriju neznane tajne, stojim i čekam, zaprepašćen — i ne prestupam praga — i sve razmišljam o tom šta se tamo ispred nalazi — i jednako čekam i zamirem... ili tonem u san. Da sam imao pesničke žice — verovatno bih počeo pisati stihove: da sam osećao naklonosti prema pobožnosti, zamonašio bih se, ali ničega toga nisam imao — i nastavljao sam da sanjam — i čekam.

III

Sad sam rekao kako bih ponekad zaspao pod uplivom nejasnih misli i snova. Uopšte sam mnogo sanjao — i snovi su u mom životu igrali veliku ulogu; sanjao sam skoro svaku noć. Snove nisam zaboravljao, pridavao sam im značenje, smatrao ih kao pretskazanje, trudio se da odgonetnem njihov tajni smisao; neki od njih su se ponavljali s vremena na vreme, što mi se uvek činilo čudnim i neobičnim. Naročito me je jedan san mučio. Činilo mi se kako idem uskom, rđavo kaldrmisanom ulicom starinskog grada, između mnogobrojnih kamenih kuća šiljatih krovova. Tražim svog oca koji kao da nije umro, već se zbog nečeg krije od nas, i živi baš u jednoj od tih kuća. I evo stupam, kroz nisku mračnu kapiju, prelazim dugo dvorište, zakrčeno brvnima i daskama i prodirem, najzad, u malu sobu sa dva okrugla prozora. Nasred sobe stoji moj otac u sobnoj haljini i puši na lulu. On nimalo ne liči na mog pravog oca: visokog je rasta, pomršav, crne kose, nos mu je kukast, oči

tužne i pronicljive; reklo bi se četrdesetih je godina. Nezadovoljan je što sam ga našao; ni ja se takođe ne radujem ni malo što sam se video — i stojim u nedoumici. On se polako okreće, počinje nešto da mrmlja i da hoda tamo-amo sitnim koracima... Zatim se pomalo udaljava, ne prestajući da mrmlja, i, što je važno, osvrće se nazad preko ramena; soba se širi i gubi u magli... Meni najednom biva strašno pri pomisli da ponovo gubim svog oca, jurim za njim, — ali ga već ne vidim — i samo kao da čujem njegovo ljutito, pravo medveđe mumlanje... Srca mi nestaje — budim se i dugo ne mogu opet da zaspim... Ceo idući dan mislim o tom snu, i, razume se, ništa ne mogu da shvatim.

IV

Nastao je juni mesec. Grad u kome sam s majkom boravio, tada je neobično oživljavao. Mnogo lađa je pristajalo u luku, puno novih lica se javljalo na obali kraj kafana i gostionica, zagledajući radoznalo raznovrsne figure matroza i drugih ljudi, koji su sedeli ispod platnenih naslona, pored malih, belih stočića, uz olovne, okrugle čaše nalite pivom.

Tako sam jednom, prolazeći mimo jedne kafane, spazio čoveka, koji je, čim sam ga ugledao, prikovao svu moju pažnju. U dugom, crnom kaftanu, sa slamnim šeširom na oči navučenim, sedeo je nepomično, prekrštenih ruku. Retki uvojci crne kose spuštali su mu se skoro do samog nosa; tanke usne su stiskale kratku lulu. Taj čovek mi se učinio toliko poznat, svaka crta njegovog opaljenog, žutog lica, sva njegova pojava — toliko su se sigurno urezale u moje sećanje, da nisam mogao ne zaustaviti se pred njom, nisam mogao da se ne upitam: ko je taj čovek? Gde li sam ga video? Osećajući, verovatno, moj ispitujući pogled, on podiže na mene svoje crne, oštre oči... Ja nehotice uzdrhtah...

Taj čovek bio je onaj otac koga sam tražio, koga sam u snu video!

Nije bilo moguće prevariti se, — sličnost je odveć porazna bila. Čak samo kaftan dugih skutova, koji je pokrivao njegove mršave udove, bojom i krojem je potsećao na sobnu haljinu u kojoj se javljao moj otac.

„Da ne spavam?” — pomislih... Ne... Sad je dan, naokolo šumi svet, s plavog neba sunce žarko sija, i preda mnom nije priviđenje već živ čovek. Prišao sam tada praznom stolu, naručio čašu piva, novine — i seo sam nedaleko od tog zagonetnog čoveka.

V

Stavivši list novina u visinu lica, nastavio sam da proždirem neznanca očima. — On se skoro nije micao, samo je katkad dizao oborenu glavu. Očevidno je čekao koga... Ja sam gledao, gledao... Ponekad mi se činilo da sam sve to izmislio, da upravo nikakve sličnosti nema, da sam se predao polunehotičnoj obmani uobraženja... ali se „taj” najednom okrene malo na stolici ili ovlaš ruke digne i ja opet samo što ne uzviknem, opet vidim svog „noćnog” oca! — On najzad primeti moju izazivačku pažnju, i prvo s nedoumicom, potom s ljutnjom, pogledav put mene, poče se spremati da ustane... i obori malu palicu, koju je prislonio bio uza sto. Ja munjevito skočih, podigoh je i dadoh mu. Srce mi je snažno bilo.

On se nazor osmehnu, zahvali mi i, približivši svoje lice mojem, podiže obrve i otvori malo usta, kao da ga je nešto zaprepastilo.

— Vrlo ste uslužni, mladiću, — progovori najednom suvim i reskim glasom kroz nos. — U današnje vreme je to retkost. Dozvolite da vam čestitam: dobili ste lepo vaspitanje. — Ne sećam se šta sam mu sigurno odgovorio; ali je razgovor među nama brzo otpočeo. Doznao sam da je moj sunarodnik, da se nedavno vratio iz Amerike, gde je proveo mnogo godina, i da će opet skoro tamo. Nazvao se baronom... ime nisam uspeo dobro da čujem. Isto kao moj „noćni” otac, i on je svaku svoju reč završavao nekim nejasnim unutarnjim mrmljanjem. Hteo je da sazna moje prezime... Čuvši ga, opet kao da se zaprepastio, potom me je upitao da li davno živim u gradu i s kim? Odgovorih mu da živim sa svojom majkom.

— A vaš otac?

— Moj otac je odavno umro.

Obavesti se o imenu moje majke i odmah se zasmeja nevešto — a potom se izvini, govoreći da ima taj amerikanski običaj i da je uopšte pravi čudak. Zatim požele da sazna gde stanujemo. Ja mu rekoh.

VI

Uzbuđenje koje me je obuzelo u početku našeg razgovora postepeno se stišalo; našao sam da je name zbliženje malo neobično — i ništa više. Nije mi se sviđao osmejak sa kojim me je gospodin baron raspitivao. Nije mi se takođe sviđao ni izraz njegovih očiju, kada ih je bukvalno upijao u mene... Bilo je u njima nešto grabljivo i pokroviteljsko... nešto mučno. Takve oči u snu nisam video. Čudno je lice bilo u barona. Uvelo, umorno, a u isto vreme mladalačko! Moj „noćni” otac nije takođe imao tog dubokog ožiljka, koji je sekao koso celo čelo mog novog poznanika, i koji sam primetio tek kad sam mu prišao bliže.

Jedva sam stigao da saopštim baronu ime ulice i broj kuće gde smo stanovali, kad Arapin visokog rasta, umotan u plašt do samih obrva, priđe mu s leđa i lako ga tače po ramenu. Baron se osvrte, izusti: „Aha! najzad!” — i, klimnuv ovlaš glavom, uputi se zajedno s Arapinom u kafanu. Ja sam ostao pod naslonom i hteo da sačekam barona da izađe, ne toliko zato da bih ponovo s njim razgovarao (u stvari nisam ni znao o čemu bih s njim i mogao govoriti) — koliko da bih opet proverio svoj prvi utisak. — Ali prođe pola časa, prođe čas... Baron se ne pojavi. — Uđem u kafanu, projurim kroz sve sobe, ali nigde ne spazih ni barona ni Arapina. Oba su, izgleda, otišla kroz zadnja vrata.

Glava me tad malo zabole i, da bih se osvežio, uputim se duž morske obale do prostranog parka u okolini grada, podignutog jedno pre dvesta godina. Prošetavši čas-dva u senci divovskih hrastova i platana, vratih se kući.

VII

Naša služavka, čim sam se pojavio u pretsoblju, pojuri mi u susret sva uznemirena. Po izrazu njenog lica odmah sam pogodio da se za vreme mog otsustva dogodilo neko zlo u našoj kući. I, zbilja, doznadoh da se pre čas, u spavaćoj sobi moje matere, iznenada čuo strašan krik; dotrčavši, služavka ju je našla na podu, u nesvesti koja je potrajala nekoliko minuti. Mati se najzad osvestila,

ali je morala ostati u postelji, i izraz je imala uplašen i čudan; ni reči nije rekla, ni na pitanja nnje odgovarala, stalno se samo osvrtala i trzala. Služavka je poslala vrtara po lekara. Lekar je došao i prepisao umirujuće sretstvo, ali mati ni njemu nije ništa htela reći. Vrtar je tvrdmo da je nekoliko časaka posle toga kako se u materinoj sobi čuo krik video nepoznatog čoveka, gde žurno trči kroz šiprag vrta kapiji što vodi na ulicu. (Stanovali smo u jednokatnici, čiji su prozori gledali u poveći vrt.) Vrtar nije stigao da dobro rasmotri lice tog čoveka; ali, tvrdi, bio je pomršav, imao nizak slamni šešir i dugačak kaftan. „Baronova odeća”! sinu mi odmah kroz glavu. Vrtar ga nije mogao stići, pritom su ga odmah pozvali u kuću i poslali po doktora. Ušao sam kod majke; ležala je u postelji, bleđa od uzglavlja na kojem joj je počivala glava. Poznavši me, slabo se osmehnula i pružila mi ruku. Priseo sam kraj nje i počeo da je raspitujem; u početku je sve odricala; najzad je, ipak, priznala da je spazila nešto što ju je uplašilo. — Neko je dolazio ovde? — upitah. — Ne — naglo odgovori ona, — nije niko dolazio, ali mi se učinilo... prividelo mi se. — Ućutala je i pokrila oči rukama. Hteo sam joj saopštiti šta sam doznao od vrtara, i uzgrsd ispričati svoj susret s baronom... ali su mi se, bogzna zašto, reči sledile na usnama. Odlučio sam ipak da primetim majci, da se priviđenja obično ne javljaju danju... — Pusti, — prošapta ona, — molim te, ne muči me sada. Jednom ćeš saznati... — Opet je ućutala. Ruke su joj bile hladne a puls tukao brzo i neravno. Dao sam joj da ispije lek i sklonio se malo u stranu, da je ne uznemiravam. Celog dana nije ustajala. Ležala je nepomično i tiho, duboko samo uzdišući po katkad i plašljivo otvarajući oči. Svi su u kući bili u nedoumici.

VIII

Pred noć majku uhvati laka groznica i ona me ukloni. Ipak nisam otišao u svoju sobu, legao sam u susednu na divan. Svakih četvrt časa sam ustajao, na prstima prilazio vratima, osluškivao. Sve je bilo tiho; međutim cele te noći jedva ako je oka sklopila. Kada sam rano sutradan ušao kod lje, lice joj se činilo zapaljeno, oči sijale neprirodnim bleskom. U toku dana bilo joj je malo lakše, ali se pred veče ponovo vatra popela. Do tada je uporno ćutala, a tada

najednom poče da govori užurbanim, isprekidanim glasom... Nije buncala, sve su joj reči imale smisla, samo nisu imale iikakve veze. Uskoro pred ponoć, ona se, iznenada, grčevitim pokretom, diže u postelji (ja sam sedeo kraj nje), i istim onim užurbanim glasom, otpijajući jednako gutljajima vodu iz čaše, razmahujući malo rukama i nijednom me ne pogledavši, poče da priča... Zaustavljala se, pravila napor nad sobom i opet nastavljala... Tako je sve to bilo čudno, kao da je sve činila u snu, kao da je sama otsustvovala, a neko drugi govorio njenim ustima ili joj naređivao da govori.

IX

— Poslušaj što ću ti ispričati, — poče ona, — nisi više kakav mališan, treba sve da znaš. Imala sam dobru prijateljncu... Udala se za čoveka koga je svim srcem volela, i bila je vrlo srećna sa svojim mužem. Prve dakle godine braka pođu oni u prestonicu da probave tamo nekoliko nedelja i provedu se. Otsednu u lepom hotelu i često su odlazili u pozorište i na koncerte. Moja je prijateljica bila lepa, svi su je zapažali, mladi ljudi joj se udvarali, ali bio je jedan među njima... oficir. Pratio ju je u stopu i ma gde bila, svuda je videla njegove crne, zle oči. Nije se s njom upoznao, niti je ijednom s njom govorio, samo ju je stalno posmatrao, tako drsko i čudno. Sva su joj zadovoljstva prestonice bila zagorčena njegovim prisustvom; počela je nagovarati muža da što pre otputuju, i već su se bili spremili za put. Jednom njen muž ode u klub: pozovu ga oficiri — onog istog puka u kom je bio i taj oficir — da se kartaju... Prvi put je ostala sama. Muž se dugo nije vraćao, ona otpusti služavku i legne u postelju... I najednom dođe joj tako teško, da se čak sva ohladila i zadrhtala. Pričini joj se da čuje tiho kucanje za zidom — tako pseto grebe — i počne da gleda u taj zid. U uglu je gorelo kandilo; soba je sva bila obložena štofom... Najednom se nešto tamo pokrenu, podiže, otvori... I pravo iz zida, sav crn, dug, izađe taj užasni čovek zlih očiju! Htela je da zapomaže, i nije mogla. Potpuno se skamenila od straha. On joj se hitro približi, kao divlja zver, baci joj nešto na glavu, nešto zagušljivo, teško, belo... Šta je potom bilo, ne sećam se... ne sećam se! To je ličilo na smrt, na ubistvo... Kad se najzad ta strašna magla digla, kad sam se... kad se moja prijateljica osvestila,

u sobi nije bilo nikog. Ona ponovo — i zadugo — nije još imala snage da dozove, najzad je kriknula... zatim se opet sve izmešalo...

Kasnije je ugledala kraj sebe muža, koga su skoro do dva časa zadržali u klubu... Bio je sav izgubljen. Stao ju je raspitivati, ali mu ništa nije kazala... Zatim se razbolela... Ipak ceha se, ostavši sama u sobi, razgledala je ono mesto u zidu... Pod štofanom navlakom ukazala se tajna vrata. A u nje je nestalo s ruke vereničkog prstena. Taj prsten bio je neobičnog oblika: na njemu se izmenjivalo sedam zlatnih zvezdica sa sedam srebrnih; bio je starinska porodična dragocenost. Na muževljevo pitanje šta se dogodilo sa prstenom, ništa nije mogla da odgovori. Muž misleći da ga je negde zaturila, svugde ga je tražio, ali ga nigde nije bilo. Tuga ga je obuzela, odlučio je da otputuje kući što je moguće pre, i čim je lekar dozvolio, napustili su prestonicu... Ali zamisli! Na sami dan polaska na ulici se sudare s nosilima... Na tim je nosilima ležao tek ubijen čovek, rasečene glave — i zamisli — taj čovek je glavom strašni noćni gost zlih očiju... Ubili su ga za vreme kartanja!

Tada je moja prijateljica otputovala u selo... prvi put je postala majka... i provela je s mužem nekoliko godina. On nikada ništa nije saznao, a i šta bi mogla ona reći? Ni ona sama nije ništa znala.

Ali pređašnje je sreće nestalo. Mračno je postalo u njihovom životu — i nikada više taj mrak nnje prestajao... druge dece nisu imali ni npe ni posle... a taj sin...

Mati sva zatreperi i pokri lice rukama...

— I kaži sad, — nastavi s dvostrukom snagom: — zar je moja poznanica zbog čega bila kriva? Šta je mogla sebi prebaciti? Bila je kažnjena, ali zar nema prava i pred samim Bogom da kaže da je kazna koja ju je stigla nepravedna? Onda zašto joj se kao prestupnici koju muči griža savesti, zašto joj se prošlost javlja na takav užasan način, posle tolikih godina? Magbet je ubio Banka — i nije čudo što mu se priviđa... a ja...

Ali tu se govor materin toliko zamrsi i pomeša, da sam prestao da je shvatam... Nisam više sumnjao da bunca.

X

Kako je uzbudljivo uticala na mene materina priča — lako će svak razumeti. Od prve njene reči sam pogodio da govori o samoj sebi a ne o nekoj svojoj poznanici; izrekavši se slučajno, samo je potvrdila moja nagađanja. Sigurno je bio moj otac taj koga sam u snu tražio, koga sam zatim video na javi. Nije bio ubijen, kao što je mati pretpostavljala, već samo ranjen... I dolazio je kod nje, pa pobegao, uplašen njenim strahom. Sve mi je namah postalo razumljivo, i osećanje nehotične odvratnosti prema meni, koja se katkad budila u mojoj materi, njena večna tuga, i naš povučeni život... Sećam se, glava mi se vrtela — ja sam je hvatao obema rukama, kao želeći zadržati je na mestu... Međutim jedna mi se misao zabila u mozak kao klin: odlučio sam, neizostavno, pa ma čega me stalo, da ponovo nađem toga čoveka! Zašto? S kakvim ciljem? — nisam davao sebi računa, ali naći, naći ga — postalo je za mene pitanje života ili smrti! Idućeg jutra se mati najzad umiri... groznica prođe... ona zaspa.

Poverivši je brizi naših gazda i slugu, uputim se da tražim.

XI

Pre svega, naravno, pođem u kafanu gde sam sreo barona: ali ga u kafani niko nije znao niti primetio; on je bio njen slučajni gost. Arapina su gazde primetile — njegova je pojava odveć upadala u oči. Ali ko je, gde stanuje, takođe niko nije znao. Ostavim, za svaki slučaj, svoju adresu u kafani, pa pođem izreda po gradskim ulicama i kejovima, pokraj pristaništa, bulevarima, zagledajući u sve lokale, i nigde ne nađoh ništa slično ni baronu, ni njegovom drugu!... Prečuvši baronovo prezime, bio sam lišen mogućnosti da se obratim policiji; ipak sam upozorio dvojicu-trojicu čuvara javnog poretka, koje sam uzgred sreo (istina, oni su me gledali zaprepašćeni i nisu mi konačno verovali), da ću obilato nagraditi njihov trud, ako im pođe za rukom da uđu u trag tih dveju ličnosti, čiju sam se spoljašnost trudio da im što je moguće vernije prikažem. Prolutavši tako do samog ručka, vratio sam se umoran kući. Majka se bila digla s postelje, ali njenoj običnoj tuzi se pridružilo nešto novo, neka brižna nedoumica, koja mi je kao nož parala srce. Veče sam proveo s njom. Ništa skoro nismo govorili: ona je gatala na kartama, u koje sam ćuteći

posmatrao. Nijednom reči nije pomenula ni svoju priču, ni šta se dan ranije desilo. Kao da smo se oboje tajno dogovorili da ne pominjemo sve te mučne i čudne doživljaje... Njoj kao da je bilo krivo na sebe i da se stidela onoga što joj se nehotice otrglo; a možda se nije ni sećala dobro šta je govorila u polugrozničavom bunilu — i nadala se da ću je poštedeti... Tako je i bilo, štedeo sam je, i ona je to osećala; kao i juče, izbegavala je moj pogled. Celu noć nisam mogao zaspati. — Napolju se namah diže strašna bura. Vetar je vio i besno kidao, prozorska okna su zvonila i tresla se, kroz vazduh se prolamalo mučno stenjanje i ječanje, kao da se nešto tamo gore rušilo i s gnevnim plačem hujalo iznad uzdrmanih kuća. Pred zoru me zansse dremež... najednom mi se učini kao da neko uđe u moju sobu i pozva me, izgovoriv moje ime — ne glasno, ali odlučno. Podignem glavu i ne opazih nikog, ali čudne stvari! ne samo da se nisam uplašio — već sam se obradovao; u meni se iznenada javilo uverenje da ću sad neizostavno postići cilj. Brzo se obučem i izađem iz kuće.

XII

Bura se stišala... ali se još osećali njeni zadnji treptaji. Bilo je rano — po ulicama se ljudi nisu sretali, na više mesta se valjala parčad žljebova, crepova, dasaka razvaljenih plotova, slomljenih suvaraka drveća... „Šta li se noćas zbilo na moru?” nehotice mi pade na um gledajući tragove koje je bura za sobom ostavila. Hteo sam poći na pristanište, ali su me noge, kao da se pokoravaju nekoj neodoljivoj sili, ponele na drugu stranu. Ne prođe ni deset minuti kad se obreh u kraju grada u kome dotle nikad nisam bio. Išao sam lagano, ali ne zastajkujući, korak po korak, s čudnim osećanjem u srcu; očekivao sam nešto neobično, nemoguće, i u isti mah bio sam ubeđen da će se to neobično zbiti.

XIII

I zbilja je nastalo ono neobično, ono neočekivano! Iznenada, na dvadesetak koraka ispred mene, ugledam onog istog Arapina koji je u kafani preda mnom oslovio barona! Uvijen u isti ogrtač koji sam još

tada na njemu primetio, kao da je izronio iz zemlje i, okrenuvši mi se leđima, hitrim koracima išao je po uskom trotoaru krivudave uličice! Odmah pojurim za njim, ali on udvoji brzinu, iako se nije osvrtao za sobom, i odjednom naglo šmugnu za ugao kuće koja se tu ukaza. Dotrčim do tog ugla, zaobiđem ga brzo kao i Arapin... I gle čuda! Preda mnom duga, uska i sasvim pusta ulica; jutarnja magla je svu zalila svojim mutnim olovom, — ali moj pogled je proniče do samog kraja, mogao bih da prebrojim sve njene zgrade... i nijedno živo biće nigde se ne miče! Visokog Arapina u ogrtaču nestalo je isto tako izienada kao što se i pojavio! Začudio sam se... ali samo za trenutak. Drugo me osećanje već obuze; tu ulicu što se prostirala pred mojim očima, sva nema i kao mrtva — poznao sam. Bila je to ulica iz mog sna. Drhtim, ježim se od hladnoće — jutro je tako sveže — i istog trenutka, nimalo se ne kolebajući, s nekim strahom punim sigurnosti, krećem napred!

Počinjem da tražim očima... Da, evo je: evo je, desno, izlazi uglom na trotoar, evo kuće iz mog sna, evo i starinske kapije s kamenim zavijutcima s obe strane... Istina, prozori kuće nisu okrugli nego četvrtasti... ali to nije važno... Lupam na kapiju, lupam dva, tri puta, sve jače i jače... Kapija se polako otvara, teško škripeći, kao da zeva. Preda mnom je mlada služavka, sva čupava, sanjivih očiju. Vidi se da se tek probudila.

— Živi li ovde baron? — pitam, a hitrim pogledom merim duboko, tesno dvorište... Tako, isto tako... evo i dasaka i brvana koje sam u snu video.

— Ne, — odvraća mi služavka, — ovde baron ne živi.

— Kako ne? Ne može biti!

— Sad ga nema. Juče je otputovao.

— Kuda?

— U Ameriku.

— U Ameriku! — ponovih ja nehotice. — Vratiće se valjda?

Služavka me podozrivo pogleda.

— To mi ne znamo. Možda se uopšte neće vraćati.

— Da li se dugo ovde bavio?

— Malo, oko nedelju dana. Sad ga nikako nema.

— A kako se prezivao taj baron?

Služavka upre pogled u mene.

— Ne znate njegovo prezime? Mi smo ga zvali prosto baronom. Ej, Petre! — viknu ona, videći da se ja guram napred. — Odi-de ovamo: neki me ovde sve raspituje.

Na kućnom pragu pojavi se nezgrapna prilika snažnog radenika.

— Šta je? Šta vam treba? — upita on promuklim glasom i, saslušavši me mrzovoljno, ponovi što je i služavka kazala.

— Pa ko ovde stanuje? — upitah.

— Naš gazda.

— A ko je on?

— Stolar. U ovoj ulici su sami stolari.

— Mogu li ga videti?

— Ne može, sad spava.

— A sme li se u kuću ući?

— Ne može. Idite.

— Dobro, a mogu li posle videti vašeg gazdu?

— Što da ne? Može. Njega možete uvek... Zato je i trgovac. Samo sad idite. Vidiš, tek je svanulo.

— Dobro, a onaj Arapin? — iznenada upitah.

Radenik u nedoumici pogleda prvo mene pa služavku.

— Kakav sad Arapin? — reče najzad. — Idite, gospodine. Kasnije možete doći. S gazdom se objasnite.

Izađem na ulicu. Kapija se odmah za mnom zalupi, teško i resko, ovog puta bez škripe.

Dobro sam upamtio ulicu i kuću i otišao odatle, samo ne kući. — Osećao sam nešto slično razočarenju. Sve što mi se dogodilo bilo je tako čudno, tako neobično — a međutim kako se glupo svršilo! Bio sam uveren, bio sam ubeđen, da ću u onoj kući videti poznatu mi sobu, — a sred nje mog oca, barona, u sobnoj haljini s lulom... A mesto toga — gazda kuće stolar, i može se viđati do mile volje — i, ako želite, i nameštaj kod njega naručiti...

A otac otputovao u Ameriku! I šta mi sad ostaje da radim?... Da sve ispričam majci — ili da zanavek sahranim i samu uspomenu na taj susret? Nikako nisam bio u stanju da se pomirim s mišlju da takvom natprirodnom i tajanstvenom početku može sledovati tako besmislen, tako običan kraj!...

Nisam hteo da se vraćam kući, i pođem kud me oči vode, izvan grada.

XIV

Išao sam oborene glave, bez misli, bez osećanja skoro, ali sav pogružen u samog sebe. — Ravnomerni, potmuli i srditi šum povrati me iz zamrlosti. Podignem glavu: na pedesetinu koraka preda mnom šumelo je i hučalo more. Opazim da idem po pesku dune. Uskolebano noćnom burom, more se do samog vidika belilo kao jaganjci i guste grive dugih talasa kotrljale se jedna za drugom i razbijale o ravnu obalu. Približim im se — i pođem do same crte, koju su ostavili svojom plimom i osekom na žutom, izbrazdanom pesku, izmešanom s otpatcima morskog rastegljivog rastinja, odlomcima školjki, zmijolikim trakama ostrice. Oštrokrili galebi s žalosnim krikom, dolećući niz vetar iz dalekog vazdušnog bezdana, dizali se, beli kao sneg, na sivom oblačnom nebu, padali strmo — i preskačući bukvalno s talasa na talas, ponovo odlazili i nestajali kao srebrne varnice u brazdama pene koja se kovitlala. Nekoliko ih se, primetio sam, stalno vilo nad velikim kamenom što je usamljen strčao sred jednolike peščane prostirke na obali. Gruba, morska ostrica rasla je u nejednakim gomilama s jedne strane kamena; a tamo gde su njene sputane stabljike izrastale iz žutog solionika, nešto se crnilo, podugačko, okruglasto, ne odveć veliko... Stanem pažljivo posmatrati. Neki mrk predmet je ležao tamo, ležao nepomično kraj kamena... Taj predmet je bivao sve jasniji, sve određeniji što sam bliže prilazio...

Ostalo mi je do kamena svega još tridesetinu koraka.

Pa to je oblik čovečijeg tela! To je leš; to je utopljenik izbačen morem! Približim se samom kamenu.

To je leš barona, moga oca! Stanem kao ukopan. Tek tada sam shvatio da su me od samog jutra vukle neke nevidljive sile — da sam u njihovoj vlasti — i u toku nekoliko trenutaka ničega u mojoj duši nije bilo, sem šumnog morskog talasanja — i nemog straha pred sudbinom koja je mnome zavladala...

XV

On je ležao na leđima, nagnut malo na stranu, zabaciv levu ruku više glave... desna je bila poturena pod njegovo savijeno telo. U lepljivo mulje su mu utonuli krajevi nogu, u visokim matroskim čizmama; kratka plava bluza, sva prožeta morskom solju, nije se raskopčala: crveni šal je čvrsto stezao njegov vrat. Preplanulo lice, okrenuto nebu, kao da se smešilo; ispod izdignute gornje usne videli se česti, sitni zubi; mutne zenice poluzatvorenih očiju jedva su se razlikovale od potamnelih beonjača; pokrivena mehurićima pene, trunjava kosa se prosula po zemlji i obnažila glatko čelo s ljubičastom brazdom ožiljka; šiljat nos se dizao kao oštra beličasta crta među upalim obrazima. Bura prošle noći učinila je svoje. Nije ugledao Amerike! Čovek koji je uvredio moju majku, Koju js pokvario njen život — moj otac — da! moj otac. — u to nisam mogao sumnjati — ležao je nemoćno prostrt u blatu kraj mojih nogu. Preživljavao sam osećanje zadovoljene osvete, i žalosti, i odvratnosti, i užasa, i što je najgore — dvostrukog užasa: i zbog onoga što sam video — i zbog onoga što se zbilo. Ono zlo, prestupno, — o čemu sam već govorio, oni nepojmljivi nagoni dizali se u meni — gušili me. Aha, mislio sam: evo zbog čega sam takav... evo kad se krv javlja! Stajao sam kraj leša i gledao i čekao: neće li se pokrenuti te mrtve zenice, neće li zadrhtati te ukočene usne? — Ne! sve je nepomično; i sama ostrica, gde su ga talasi izbacili, kao da je zamrla; galebi su čak odleteli — nigde nijednog odlomka, ni daske, ni slomljene alatke. Pustoš svuda. Samo on — i ja — i šumno u daljini more. Osvrnem se za sobom: ista pustoš i tamo, niz bezživotnih bregova na vidiku... to je sve! Teško mi dođe da ostavim tog nesrećnika u takvoj usamljenosti, u obalskom mulju, za plen ribama i pticama; unutarnji glas mi je govorio da moram potražiti, pozvati ljude, ako ne da pomognu — šta bi se tu moglo! — ono bar da ga dignu, odnssu pod ljudski krov... ali me nsiskazani strah namah obuze. Učini mi se da taj mrtvi čovek zna da sam tu došao, da je sam udesio taj poslednji susret — pričulo mi se čak ono poznato mumlanje... Pojurim u stranu... još jednom se osvrnem... Nešto sjajno mi pade u oči: zaustavi me. Bio je to zlatni obručić na zabačsnoj ruci leša... Poznadoh verenički prsten svoje majke. Sećam se kako sam primorao sebe da se vratim, priđem blizu, sagnem se... sećam se

lepljivog dodira hladnih prstiju, sećam se kako sam se gušio i žmurio, i škripao zubima skidajući uporni prsten...

Najzad, skinut je — i ja bežim, bežim od njega, što igda mogu, — a nešto juri za mnom, i sustiže me i hvata.

XVI

Sve što sam iskusio i proosećao, bilo je sigurno ispisano na mom licu, kada sam se vratio kući. Mati se, čim sam ušao u njenu sobu, najednom uspravi i tako me uporno ispitivački pogleda, da sam joj, bezuspešno pokušavši da sve objasnim, najad ćuteći pružio prsten. Ona preblede strašno, oči joj se neobično raširiše, ukočiše kao u o n o g a, — tiho jeknu, zgrabi prsten, zanese se, pade mi na grudi i tako osta na njima, glave zabačene, proždirući me tim raširenim, izbezumljenim očima. Obgrlim joj struk obema rukama i, stojeći u mestu, nepomičan, ispričam bez žurbe tihim glasom sve, ništa ne utajivši: svoj san i susret, i sve, sve... Sasluša me do kraja, ne izustivši nijedne jedine reči, samo su joj se grudi sve snažnije i snažnije dizale — i oči iznenada oživele i oborile. Zatim, stavi prsten na domali prst i, odmaknuvši se malo, poče da uzima ogrtač i šešir. Upitam je kud se sprema. Ona me začuđeno pogleda i htede da odgovori, ali je glas izneveri. Strese se nekoliko puta, protre ruke, kao trudeći se da se zagreje, i tad reče: „Hajdemo smesta tamo”.

— Kuda to, majko?

— Gde on leži... hoću da vidim... hoću da saznam... saznaću...

Hteo sam je nagovoriti da ne ide; ali umalo nije dobila živčani napad. Shvatio sam da je bilo nemoguće protiviti se njenoj želji — i pođemo.

XVII

I evo opet idem po pesku dune — ali ne idem sam. Vodim pod ruku majku. More se povuklo, još se dalje otislo; — stišava se — ali i stišan njegov šum je ipak grozan i zlokoban. Evo se najzad ukaza pred nama usamljen kamen — evo i ostrice. — Zagledam, trudim se da pronađem onaj okruglasti predmet što leži na zemlji — ali ništa ne vidim. Prilazimo bliže; nehotice usporavam korake. Pa gde je ono

crno, nepomično? Jedino stabljike ostrice crne se nad peskom, već osušenim... Prilazimo samom kamenu... Od leša ni traga — i samo na onom mestu gde je ležao još stoji udubljenje, i može da se razazna gde su stajale ruke i noge... Naokolo ostrica kao da je izgažena, — i primećuju se tragovi stopala čoveka; oni idu preko dune — potom ih nestaje u kamenitom sloju zemlje.

Majka i ja se zgledamo i strah nas je od onog što smo pročitali jedno drugom na licu...

Da nije sam ustao i udaljio se?

— Je si li ga zbilja mrtvog video? — pita ona šapatom.

Morao sam samo klimnuti glavom. Ni tri časa nisu prošla kako sam naišao na baronov leš... Neko ga je pronašao i odneo. — Trebalo bi pronaći ko je to učinio, i šta je s njim bilo?

Ali pre svega se trebalo pobrinuti o majci.

XVIII

Dok je išla kobnome mestu tresla ju je groznica, ali je vladala sobom. Nestanak leša delovao je na nju porazno, kao poslednja nesreća. Sva se bila skamenila. Plašio sam se da ne poludi. S velikom mukom sam je vratio kući. Opet sam je stavio u postelju, opet joj doveo doktora; ali čim -ce malo pribrala, zahtevala je da smesta idem da tražim „tog čoveka”. Pokorio sam se. Ali, bez obzira na sve preduzete mere, ništa nisam pronašao. Bio sam nekoliko puta u policiji, obišao sva sela u okolini, štampao nekoliko oglasa u novinama, svuda skupljao obaveštenja — i zalud! Istina, dobijem izveštaj da je u jedan od primorskih zaselaka donet utopljenik... odmah pojurim tamo, ali njega su već bili sahranili, a i sudeći po opaskama nije bio nllik na barona. Doznam na kojoj je lađi otplovio za Ameriku; u početku su svi bili ubeđeni da je ta lađa potonula za vreme bure; ali nekoliko meseci posle toga pronesu se glasovi da su je videli ukotvljenu u Nju-Jorškoj luci. Ne znajući šta da preduzmem, stanem da tražim onog Arapina, nudeći mu preko novina prilično veliku svotu novaca ako dođe našoj kući. Neki visoki Arapin u ogrtaču dolazio je zbilja kod nas kad ja tu nisam bio... Ali, raspitavši se kod služavke, iznenada se udaljio i nije se više vraćao.

Tako se i zagubi trag mog... mog oca; tako i utonu zanavek u nemu tamu. — Mati i ja nikad nismo govorili o njemu; samo se jednom ona, znam, začudi kako to da nikad pre ne spomenem svoj čudni san;. i tad dodade: „Dakle, on je zbilja…“ i ne doreče svoje misli. Majka je dugo bila bolesna, a kad je ozdravila, naši pređašnji odnosi nisu se obnovili. Neugodno joj je bilo sa mnom sve do smrti. Upravo neugodno. A tom jadu nema pomoći. Sve prođe, pa i uspomene o najtragičnijim porodičnim događajima postepeno izgube svoju snagu i oštrinu; ali ako se osećanje neugodnosti uvuče između dva bliska stvora — to se ničim ne da ukloniti! — Posle nikad nisam video taj san, koji me je toliko uznemiravao; više nisam „tražio” svog oca, ali katkad mi se pričinjavalo — i sad mi se čini — u snu da čujem neke daleke vapaje, neke neprestane, setne žalbe; čuju se one negde za visokim zidom, preko koga je nemoguće preći, grizu mi srce one — i plačem sklopljenih očiju — i nikako nisam u stanju da shvatim šta je to: da li živ čovek ječi — ili čujem otegnuto i divlje zavijanje uzburkanog mora? I eto, to opet prelazi u zversko mumlanje — i ja se budim s tugom i užasom u duši.

1876.

PRIČA OCA ALEKSEJA

— Preveo Sergije Slastikov —

... Pre jedno dvadeset godina desilo mi se da obiđem — u svojstvu privatnog nadzornika, — sva, mnogobrojna, imanja svoje tetke. Parohijski sveštenici, sa kojima sam smatrao za dužnost da se upoznam, desili se svi dosta jednolike ličnosti i kao na jedan kalup zdeljane; najzad, skoro na poslednjem imanju, koje sam obišao, natrapam na sveštenika koji nije ličio na svoju sabraću. Bio je to čovek potpuno star, gotovo dotrajao, i da nije bilo stalnih molbi parohijana koji su ga voleli i poštovali, davno bi napustio službu. Mene su zaprepastile kod oca Alekseja (tako se sveštenik zvao) dve osobine. Prvo, ne samo da nije ništa za sebe moljakao, nego je čak izjavio da mu ništa ne treba, i drugo, ni na kakvom ljudskom licu nisam video tužnijeg, ni otsutnijeg, ni, što se kaže, „ubijenijeg" izraza. Crte toga lica bile su obične, kao kod seljaka: izborano čelo, male sive očice, veliki nos, bradica u šiljak, koža mrka i preplanula... Ali izraz!... Izraz!... U mutnom pogledu jedva je — i to ucveljeno — tinjao život; i glas je bio nekako takođe mrtav i ugašen. Razboleo sam se i odležao nekoliko dana; otac, Aleksej mi je navraćao večerom — ne da porazgovara već da igra magarca. Ovo nevino kartanje, činilo se, zabavljalo ga je više nego mene. Jednom, ostavši nekoliko puta jedno za drugim magarac (čemu se otac, Aleksej prilično radovao), povedem reč o njegovom prošlom životu, o onim jadima koji su ostavili na njemu tako vidan trag. Otac Aleksej se u početku dugo opirao, ali mi je najzad ispričao svoju istoriju. Ja sam mu se, sigurno, zbog nečega svideo. Inače ne bi prema meni bio tako iskren.

Potrudiću se da ponovim njegovu priču samim njegovim rečima. Otac Aleksej je govorio vrlo prosto i razumno, bez raznih bogoslovskih i provinciskih navika i obrta u kazivanju. Nisam prvi put primetio da se nevoljni i smireni ruski ljudi svih staleža i zvanja izražavaju upravo takvim načinom.

*

... Imao sam ženu dobru i ozbiljnu, — tako je počeo; — voleo sam je iskreno — i izrodio sam s njom osmoro dece; ali su sva umrla

u ranim godinama. Jedan sin mi je postao prota i preminuo, ne tako davno, u svojoj parohiji; o drugom sinu — Jakov se zvao — evo sad ću vam ispričati. Dao sam ga u bogosloviju, u grad T. i brzo sam počeo da primam o njemu najutešnije vesti: bio je prvi učenik iz svih predmeta! I kod kuće se, u detinjstvu, odlikovao marljivošću i skromnošću; dešavalo se — dan prođe — a ne začuješ ga... stalno s knjigom sedi, i čita. Nikada ni meni ni popadiji nije pravio ni najmanje neprijatnosti; bio je smiren. Samo po neki put bi se zamislio više nego što mu dobu priliči, i zdravlja bio je slabačkog. Jednom mu se nešto čudno dogodilo. Deset godina mu je tada bilo prošlo. Otišao od kuće — pred sami Petrovdan — u zoru, i celog ga jutra nije bilo. Najzad se vrati. Ja i žena ga ispitujemo gde je bio. U šumu sam, veli, išao da hodam — i sreo sam tamo nekakvog zelenog starčića, koji se mnogo razgovarao sa mnom — i tako ukusne oraščiće mi dao! — „Kakav to zeleni starčić? — pitamo mi. — Ne znam, veli, nikada ga do sad nisam viđao. Majušni starčić, s grbom, nožicama stalno cupka i smeši se — i sav je, kao list, zelen. — „Šta, velimo mi, i lica zelena?” — I lica, i kosa, čak i same oči. — Nikada naš sin nije lagao; ali ja i žena tada posumnjasmo. — „Ti si to, verovatno, zaspao u šumi, na pripeci, pa si i toga starčića video u snu”. — Nisam spavao, veli, nikako; kako, veli, vi ne verujete? — evo u džepu mi je i oraščić jedan ostao. — Izvadi Jakov iz džepa taj oraščić, pokazuje nam... Mala jezgra, kao kestenčić, bukvalno okoštunjavila; na naše obične orahe ne liči. Sakrio sam ga, hteo sam da pokažem doktoru... ali se zabacio... nisam ga posle našao.

— Daklem, dali smo ga u bogosloviju — i, kako sam vam već pomenuo, radovao nas je svojim uspesima! Tako smo ja i supruga mislili, da će iz njega izaći čovek! O raspustu dođe kući — milo ga je pogledati: sav je učtiv, nikakve drskosti u sebi nema; — svima se svidi, svi nam čestitaju. Samo u telu uvek pomršav — i na licu nema prave boje. I, već je devetnaestu godinu uzeo — skoro je učenju kraj! Kad najednom dobijemo mi od njega pismo. Piše nam. „Oče i majko, ne srdite se na mene, dozvolite mi da pređem u svetovnjake; ne vuče me srce duhovnom zvanju, užasavam se odgovornosti, bojim se greha — sumnje se u meni porodile! Bez vaše roditeljske dozvole i blagoslova ni na šta se neću odlučiti — ali vam jedno kažem: bojim se samoga sebe — jer sam počeo mnogo da

razmišljam”. Kažem vam, moj gospodine: mnogo me je ožalostilo to pismo — kao da me je u srce vilama ubo — jer vidim: neću imati u službi zamenika! Stariji sin monah, a ovaj hoće sasvim da napusti svoje zvanje. Žao mi je još i to: u našoj parohiji su blizu dvesta godina sve iz naše porodice sveštenici služili! Ipak, mislim: ne vredi tu trošiti reči; znači, takva mu je sudbina. Kakav je to pastir, ako je dopustio sebi da posumnja! Posavetujem se s ženom i napišem mu u ovom smislu: „Sine moj, Jakove, dobro se razmisli — deset puta izmeri, jednom seci — teškoće su u svetovnoj službi velike, zima i glad, a prema našem staležu preziranje! I znaj unapred: niko ti ruku pomoći neće pružiti; ne prigovaraj posle, pazi! Želja moja, ti sam znaš, uvek je bila ta, da me zameniš, ali ako si u svoj poziv posumnjao i u veri se pokolebao — onda mi ne priliči da te zadržavam. Neka bude volja Gospodnja. Ja i mati tvoja blagoslov ti nećemo uskratiti”. Odgovori mi Jakov zahvalnim pismom. „Obradovao si me, dakle, mili oče; moja namera je da sebe posvetim učenom pozivu — i protekciju imam; stupiću na univerzitet, biću doktor; jer — prema nauci osećam veliku naklonost”. Pročitam Jašino pismo — i još gore se ožalostim, a nisam imao ni s kim gotovo jad da podelim: moja stara nekako se tad mnogo nazebe i preminu — da li od toga nazeba ili ju je Gospod, voleći je, pozvao — ne zna se. Zaplačem, zaplačem ja, tada, udovac usamljeni, — ali šta ćeš? Tako je valjda suđeno. I rado bih u zemlju — ali je tvrda... ne rastvara se. A sve na sina očekujem; jer me je izvestio: „Pre nego što, dakle, u Moskvu pođem, kući ću se navratiti”. I zbilja, došao je u roditeljski dom — ali je u njemu malo proveo. Kao da ga je nešto vuklo: činilo se da bi na krilima poleteo u Moskvu, na svoj slatki univerzitet! Stao sam da ga raspitujem o sumnjama — kakav je, recimo, urok? — ali mnogo od njega nisam čuo: jedna misao mu se zabila u glavu — i gotovo. „Bližnjim, veli, hoću da pomažem”. Dakle, ode od mene — gotovo ni groša sobom ne uzevši — samo malo rublja. Nešto se mnogo u sebe uzdao! I ne uzalud. Ispit je odlično položio, postao student, privatne časove po kućama našao... Pečen je bio u stranim jezicima! I šta mislite? Palo mu je na um i meni novac da šalje. Malo sam se raspoložio — naravno ne zbog novca — ja sam mu ih vratio i čak pokarao ga; Nego sam se raspoložio što vidim: biće od njega nešto. Samo nije dugo trajalo moje veselje...

— Došao je prvog raspusta. I — vidim čudo! Ne poznajem svoga Jakova! Postao je nekako žalostan, utučen — reči od njega ne možeš izvući. I u licu se promenio: gotovo za deset godina stariji. — i pre je on bio stidljiv — nema ni govora. — Malo je trebalo — odmah se postidi i sav pocrveni kao devojka... Ali podigne li oči — odmah vidiš da mu je u duši svetlo! — A sad nema toga. Ne snebiva se — nego je divljak, pravi vuk, i gleda uvek ispod očiju. — Ni da ti se nasmeši, ni da te pozdravi — kao sinji kamen! Stanem li da ga raspitujem — ili ćuti ili se natresa. Stanem misliti: da se nije propio — sačuvaj Bože! ili da ga nije obuzela strast prema kartanju? — ili, ovaj, da se nije što izrodilo u pogledu ženske slabosti? U mladim godinama iskušenja deluju snažno, a u takom velikom gradu kao što je Moskva, nije bez rđavih primsra i pokora! Ipak, ne: ništa slično se ne primećuje. Njegova pića su — kvas i voda; na ženski pol se ne osvrće — niti se uopšte s ljudima meša. I što mi je bilo gore od svega: nema u njemu pređašnjeg poverenja prema meni, — neka se ravnodušnost pojavila: kao da mu je sve svoje ogadilo. Povedem reč o naukama, o univerzitetu — ni tu mi ne odgovara kao što treba. U crkvu je do duše išao, ali takođe na čudan način: svud surov i natmuren — a tamo, u crkvi, dakle, stalno kao da se smeje. Proveo je tako kod mene ono šest nedelja — pa opet u Moskvu! — Iz Moskve mi je pisao dvaput — i učinilo mi se iz njegovih pisama, kao da opet dolazi k sebi. Ali zamislite samo moje čudo, moj gospodine! Najedanput, usred same zime, pred Božić, — dolazi on! — Na koji način? Kako? Zašto? Znam da u to vreme raspusta nema. — Ti iz Moskve? pitam... — Iz Moskve. — A kako je, ovaj, s univerzitetom? — Napustio sam univerzitet. — Napustio? — Upravo tako. — Zauvek? — Zauvek. Da nisi, Jakove, bolestan, što li ti je? — Nisam, veli, oče, bolestan: i samo me, oče, ne uznemiravajte i ne raspitujte; inače ću odavde otići — i više me nećete videti. — Veli meni Jakov: nije bolestan — a lice mu je takvo, da sam se gotovo užasnuo! Strašno tamno, kao da nije ljudsko. — Obrazi upali, jagodice se ispupčile, kost i koža, glas kao iz bačve... a oči... Gospode, Vladiko! Kakve oči? Grozne, divlje, u stranu iskrivljene. Šta je bilo s mojim Josifom Prekrasnim, sa smernikom mojim? — Ne mogu da shvatim. Da nije poludeo? pomišljam onako. Bludi kao priviđenje, noću ne spava, — i najedanput potegne pa stane u kut pa kao da se

okamenio... Nekako strašno! — Premda mi je i pretio da će otići od kuće, ako ga ne ostavim na miru — otac sam ipak!

— Poslednja nada mi se ruši — a ja da ćutim! — Tako, jednom, ulučim priliku, stanem kroz suze moliti Jakova, uspomenom pokojnice njegove majke ga stanem zaklinjati: „Reci mi, pobogu, kao ocu po telu i duši, šta je s tobom, Jašo? Ne ubijaj me — ispovedi se, olakšaj svom srcu! Da nisi kakvu hrišćansku dušu pogubio? Onda se pokaj. „Eto, oče, uze on najednom (a ovo se dogodilo nekako pred noć), dirnuo si me; reći ću ti celu istinu! Nikakve duše nisam pogubio — nego moja rođena duša propada. — Kako to? — A eto kako... I tada prvi put Jakov na mene podiže oči... Evo, već četvrti mesec, poče on... Ali najednom zape: — i poče teško da diše. — Šta to četvrti mesec? Kazuj, ne muči! — Četvrti mesec kako njega vidim. — Njega? Koga njega? — Pa onoga — koga noću ne treba pominjati. — Ja se sav ohladih i zadrhtah.

— Kako, velim, vidiš ga? — Da. — Gde? — A ne smem ni ja da se osvrnem — i obojica govorimo šapatom. — Eno gde... — I očima mi pokazuje...

Eno, tamo u kutu. — Usudim se dakle... pogledam u kut: tamo ničega nema. — Pa tamo ničega nema, Jakove, pobogu! — T i ga ne vidiš — ali ja vidim. — Opet pogledam, opet ništa. Setih se najednom starčića iz šume, što mu je kestenčić dao.

— Kakav izgleda? Veliki?... Zelen? — Ne, nije zelen nego crn. — S rogovima? — Ne, kao čovek je, — samo sav crn. — Jakov tako govori — a zubi mu škrguću, — i prebledeo kao mrtvac i od straha se uza me privija; a oči kao da će da mu iskoče — i stalno gleda u kut. — Ta to ti se od senke pričinjava; to crno je senka — a ti je smatraš za čoveka. — Kamo sreće! Ali i oči mu vidim: eno prevrće beonjačama, eno ruku diže, zove. — Jakove, Jakove, kako bi bilo da se pomoliš, priviđenja bi nestalo. Neka Bog vaskrsne i nestanu neprijatelji njegovi!

— Pokušavao sam, veli, ali ništa ne vredi. — Čekaj, čekaj, Jakove, ne budi malodušan; tamnjanom ću okaditi, molitvu očitati, svetom vodom oko tebe pokropiti. — Jakov samo odmahnu rukom. — Ni u tamnjan tvoj ne verujem, ni u svetu vodu; ne vrede oni ni groša. S njim se sad više ne mogu rastati. Kako mi se javio ovoga leta, jednog prokletog dana, — od tada mi je verni gost — ne mogu

da ga se oslobodim. Znaj ovo, oče, — i više se mom ponašanju ne čudi — i ne muči me. — Kog ti se to dana javio? — pitam ga — a sve ga krstim. Da nije tada kad si o sumnji pisao? — Jakov mi odgurnu ruku.

— Ostavi me, veli, oče, ne ljuti me, da ne bi još što gore bilo. Malo mi treba na da na sebe ruku dignem. — Možete zamisliti, moj gospodine, kako mi je bilo to čuti!... Sećam se, celu noć sam proplakao. — Čime sam, mislim, zaslužio toliki gnev Gospodnji?

Tu otac, Aleksej izvadi iz džepa kariranu maramicu i stade se ušmrkivati, — a uzgred krišom obrisa oči.

— Jadan je postao tada naš život! — nastavi on. — Samo vam o jednom i mislim: da kako ne pobegne ili, ne daj Bože, zbilja nad sobom kakvo zlo ne izvrši! — Pratim mu svaki korak, u razgovor da stupim bojim se. — A živela je tada blizu nas suseda, pukovnikovica, udova, — Marfa Savišna se zvala; veliko sam prema njoj poštovanje osećao, jer je žena razložna i smerna bila, iako mlada i lepuškasta; navraćao sam kod nje često i nije prezirala moj poziv. Ne znajući šta već da činim od jada i tuge, — potegnem pa njoj sve ispričam. U početku se mnogo uplašila i čak se sva uznemirila; a posle se stiša nekako. Dugo je tako izvolela sedeti, ćuteći; a zatim požele da vidi mog sina i da se s njim porazgovara. Osetio sam tada da joj neizostavno moram ispuniti volju; jer nije se u tom slučaju kod nje probudila ženska radoznalost, — već nešto drugo. Vrativši se kući stadoh nagovarati Jakova: „Hajde, pođi sa mnom kod gospođe pukovnikovice”. A on i rukama i nogama! — Neću — veli: — nipošto! O čemu bih s njom govorio! — Poče čak da viče na mene. Ipak sam ga, najzad, slomio — i upregnuv saonice odvezao ga Marfi Savišnoj, i, po dogovoru, ostavio ga nasamo s njom. Sam se čudio kako je brzo na to pristao. Dakle, ništa, — videćemo. Kroz tri ili četiri časa vraća se moj Jakov. — Pa, pitam, — kako ti se svidela naša suseda? — Ništa mi ne odgovara. Opet pokušam. — Plemenita, velim, dama... Nežno te je verovatno primila? — Da, veli, nije kao ostali. — Vidim, kao da je smekšao. I odlučim se zato da ga pitam... — A s priviđenjima, velim, kako je? — Pogleda me Jakov kao da bičem ošinu, — i opet ništa ne izusti. Nisam ga više uznemiravao, izašao sam iz sobe; a malo posle priđem vratima, provirim kroz ključaonicu... I šta mislite? — spava moj Jakov! Legao na postsljicu

— i spava. Prekrstim se tad nekoliko puta jedno za drugim. Podaj, Gospode, svaku sreću Marfi Savišnoj! Vidi se, uspela je, golubica, da dirne njegovo okorelo srce!

— Sutradan, gledam, uzima Jakov šubaru... Mislim — da li da ga upitam: kuda ćeš to? — ali ne, bolje je ne pitati... sigurno kod nje!... I zbilja, — kod nje, kod Marfe Savišne, uputi se Jakov — i još duže nego pre ostade kod nje; a idućeg dana — opet! A onamo kroz dan — opet! Tada sam prenuo duhom, jer vidim: sin mi se menja, — i lice mu drukčije postade, — moglo mu se u oči pogledati: ne okreće se. Onaj isti umor još uvek u njemu, ali ranijeg očajanja, užasa ranijeg, nema. Ali tek što sam se malo pribrao, — kad najednom sve se opet sruši. Opet Jakov podivlja, opet mu je nemoguće bilo prići. Sedi zaključan u sobi — i nikako kod pukovnikovice. Da je nije, mislim, čime uvredio — pa ga više ne prima? — Ali ne, mislim... iako je nesrećan, to se ne bi usudio; a i ona nije takva! Ne otrpeh najzad, — upitam ga: — A šta je, Jakove, s našom susedom?... Potpuno si je, čini mi se, zaboravio? A on se prodera na mene: — Suseda? Zar hoćeš da mi se on smeje? — Kako to? velim.

— Tada on čak pesnice stište... potpuno se razbesni! Ta, veli, ranije se samo onako javljao, — a sad počeo da se smeje, da se kezi! Napolje! Odlazi!

— Kome se to obratio skoro i ne znam; jedva su me noge iznele, toliko sam se prepao. — Zamislite samo: lice kao bakar crveno, pena na ustima, glas promukao, kao da ga neko davi... I pođem, jadnik jadni, još isti dan, Marfi Savišnoj... u velikoj je nađem tuzi. Čak se i u telu promenila, lice joj omršavilo. Ali da razgovara sa mnom o sinu nije htela. Samo reče: da tu nikakva ljudska pomoć ne vredi; molite se, samo, oče! — I iznese mi posle sto rubalja; — za bedne i bolesne vaše parohije, veli. I opet ponovi: „Molite se!” — Gospode! kao da se i bez toga nisam molio — danju i noću!

Otac Aleksej tu ponovo izvadi maramicu, i ponovo ubrisa suze, — ali ovog puta već ne krišom, — i, odmorivši se malo, nastavi svoju neveselu priču.

— Otisli smo se tako ja i Jakov kao grudva snega niz planinu, i jasno nam je obojici da je pod planinom bezdan, — a kako da se zaustavimo i šta da preduzmemo? — I nikako se nije moglo to sakriti: cela parohija se strašno uzbuni, te kako se pokazalo da je

sveštenikov sin poludeo, te kako treba vlast o svemu tome izvestiti. I izvestili bi sigurno, — ali su se moji parohijani — hvala im! — na mene sažalili. U tom prođe zima i nastupi proleće. I takvo proleće posla Bog — rumeno, pa svetlo, kakvog se čak ni stari ljudi nisu sećali: sunašce po celi dan, nema vetra, toplo. I tu mi padne na um blaga misao: nagovoriti Jakova da pođe sa mnom na poklonjenje Mitrofanu, u Vorenjež. — „Ako, mislim, ni to poslednje sredstvo ne pomogne, — onda mi ostaje samo jedan spas: grob". — Dakle, sedim jednom, pred veče, na tremu, — a rumen se razgorela nebom, ševe pevaju, jablani cvetaju, rudina zeleni... sedim i mislim, kako bi svoju nameru saopštio Jakovu? — Najednom, vidim, izlazi on na trem; postoja, razgleda, uzdahnu pa se spusti na prag pored mene. Ja se čak uplaših od radosti, — ali samo ćutim. A on sedi, gleda u rumen — i takođe ni reči! Učinilo mi se kao da ga je razneženost obuzela: bore na čelu se izgladile, oči takođe postale svetle... malo je, izgleda, trebalo — pa da i suza kane! Ugledavši takvu na njemu promenu, ja se, — izvinite! — ohrabrim. Jakove, rekoh, saslušaj me bez gnjeva... Te mu ispričam o svojoj nameri: kako bi bilo da nas dvoje pođemo kod Mitrofana — pešice; i kako od nas do Vorenježa ima jedno sto pedeset vrsta; i kako će biti tek prijatno — udvoje, proletnjom hladovinom, dignuvši se pre zore, — ići pa ići zelenom travom, širokim drumom; i ako samo dobro stignemo, i pomolimo se nad rakom svetog ugodnika, — možda će se, — ko zna? Gospod i smilovati na nas — i isceliti ga, — kao što je već bilo sličnih primera! — I zamislite, moj gospodine, moje sreće! — Dobro, pristaje Jakov, — a i ne osvrće se, jednako gleda u nebo: — Pristajem kaže. Ići ćemo. — Ja prosto premrem. — Druže, velim, golube, uzdanico moja! — A on tek meni: — Kad ćemo krenuti? Pa možemo i sutra, kažem.

— Dakle, sutradan m i i pođemo. Stavimo torbe, uzmemo štapove — i pođemo. Čitavih sedam dana smo išli — i celog puta lepo vreme nas je jednako pratilo — prosto čudno! I svakim danom moj Jakov sve bolje izgleda. Moram vam reći da Jakov na svežem vazduhu ni ranije onoga nije viđao, samo ga je osećao za sobom, iza svojih leđa; ili je to kakva senka po strani klizila, što je moga sina zbunjivao. Ali ovog puta ništa slično; ni u krčmama gde smo noćivali — nije mu se ništa javljalo. Govorili smo malo... Ali kako je ipak bilo

prijatno — naročito meni! Vidim: vaskrsava moj jadnik. Ne mogu da vam opišem, moj gospodine, šta sam tada osećao. Najzad, dakle, stignemo do Voronježa. Očistimo se, umijemo, i u sabornu crkvu, ugodniku! Skoro tri dana nismo izlazili iz hrama. Koliko smo službi otslužili, koliko sveća popalili! I sve je dobro, sve prekrasno; dani — bogougodni, noći tihe; spava moj Jaša kao odojče. Prvi poče sa mnom da govori. Tek upita: oče, ti ništa ne vidiš? — a samo se smeši. — Ništa, velim, ne vidim. Eto, ni ja, kaže, ne vidim. — Šta je još trebalo? Zahvalnost moja ugodniku — nema granica.

Prođu tri dana; i kažem ja Jakovu: — E, sad se, sine, sve poboljšalo; sad smo na konju. Ostalo je samo jedno: ispovedi se i pričesti; a posle, ako Bog da, kući — i pošto se odmori kako treba i poslovi se domaći posvršavaju, da bi se potkrepilo, moglo bi se pobrinuti, mesto potražiti ili tako nešto — Marfa Savišna, velim, sigurno će nam oko toga pomoći. — Ne, na to će Jakov, zašto bismo je uznemiravali; nego ću joj prsten s Mitrofanove ručice poneti. — Tu se potpuno ohrabrih.

— Pazi, velim, uzmi srebrni a ne zlatni — verenički! — Pocrvene moj Jakov i samo ponovi da je ne treba uznemiravati, — a međutim odmah na sve pristade. — Idućeg dana pođemo u crkvu; ispovedi se moj Jakov, i tako se pre toga usrdno pomoli! — pa potom pristupi pričešću. Ja stojim tako sa strane — i zemlju pod sobom ne osećam... anđelima na nebu nije slađe! Samo gledam: šta će to da znači: — pričestio se moj Jakov — a ne pristupa da uzme naforu. Stoji okrenut meni leđima... Ja k njemu: — Jakove, velim, što tu stojiš? — Kad se on osvrte najednom! Verujte mi, ustuknuo sam, toliko sam se uplašio! Sećam se, i ranije mu je lice bivalo strašno, a sad nekako zversko, užasno postalo! Bled kao smrt, kosa nakostrešena, oči iskočene... od straha sam čak glas izgubio; hoću da govorim a ne mogu — potpuno sam premro. A on — jurnu samo napolje iz crkve! Ja za njim — a on pravo u krčmu gde smo noćivali, torbu na leđa — pa ti napolje! Kuda? vičem mu: — Jakove, šta je s tobom? Stani, lakše! — A Jakov, bez reči, pojuri kao zec — i stići ga nikako ne možeš! Tako i nestade. Ja odmah natrag, uzmem kola, a sav drhtim i samo mogu da izustim: Gospode, pa Gospode! I ništa ne razumem: šta se to na nas sručilo? Uputim se kući — jer mislim: sigurno je tamo odjurio. — I tačno. Na šest vrsta od grada — vidim

ga — korača drumom. Stignem ga, skočim s kola — pa k njemu. — Jašo, Jašo! — On se zaustavi, okrete se meni licem — a oči u zemlju upro a usta stisnuo. — I šta mu nisam govorio — stoji kao kakav kip, — i jedino što vidiš da diše. — A naposletku, opet pođe napred putem. — Šta sam mogao da činim! Pođem i ja za njim...

— Ah, kakvo vam je to bilo putovanje, moj gospodine! Koliko smo radosni bili idući u Voronjež — toliko jadni smo bili pri povratku! Počnem li da mu govorim — a on tek zubima škripi, gleda me preko ramena, kao kakav — tigar ili hijena! Kako tada nisam poludeo — ni sad mi nije jasno! I tako na posletku, jednom noću — u seljačkoj zadimljenoj izbi — dok je on sedeo kraj peći, spuštenih nogu i osvrćući se oko sebe — padnem pred njim na kolena i zaplačem, i počnem ga preklinjati gorko: — Ta ne ubijaj potpuno starca oca, ne daj mu da padne u očajanje — reci šta se to s tobom dogodilo? Zagleda se on u mene — a kao da ne vidi ko pred njim stoji — i najednom progovori — ali takvim glasom da mi još i sada u ušima odzvanja. — Slušaj, veli, babo. Hoćeš li da znaš celu istinu? Onda evo ti je. Kada sam se, sećaš li se, pričestio — i časticu još u ustima držao — najednom se on (u samoj crkvi, usred bela dana!) stvori preda mnom, kao da iz zemlje niče, i šapće mi... (a pre nikada ništa nije govorio) — šapće: ispljuj, pa rastrljaj! Tako sam i učinio: ispljunuo — i nogom rastrljao. I sigurno sam sada za uvek propao — jer se svaki greh oprašta — samo ne greh protiv Svetog Duha...

— I rekavši te užasne reči, sin moj pade po klupi — a ja se sruših na pod izbe... Noge mi se potsekoše...

Otac Aleksej trenutno ućuta — i pokri oči rukama.

— Ali, — nastavi on, — što ću dalje mučiti i vas vt samoga sebe. Dokoturao sam se sa sinom kući — a tu je brzo i njegov kraj došao — i izgubio sam svoga Jakova! Nekoliko dana pred smrt niti je jeo niti pio, stalno je samo po sobi gore dole jurio i tvrdio da njegovom grehu ne može biti oproštaja... ali njega već više nije viđao. Ubio je eto moju dušu; zbog čega bi sad taj i dolazio? A kad se Jakov razboleo, odmah se izgubio. I tako se bez pokajanja, kao bezsmisleni crv, preselio iz ovog — života u drugi...

— Ali neću da verujem da će mu Bog suditi svojim strogim sudom...

— I pored ostaloga još i za to neću da verujem, što je neobično lep bio u kovčegu: gotovo se sasvim podmladio i ličio na pređašnjeg Jakova. Lice mu mirno, svetlo, kosa se uvila u uvojke — a na usnama osmeh. Marfa Savišna dolazila da ga vidi — i ona je isto kazala. Celog ga je cvećem obasula i na srce mu stavila cveće — i nadgrobni mu spomenik o svom trošku podigla.

— A ja sam ostao sam... I eto zašto ste, moj gospodine, izvoleli opaziti na mom licu tugu veliku. Nikad ona neće proći — a i ne može da prođe.

Hteo sam reći ocu Alekseju reči utehe... ali nikakvu reč nisam našao. Uskoro potom smo se rastali.

Pariz, 1877.

PESMA POBEDONOSNE LJUBAVI

Posvećeno uspomeni Gustava Flobera

— Prevela Zorka M. Velimirović —

„Wage Du zu irren und zu träumen!“
Schiller.

Evo šta sam pročitao u jednom starinskom, italijanskom rukopisu.

I

Oko polovine XVI veka živeli su u Ferari (ona je tada cvetala pod skiptrom svojih divnih vojvoda, zaštitnika umetnosti i poezije), živela su dva mladića, koji su se zvali: Fabije i Mucije. Vršnjaci po godinama, bliski rođaci, oni se skoro nikad ne razdvajahu; iskreno prijateljstvo vezivalo ih je još od ranoga detinjstva... a istovetna sudbina samo je učvrstila tu vezu među njima.

Obojica su pripadali starim porodicama; obojica su bili bogati, nezavisni i neženjeni; imali su slične ukuse i navike. Mucije se bavio muzikom, Fabije slikarstvom. Cela se Ferara ponosila njima, kao najlepšim ukrasnma dvora, društva i varoši. Međutim po spoljašnosti nisu bili slični jedan drugom, iako su se odlikovali stasitošću i mladićskom lepotom: Fabije je bio viši rastom, imao je belo lice i plavu kosu — a oči kao nebo plave; Mucije, naprotiv, imao je crnpurasto lice, kosu crnu, a u njegovim zagasito mrkim očima ne beše onog veselog sjaja, niti na usnama onog primamljivog osmejka, kao u Fabija; njegove guste obrve naslanjale se na uske trepavice — dok su se zlaćane obrve Fabijeve izvijale u tankim polukruzima na čistom i ravnom čelu. I u razgovoru Mucije ne beše tako živahan; pri svem tom obojica su se podjednako dopadali damama — nisu uzalud bili uzor viteške ljubaznosti i uslužnosti.

U to isto vreme živela je u Ferari i jedna devojka, koja se zvala Valerija. Držali su je za najlepšu devojku u varoši, iako se retko viđala, jer je živela povučeno i izlazila samo u crkvu — i još o velikim praznicima u šetnju.

Ona je živela sa svojom majkom, plemenitom, ali siromašnom udovicom, koja nije imala više dece. U svakoga koji je sretao

Valeriju, izazivala je ona nehotično divljenje i nežno poštovanje: njeno držanje bilo je tako skromno, činilo se da ona ni malo nije svesna svoje lepote. Doduše, neki su nalazili da je bleda; pogled njezinih očiju, gotovo uvek oboren, izražavao je neku stidljivost, čak i bojažljivost; njezine usne osmehivale se retko — i to ovlaš; njezin glas jedva da je ko čuo. Međutim govorilo se da joj je glas bio divan i da je, zatvorena u sobi, rano u jutro, dok je još cela varoš spavala, rado pevala starinske pesme, uz zvuke mandoline, na kojoj je sama svirala.

Iako je bila bleda, Valerija je bila odličnog zdravlja. Čak i stari ljudi, kad bi je videli, nisu mogli a da ne pomisle: O, kako će biti srećan onaj mladić za koga se najzad razvije ovaj nevini i nedirnuti cvetak.

II

Fabije i Mucije videli su Valeriju prvi put na bogatoj narodnoj svečanosti, koja je bila priređena po zapovesti ferarskog vojvode Ekrola, sina čuvene Lukrecije Bordžije, u čast znamenitih velikaša, koji behu došli iz Pariza na poziv vojvotkinje, kćeri francuskog kralja Luja XII.

Valerija je sedela pored svoje matere na sredini elegantne tribine, podignute po nacrtu Paladija na glavnom trgu Ferare, za najistaknutije dame. Obojica — i Fabije i Mucije — zaljubiše se u nju toga istoga dana i, kako ništa nisu krili jedan od drugog, to brzo doznadoše šta se u srcu druga zbiva. Dogovoriše se da obojica pokušaju da se približe Valeriji, pa ako ona udostoji i izabere kojeg od njih, da se drugi bez protesta pokori njenoj odluci.

Nekoliko nedelja docnije, zahvaljujući dobrome glasu koji su s pravom uživali, pođe im za rukom da uđu u kuću udovice, u koju se inače teško ulazilo; ona im dopusti da je posećuju. Od toga doba mogli su da viđaju Valeriju svakoga dana i da razgovaraju s njom. Oganj, razbuktan u srcima obojice mladića, razgorevao se svakim danom sve jače; međutim Valerija ni jednoga nije naročito odlikovala, ma da joj je njihovo prisustvo očevidno bilo prijatno. S Mucijem je svirala; međutim, više je razgovarala sa Fabijem; od njega se manje stidela. Najzad odlučiše da konačno doznadu svoju sudbinu i uputiše

Valeriji pismo, u kome su je molili da im kaže za koga bi se od njih radije udala.

Valerija pokaza pismo majci — i reče joj da je gotova da večito ostane devojka; ali ako majka nalazi da treba da se uda, ona će se udati za onoga koga njezina majka izabere. Poštovana udovica proplaka pri pomisli da se mora rastati sa svojim detetom; ali nije imala razloga da odbije prosioce; mislila je da su obojica podjednako dostojni ruke njene kćeri. Ali je u potaji više bila za Fabija, a kako joj se činilo da se on i Valeriji više sviđa, ona izabere njega. Sutradan Fabije doznade za svoju sreću; a Muciju ostade da održi svoju reč i — da se pokori.

On tako i učini, ali da bude svedok pobede svoga druga i suparnika — nije mogao. On neodložno prodade veliki deo svoga imanja i, prikupivši nekoliko hiljada dukata, pođe na daleki put po Istoku.

Praštajući se s Fabijem reče mu da se neće vratiti pre nego što oseti da su u njemu i poslednji tragovi strasti iščezli. Teško je bilo Fabiju da se rastane sa drugom iz detinjstva i mladosti... ali radosno očekivanje skorog blaženstva ubrzo nadvlada sve druge osećaje, i on se sav predade ushićenju ljubavi, krunisane uspehom.

Ubrzo se venčao s Valerijom — i tek tada je doznao pravu vrednost blaga koje mu je bilo dosuđeno. Imao je divnu vilu, okruženu hladovitim parkom, u blizini Ferare; tamo se preselio sa ženom i njenom majkom. Za njih tada nastade sjajno vreme. Supružanski život pokaza u novoj, divnoj svetlosti sve Valerijine osobine. Fabije postade izvanredan slikar — više nije bio običan ljubitelj veštine, nego pravi umetnik.

Valerijina majka bila je radosna i zahvaljivala je Bogu, gledajući srećan par. Četiri godine prođoše neprimetno, kao blaženi san. Samo je nešto nedostajalo mladim supruzima, tištao ih je jedan bol: nisu imali dece... ali nisu gubili nadu. Pri kraju četvrte godine snađe ih velika, istinska nesreća: Valerijina majka umre, posle nekoliko dana bolovanja.

Valerija je prolila mnogo suza; dugo nije mogla da se pomiri sa svojim gubitkom. Ali prođe još jedna godina, život je tražio svoja prava i pošao svojim tokom. I tada, jedne divne večeri vrati se Mucije u Feraru, sasvim iznenada.

III

Za svih pet godina od njegova odlaska, niko nije ništa znao o njemu; svaki glas o njemu beše umukao, kao da je bio iščezao sa zemlje. Kad ga Fabije srete na jednoj ulici Ferare, on samo što ne vrisnu, prvo od straha, zatim od radosti — i odmah ga pozva u svoju vilu. Tamo, u parku, imao je zaseban, prostran paviljon; on predloži drugu da se nastani u njemu. Mucije rado pristade i istoga dana pređe tamo sa svojim slugom, nemim Malajcem, koji nije bio gluv i, šta više, sudeći po živahnosti njegovih očiju, bio je vrlo razborit čovek... Jezik mu je bio otsečen.

Mucije donese sa sobom desetak kufera, napunjenih različitim dragocenostima, sakupljenim za vreme dugog putovanja. Valerija se obradova Mucijevu povratku; on je pozdravi prijateljski radosno, ali mirno; videlo se po svemu da je održao reč datu Fabiju. U toku dana on se namesti u svom paviljonu, razmesti, uz pomoć Malajca, dovezene retkosti: ćilimove, svilene tkanine, kadifene i brokatske haljine, oružje, pehare, tanjire i bokale, ukrašene emaljom, zlatne i srebrne stvari okićene dragim kamenjem i biserom, kutije izrezane od ćilibara i slonove kosti, boce od kristalnog stakla, mirise za kađenje, kože od zverinja, perje od retkih ptica i mnoge druge predmete, čija se upotreba činila tajanstvena i nepojmljiva.

U broju svih tih dragocenosti nalazila se i bogata, biserna ogrlica, koju je Mucije dobio od persiskog šaha, za neku veliku i tajnu uslugu. On zamoli Valeriju za dopuštenje, da joj svojeručno namesti tu ogrlicu o vrat; ona joj se učini teška i nekako neobično topla... tako joj se pripi uz kožu. Uveče, posle večere, sedeći na terasi vile, u hladovini liandera i lavorike, Mucije poče da priča o svome putovanju.

Pričao je o dalekim zemljama koje je video, o visokim planinama koje se uzdižu iznad oblaka, o pustinjama bez vode, o rekama kao more; govorio je o veličanstvenim zgradama i hramovima, o hiljadugodišnjim drvetima, o cveću i lticama duginih boja; nabrajao je gradove i narode koje je video... iz njinih imena vejalo je nešto kao bajka. Mucije je poznavao ceo Istok: proputovao je Persiju, Arabiju, gde su konji lepši i plemenitiji od sviju živih stvorenja, progurao se u

centralnu Indiju, gde je ljudski rod sličan veličanstvenim biljkama, dopirao je do granica Kitaja i Tibeta, gde postoji živi Bog, po imenu Dalaj-Lama, koji živi na zemlji u obliku nema čoveka sa uskim očima.

Čudnovate su bile njegove priče! Fabije i Valerija slušali su ga kao očarani. Strogo govoreći, crte Mucijeva lica malo se behu izmenile; od detinjstva mrko lice sad beše tamnije, preplanulo od jakog sunca, oči mu behu malo upale — i to je sve; ali izraz toga lica beše drugi: pribrano i dostojanstveno, nije oživljavalo čak ni onda kad je pričao o opasnostima kroz koje je prolazio noću po šumama, gde je odjekivala rika tigrova, ili danju na usamljenim putevima, gde putnike vrebaju fanatici, koji ih dave u čast gvozdene boginje, koja traži ljudske žrtve. I glas Mucijev beše postao mukliji i ujednačen; pokreti ruku, celoga tela, behu izgubili slobodu, urođenu Italijanima.

Pomoću svoga sluge, odanog i okretnog Malajca, on svojim domaćinima pokaza nekoliko čarolija, kojima su ga naučili indiski bramini. Tako se, naprimer, sakrivši se iza zavese, odjednom pojavio sedeći skrštenih nogu u vazduhu, lagano opirući se krajevima prstiju na štap od bambusa, što je Fabija veoma začudilo, a Valeriju preplašilo... „Da nije mađioničar?” — pomisli ona.

A kad je počeo da izaziva, zviždeći na malu flautu, iz zatvorene kotarice, pitome zmije, koje, palacajući žalcima, pokazivahu ispod šarenog tkiva svoje mrke, pljosnate glavice, Valeriju obuze strah i zamoli Mucija da što pre sakrije te odvratne i gadne životinje.

Za večerom Mucije počasti svoje goste širasom iz okrugle boce s duguljastim grlićem; neobično mirisavo i gusto, zlaćane boje, sa zelenkastim prelivima, vino širaso zagonetno je svetlucalo, naliveno u malene čašice od jaspisa. Po ukusu nije bilo nalik na evropska vina; bilo je vrlo slatko i zamedljano, i, uzimano u malim gutljajima, izazivalo je u celom telu osećanje prijatnog dremanja. Mucije nagna i Fabija i Valeriju da probaju po čašicu, a i sam ispi jednu. Nad njenom čašicom on se naže i nešto prošapta, tresnuvši prstima.

Valerija primeti to, ali kako su Mucijevi pokreti uopšte i sve njegovo ponašanje bili nekako čudnovati i neobični, ona samo pomisli: „Da nije primio u Indiji novu veru, ili su kod njih običaji takvi?” I posle kratkog ćutanja, ona ga upita: da li se za vreme putovanja zanimao muzikom? U odgovor Mucije naredi Malajcu da mu donese njegovu indisku violinu. Ona je bila kao i današnje

violine, samo je, mesto četiri žice, imala tri, gornji kraj bio je obavijen plavičastom zmijskom kožom, tanano gudalo od trske bilo je polukružno, a na samom njegovom kraju sijao je šiljasti dragi kamen.

Mucije najpre otsvira nekoliko tužnih, — kako on reče, — narodnih pesama, neobičnih i čak divljačkih za italijansko uvo; zvuk metalnih žica bio je žalostan i slab. Ali kad Mucije poče poslednju pesmu, taj se isti zvuk odjednom osnaži, zatreperi zvučno i silno; neobična melodija razleže se ispod širokih pokreta gudala i divno izvi kao zmija, čija koža obavijaše vrh violine; takvim žarom, takvom pobedonosnom radošću, sijala je i plamtela ta melodija, da Fabiju i Valeriji dođe teško na srcu, a u očima im se pokazaše suze... dok je Mucije s oborenom i prislonjenom uz violinu glavom, s bledim licem, sa uzdignutim obrvama izgledao još pribraniji i dostojanstveniji — a dragi kamen na kraju gudala bacao pri pokretu sjajne iskre, koje kao da su bile zapaljene ognjem ove divne pesme.

Kad Mucije završi — još snažno stežući violinu podbratkom i ramenom, opustivši ruku sa gudalom — Fabije povika: „Šta je to? Šta si nam to svirao?” Valerija ne reče ništa, ali se činilo kao da celo njezino biće ponavlja muževljeve reči.

Mucije spusti violinu na sto, lagano zatrese kosom i, prijatno osmehnuvši se, reče: „Ovo? Ovu melodiju, ovu pesmu čuo sam na ostrvu Cejlonu. Ova pesma važi kod tamošnjeg naroda za pesmu srećne, zadovoljene ljubavi”.

— Ponovi je, — prošapta Fabije.

— Ne, ne može se ponoviti, — odgovori Mucije, — sad je dockan. Sinjora Valerija treba da se odmori, a i ja sam umoran.

Celoga dana Mucije se ponašao prema Valerijn s poštovanjem i obično, kao stari drug; ali kad je pošao, on joj steže ruku čvrsto, čvrsto, upirući prste u njen dlan i tako uporno gledajući u njeno lice, da ona, i ne dižući trepavice, oseti taj pogled na svojim iznenada zažarenim obrazima. Ona ništa ne reče Muciju, ali trže ruku, a kad on ode, ona pogleda na vrata kroz koja je izišao. Ona se priseti kako se i ranijih godina pribojavala njega... pa je obuze neka zebnja. Mucije ode u svoj paviljon, a supruzi u svoju sobu za spavanje.

IV

Valerija nije mogla da zaspi brzo; krv joj se tiho i nejasno komešala, a u glavi joj je nešto zujalo... svakako od onog čudnovatog vina, kako je ona mislila, a može biti i od Mucijevog pričanja i njegovog sviranja na violini. Pred zoru najzad zaspa i usni čudan san.

Činilo joj se da ulazi u neku prostranu sobu, sa niskom tavanicom... Takvu sobu nikad u životu nije videla. Svi zidovi su bili obloženi finim plavičastim fajansom sa zlatnim šarama; tanki, izrezani od alabastera, stubovi podupirali su mermernu tavanicu; tavanica i stubovi činili su se poluprozračni... bledo ružičasta svetlost prodirala je u sobu sa sviju strana i osvetljavala sve stvari u njoj tajanstveno i podjednako; brokatski jastučići ležali su na uskom ćilimu po sredini uglačanog, kao ogledalo, poda. Po uglovima jedva primetno dimile se visoke nargile, koje su pretstavljale strašne zverove; prozora nije bilo nigde, vrata sa kadifenom zavesom na njima nemo su se crnela u udubljenju zida. I odjedanput, ta se zavesa lagano pomiče, diže... i izlazi Mucije. On se klanja, širi ruke za zagrljaj, smeje... Njegove čvrste ruke obgrliše Valeriju oko struka; njegove suve usne opekoše je svu. Ona pade ničice na jastučiće...

Jaučući od straha, posle velike muke, probudi se Valerija. Još ne osvestivši se gde je i šta je s njom, ona ustade iz postelje i poče da se osvrće. Drhtavica je obuze svu... Fabije je ležao pored nje. On je spavao, ali je njegovo lice, pri svetlosti punog meseca, koja je prodirala kroz prozor, bilo bledo kao u mrtvaca... bilo je žalosnije od mrtvačkog lica. Valerija probudi muža, koji, čim je pogleda, uzviknu: „Šta ti je?” „Sanjala sam... sanjala sam strašan san” prošapta ona, još neprestano dršćući.

Ali u istom trenutku iz paviljona dopreše jaki zvuci — i oboje, i Fabije i Valerija, poznadoše melodiju koju im beše otsvirao Mucije, nazivajući je pesmom zadovoljene, pobedonosne ljubavi. Fabije začuđeno pogleda u Valeriju... ona zažmuri, okrenu se, i oboje, pritajivši disanje, saslušaše pesmu do kraja. Kad iščeze poslednji zvuk, mesec zađe za oblak i u sobi odjednom zavlada mrak...

Oba supruga spustiše glave na uzglavlja, ne progovorivši ni reči — i ni jedno ne primeti kad je zaspalo drugo.

V

Sutradan Mucije dođe na doručak; izgledao je zadovoljan — i veselo pozdravi Valeriju. Ona mu zbunjeno odgovori — pogledavši ga uzgred — i uplaši se od njegovog zadovoljnog i veselog lica, od njegovih prodirućih i radoznalih očiju. Mucije opet poče da priča... ali ga Fabije prekide pri prvoj reči.

— Izgleda da nisi mogao spavati u novom mestu. Ja i žena smo čuli kako si svirao jučerašnju pesmu.

— Je li? Čuli ste? — promrmlja Mucije. — svirao sam, zbilja, ali sam pre toga spavao, pa čak i sanjao čudnovat san.

Valerija se uznemiri.

— Kakav san? — upita Fabije.

— Sanjao sam, — odgovori Mucije, ne skidajući oči sa Valerije, — kao da sam ušao u prostranu sobu sa svodom, nameštenu po istočnjački. Izrezani stubovi podupirali su svod, zidovi su bili od fajansa, i ma da nije bilo ni prozora, ni sveća, cela soba bila je u ružičastoj svetlosti, kao da je bila načinjena od providnog kamenja. Po uglovima dimile su se kineske nargile, po podu su ležali jastučići od brokata preko uzanog ćilima. Ja uđoh kroz vrata, zaklonjena zavesom, a na druga vrata, sa suprotne strane — pojavi se žena koju sam nekad voleo. Činila mi se tako divna da je u meni rasplamtela raniju ljubav.

Mucije značajno zaćuta. Valerija je sedela ne mičući se, samo je polako bledela i disala dublje.

— Tada sam se, — nastavi Mucije, — probudio i otsvirao pesmu.

— Ali ko je bila ta žena? — reče Fabije.

— Ko je ona bila? Žena jednog Indijanca. Ja sam je sreo u gradu Deli... Nje više nema među živima. Umrla je.

— A muž? — upita Fabije, ne znajući ni sam zašto to pita.

— Muž je takođe umro, kako kažu. Ja sam ih oboje izgubio iz vida.

— Čudnovato! — primeti Fabije, — i moja je žena noćas sanjala neobičan san — Mucije oštro pogleda Valeriju — koji mi nije ispričala, — dodade Fabije.

Ali tada Valerija ustade i iziđe napolje. Odmah posle doručka i Mucije ode, govoreći da mora ići u Feraru, zbog posla — i da se neće vratiti do večeri.

VI

Na nekoliko nedelja pre Mucijeva povratka, Fabije je bio počeo da radi sliku svoje žene, s atributima svete Cecilije. Bio je znatno napredovao u svojoj veštini; čuveni Luini, učenik Leonarda da Vinčija, dolazio mu je u Feraru, i pomažući mu savetima, predavao mu i znanje svoga velikog učitelja. Slika je bila skoro gotova; ostalo je samo da se dovrši lice sa nekoliko poteza, i Fabije je, odista, mogao s pravom da se ponosi svojim delom. Kad isprati Mucija u Feraru, on ode u svoj atelje, gde ga je Valerija obično čekala, ali je sad ne nađe tamo. On je pozva, ali se ona ne odazva. Fabija obuze neki potajni nemir na pođe da je traži. U kući nije bila. Fabije pojuri u vrt i tamo na jednoj usamljenoj stazi ugleda Valeriju. Sa oborenom glavom na prsa, s prekrštenim rukama na krilu, sedela je na klupi, — a iza nje, izdvajajući se iz zagasitog zelenila kiparisa, s iskeženim, zluradim osmejkom, video se mermerni satir, kako pripija svoje napućene usne uz sviralu. Valerija se očigledno obradova mužu — i na njegova brižna pitanja odgovori da je glava pomalo boli, ali da to nije ništa — i da je gotova da mu sedi. Fabije je odvede u atelje, uze četkicu, ali na veliki svoj jad nikako nije mogao da završi lice, ma koliko da je to želeo. Ali ne zato što je bilo malo bledo i izgledalo umorno... ne; nego danas nije mogao da nađe onaj čisti sveti izraz koji mu se kod nje toliko sviđao i koji ga je naveo na misao da izradi Valeriju u obliku svete Cecilije. Najzad baci četkicu i reče ženi da mu danas ne ide posao, a da i njoj ne bi bilo zgoreg kad bi prilegla, jer izgleda da joj nije dobro — pa ostavi sliku okrenutu zidu.

Valerija se složi s njim da bi trebala da počine, i, ponavljajući da je glava boli, ode u svoju sobu za spavanje.

Fabije ostade u ateljeu. Osećao je čudnovatu i njemu samom nerazumljivu zbunjenost. Bavljenje Mucijevo pod njegovim krovom, bavljenje koje je on sam, Fabije, naturio, uznemiravalo ga je. Ali to nije bila ljubomora... ko je mogao biti ljubomoran na Valeriju! nego u svome drugu nije mogao da pozna svoga pređašnjeg druga.

Sve ono tuđe, nepoznato, novo, što je Mucije poneo sobom iz tih dalekih krajeva, i što mu je, kako se činilo, bilo ušlo u krv i u telo, svi oni mađioničarski pokreti pesme, čudnovata pića, nemi Malajac, čak

i miris meda, koji se osećao od Mucijeva odela, od njegove kose, od njegovog disanja — sve to ulivalo je Fabiju osećanje nalik na nepoverenje, gotovo bojažljivost. I zašto onaj Malajac, služeći oko stola, s nekom neprijatnom pažnjom gleda njega, Fabija? Zbilja, neko bi mogao pomisliti da on razume italijanski. Mucije je govorio da je taj Malajac prineo veliku žrtvu kad je platio jezikom, ali da zato sad ima veliku snagu. Kakvu snagu? I kako ju je mogao dobiti po cenu jezika? Sve je to vrlo neobično i vrlo nerazumljivo! Fabije uđe u sobu za spavanje kod žene; ona je ležala u postelji obučena, ali nije spavala. Kad ču njegove korake, ona se trže, zatim se opet obradova, isto onako kao u vrtu. Fabije sede kraj postelje, uze Valeriju za ruku, i poćutavši malo, upita je: kakav ju je to san noćas poplašio? Da li je bio kao onaj san o kome je pričao Mucije?

Valerija pocrvene i brzo reče:

— O, ne! ne! ja sam videla... neko čudovište, koje je htelo da me rastrgne.

— Čudovište? U obliku čoveka? — zapita Fabije.

— Ne, životinju... zvera! — i Valerija se okrenu i sakri usplamtelo lice u uzglavlje. Fabije još neko vreme podrža ruku ženinu, ćuteći je prinese usnama i ode.

Oba supruga provedoše taj dan neveselo. Činilo se kao da se nešto mračno nadvilo nad njinim glavama... ali šta je to bilo — nisu mogli reći. Želeli su da budu zajedno — kao da im je pretila neka opasnost — a šta bi kazali jedno drugom — nisu znali. Fabije pokuša da nastavi slikanje, da čita Ariosta, čije se delo tek beše pojavilo u Ferari i proslavilo po Italiji, ali mu ništa, nije polazilo za rukom... Dockan uveče, baš za; vreme večere, vratio se Mucije.

VII

On je izgledao miran i zadovoljan, ali je malo govorio. Najviše je raspitivao Fabija o pređašnjim, zajedničkim poznanicima, o nemačkim ratovima, o caru Karlu, govorio je kako bi voleo da otide u Rim da vidi novoga papu. On opet ponudi Valeriji širaso-vino i, u odgovor na njen otkaz, promrmlja više za sebe: „Sad više i nije potrebno”..

Kad se Fabije sa ženom vrati u svoju sobu za spavanje, on odmah zaspa... a kad se probudi, on vide da Valerije nema u postelji.

On brzo ustade — i u tom trenutku vide ženu u noćnom odelu kako se vraća iz vrta u sobu. Mesec je jasno svetlio, ma da je malo pre toga prskala kišica. Sa zatvorenim očima, sa izrazom skrivenoga straha na ukočenom licu, Valerija priđe postelji i, pipajući je opruženim rukama, ćuteći, brzo leže. Fabije joj se obrati pitanjem — ali ona ništa ne odgovori, činilo se da spava. On je dodirnu — i oseti na njezinoj haljini i na kosi kišne kapljice a na tabanima njenih bosih nogu — pesak. Tada on skoči i odjuri u vrt kroz poluotvorena vrata.

Jasna mesečina pokrivala je sve predmete. Fabije se obazre oko sebe i vide na pesku po putanjici tragove dva para nogu, — jedan par bio je bos; tragovi su vodili ka senici od jasmina, koja se nalazila između paviljona i kuće. On zastade u nedoumici — kad se odjednom ponovo razlegoše zvuci ists pesme koju je već bio čuo prošle noći! Fabije se strese i utrča u paviljon... Mucije je stojao nasred sobe i svirao na violini. Fabije pojuri k njemu.

— Ti si bio u vrtu, ti si izlazio, odelo ti je mokro od kiše.

— Nisam... ne znam... Čini mi se, nisam... — zapinjući odgovori Mucije, kao da ga čudi dolazak Fabijev i njegovo uzbuđenje.

Fabije ga dohvati za ruku.

— Zašto opet sviraš tu melodiju? Zar si opet sanjao neki san?

Mucije pogleda Fabija isto onako začuđeno, ali ne reče ništa.

— Odgovaraj!

— Mesec se javlja u vidu štita...
Kao zmija reka blista...
Drug se razbudio, neprijatelj spava —
Jastreb kokicu zgrabi...
U pomoć!

mrmljao je Mucije, pevušeći kao u bunilu.

Fabije pođe unazad dva koraka, zaustavi se, pogleda Mucmja, zamisli se, i vrati se kući u sobu za spavanje. Sa glavom oborenom na rame i nemoćno opuštenim rukama, Valerija je spavala teškim snom. Nije se mogla lako probuditi... ali čim ga vide, ona mu se obisnu o vrat, grčevito ga zagrli, celo telo treslo joj se, kao u groznici.

— Šta ti je, draga moja, šta ti je? — ponovi Fabije, trudeći se da je umiri. Ali ona obamiraše na njegovim grudima. — Ah, kakve snove sanjam — prošapta ona, pripijajući se licem uz Fabija. On htede da je pita nešto, ali ona je samo drhtala.

Rani odblesak zore obasja stakla na prozorima, kad ona najzad zadrema u njegovom naručju.

VIII

Sutradan Mucije iščeze još ujutru, a Valerija saopšti mužu da ima nameru da pođe u susedni manastir, gde je živeo njen kum, stari i ozbiljni kaluđer, prema kojem je gajila beskrajno poverenje. Na pitanje Fabijevo ona odgovori da bi želela da ispovešću olakša svojoj duši, opterećenoj neobičnim utiscnma poslednjih dana. Gledajući smršalo lice Valerijino, slušajući njezin malaksali glas, Fabije i sam odobri njezinu nameru; poštovani otac Lorenco mogao bi joj dati korisni savet i razvejati njene sumnje...

Pod zaštitom četvorice pratilaca, Valerija ode u manastir, a Fabije ostade kod kuće i do ženinog povratka švrljaše po parku, trudeći se da pogodi šta se to moglo desiti s njom — i osećajući neprestano strah, gnev i neodređene sumnje... Nekoliko puta svraćao je u paviljon, ali Mucije se još ne beše vratio, a Malajac gledaše Fabija kao kip s nagnutom glavom, s duboko — tako se bar činilo Fabiju — s duboko skrivenim osmejkom na bronzanom licu.

Međutim Valerija na ispovesti ispriča sve svome ispovedniku, ne toliko sa stidom, koliko sa užasom. Ispovednik je sasluša pažljivo, blagoslovi je, oprosti joj njezin nehotični greh — a sam u sebi pomisli: „Mađija, đavolske čari... to se ne može tako ostaviti”... i zajedno s Valerijom uputi se u njezinu vilu, kao zato da bi je sasvim umirio i utešio. Kad Fabije ugleda ispovednika, on pretrnu, ali se iskusni starac unapred beše pripremio kako da se drži.

Kad ostade nasamo sa Fabijem, on, razume se, ne odade tajnu ispovesti, ali mu na svaki način posavetovala da udalji, ako je moguće, pozvanoga gosta, koji svojim pričama, pesmama i svim svojim ponašanjem razdražuje Valerijinu maštu. Osim toga, po mišljenju starčevu, Mucije i ranije, koliko se on seća, nije bio čvrst u veri, a sad, posle tako dugog bavljenja u zemljama neobasjanim

svetlošću hrišćanstva, mogao je otuda doneti zarazu lažnog učenja, mogao se, šta više, upoznati i sa tajnama mađioničarstva; na zato, iako staro prijateljstvo mma svoja prava, ipak pametna obazrivost nalaže da se prijatelji rastanu. Fabije se potpuno saglasi sa uvaženim kaluđerom. Valerija se neobično obradova kad joj muž saopšti savet njenog ispovednika. Ispraćen lepim željama oba supruga, snabdeven bogatim darovima za manastir i sirotinju, otac Lorenco otputova kući.

Fabije je želeo da se odmah posle večere objasni sa Mucijem, ali njegov čudnovati gost ne dođe na večeru. Tada se Fabije reši da razgovor s Mucijem odgodi za sutradan, na oba supruga otidoše da spavaju.

IX

Valerija ubrzo zaspa, ali Fabije nije mogao da zaspi. U noćnoj tišini življe mu se pretstavljalo sve što je video i sve što je osetio: on još upornije zadavaše sebi pitanja, na koja, kao i pre, nije mogao da nađe odgovora. Da li je Mucije zaista postao mađioničar i da nije već otrovao Valeriju? Ona je bolesna... ali od kakve bolesti boluje?

Dok je on, držeći rukom glavu i uzdržavajući svoje vrelo disanje, razmišljao, mesec se opet pojavi iza oblaka i, zajedno sa njegovim zracima, kroz poluprozračna prozorska okna, otud od paviljona, — ili se to pričinilo Fabiju? — poče duvati nešto, slično lakoj mirisavoj struji... i začu se bezočno, strasno šaputanje... i u tom trenutku vide da Valerija počinje da se miče.

On se trže i pogleda: ona ustade, spusti prvo jednu nogu sa postelje, zatim drugu, i, kao mesečar, bezživotno uprevši pravo preda se oči bez sjaja i opruživši napred ruke, uputi se vratima koja su vodila u vrt! Fabije u trenutku iskoči na druga vrata od sobe za spavanje, brzo obiđe kuću i pritvori vrata koja su vodila u vrt... Tek što je stigao da se dočepa brave, kad oseti da se neko muči da otvori vrata iznutra, gurajući ih... još i još... Zatim se začu isprekidano uzdisanje...

„Ali Mucije se nije vratio iz varoši”, senu u glavi Fabijevoj, i on pojuri ka paviljonu...

Šta je video?

Ususret njemu, stazom, jasno obasjanom mesečinom, išao je Mucije, isto tako kao mesečar, isto tako sa opruženim rukama napred i bezživotno otvorenim očima!... Fabije mu pritrča, ali je on, ne primećujući ga, išao korak po korak, a njegovo nepokretno lice smešilo se kao lice u Malajca. Fabije htede da ga vikne po imenu... ali u tom trenutku on ču kako iza njega u kući zveknu staklo od prozora... On se obazre...

Odista, prozor od sobe za spavanje otvori se širom i na njemu se pojavi Valerija... Njezine ruke kao da su tražile Mucija... ona je sva hrlila njemu.

Neiskazano besnilo obuze Fabija i preplavi mu grudi kao talas. „Prokleti čarobniče!” — viknu on besno, na ščepa Mucija jednom rukom za grlo, a drugom napipa nož za njegovim pasom i do same ručice zabode mu oštricu u slabinu. Prodirućim glasom vrisnu Mucije i, pritiskajući dlanom ranu, potrča, spotičući se, ka paviljonu... U isti mah kad je Fabije udario njega, vrisnu prodirući i Valerija i kao posečena pade na zemlju.

Fabije poteče k njoj, podiže je i odnese u postelju, zagovarajući je.

Ona je dugo ležala nepomično, ali napokon otvori oči, uzdahnu duboko, isprekidano i radosno, kao čovek koji se tek spasao od neminovne smrti, — vide muža, i, obgrlivši ga rukama oko vrata, pade mu na grudi. — „Ti, ti, je si li to ti?” — prošapta ona. Ruke joj se polako opustiše, glava joj pade natrag i sa blaženim osmehom prošaputa: „Hvala Bogu, sve je svršeno... Ali ja sam tako umorna!” — A zatim zaspa čvrstim i lakim snom.

X

Fabije sede kraj nje i, ne skidajući pogleda s njenoga bledog i opalog, ali već umirenog lica, poče razmišljati o onome što se desilo... kao i o tome šta da radi sad. Šta da preduzme? Ako je ubio Mucija, — a sećajući se kako mu je duboko zarmo nož nije mogao sumnjati u to — ako je ubio Mucija, to se ne može sakriti!

Trebalo je o tome izvestiti vojvodu, sudije... ali kako da se objasni, kako da se ispriča to nerazumljivo delo? On, Fabije, ubio je u svojoj kući svoga rođaka, svoga najboljeg druga! Počeće da

ispituju: zašto? kakvim povodom?... Ali ako Mucije nije ubnjen? — Fabije nije mogao da ostane i dalje u nedoumici, pa uveriv se da Valerija spava, ustade obazrivo sa naslonjače, iziđe iz kuće i uputi se paviljonu.

Sve je u njemu bilo tiho; samo se kroz jedan prozor nazirala svetlost. Sa pritajennm srcem otvori on spoljna vrata (na njima su se videli tragovi okrvavljenih prstiju, po peskovitoj putanji takođe su se crnele kaplje krvi), prođe kroz prvu mračnu sobu... i zaustavi se na pragu poražen i začuđen.

Nasred sobe, na persijskom ćilimu, sa brokatskim jastucima pod glavom, pokriven širokim, crvenim šalom, ležao je sa opruženim udovima Mucije. Njegovo lice, žuto kao vosak, sa zatvorenim očima i pomodrelim kapcima, bilo je okrenuto tavanici, disanje se nije opažalo, činilo se kao da je mrtav. Kraj njegovih nogu, takođe uvijen u crveni šal, stojao je, klečeći, Malajac. U levoj ruci držao je grančicu neke nepoznate biljke, koja je ličila na paprat, i, nagnut iapred, gledaše neprestano u svoga gospodara. Mala zublja, uglavljena u pod, gorela je zelenkastim plamenom i osvetljavala sobu. Plamen se nije lelujao, niti se dimio. Malajac se ne mače s mesta kad Fabije uđe, samo baci pogled na njega i opet ga ustremi na Mucija. S vremena na vreme podizaše i spuštaše grančicu, tresući je u vazduhu, njegove neme usne polako se otvarahu i pomicahu, kao da izgovaraju bezvučne reči. Između Malajca i Mucija ležao je na podu nož kojim Fabije beše probo svoga druga; Malajac udari jedanput grančicom po krvavom sečivu. Prođe minut... dva. Fabije se primače Malajcu i, nagnuvši se k njemu, prošaputa poluglasno: je li mrtav? — Malajac obori glavu na niže i, oslobodpvši ispod šala svoju desnu ruku, zapovednički pokaza na vrata. Fabije htede da ponovi svoje pitanje, ali zapovednička ruka ponovi svoj pokret — i Fabije iziđe napolje, negodujući i čudeći se, ali bez protivljenja.

Valeriju zateče da spava kao i pre, sa još mirnijim licem. On se ne svuče, sede kraj prozora, poduprevši se rukom, i zamisli se. Izlazak sunca zastade ga na istom mestu. Valerija je još spavala.

XI

Fabije je hteo da sačeka da se ona probudi, pa da onda ode u Feraru — kad odjednom neko lagano zakuca na vrata njegove sobe za spavanje. Fabije iziđe i ugleda pred sobom svoga staroga slugu Antonija.

— Sinjore, — poče starac, — Malajac nam javlja da je sinjor Mucije zanemogao i želi da se sa svima stvarima preseli u grad, pa vas moli da mu date u pomoć ljude koji će spakovati njegove stvari, a pred podne da mu pošaljete konje za stvari i jahanje i još nekoliko pratilaca. Dopuštate li?

— To ti je Malajac kazao? — upita Fabije. — Kako ti je on mogao reći kad je on nem?

— Evo, sinjore, hartije na kojoj je on sve to napisao na našem jeziku i sasvim pravilno.

— Mucije je, kažeš, bolestan?

— Jest, vrlo bolestan i ne može se videti.

— Jesu li zvali doktora?

— Nisu. Malajac ne dopušta.

— I to ti je Malajac napisao?

— Jest, on.

Fabije poćuta.

— Pa, dobro, naredi šta treba, — progovori on najzad.

Antonije ode.

Fabije začuđeno pogleda za svojim slugom. — „Znači, nije ubijen?” — pomisli on... ne znajući da li da se raduje ili da žali. — „Bolestan?“ Ali pre nekoliko sati on ga je video kao mrtva!

Fabije se vrati Valeriji. Ona se probudi i pridiže glavu.

Supruzi izmenjaše duge, značajne poglede.

— Njega više nema? — progovori odjednom Valerija.

Fabije se trže.

— Kako... nema. Zar ti...

— On je otputovao? — nastavi ona.

Fabiju laknu na srcu.

— Još nije, ali putuje danas.

— I više ga nikad, nikad neću videti?

— Nikad.

— I oni se snovi više neće ponavljati?

— Neće.

Valerija opet radosno uzdahnu; blaženi osmeh pojavi joj se opet na usnama. Ona pruži mužu obe ruke. — I mi nećemo nikad govoriti o njemu, nikad, čuješ li, dragi moj? A ja iz sobe neću izići dokle on ne otputuje. A ti mi sad pošalji moje služavke... ali počekaj: uzmi ovu stvar, — ona pokaza bisernu ogrlicu koja je stojala na noćnom stočiću, ogrlicu koju joj poklonio Mudije — i baci je odmah u naš najdublji bunar. Zagrli me, ja sam tvoja Valerija, i ne dolazi dok... on ne otputuje.

Fabije uze ogrlicu — biser mu se učini potamneo — i ispuni zapovest svoje žene.

Zatim opet pođe da tumara po vrtu, pogledajući iz daleka na paviljon u kome su pakovali stvari.

Radnici su iznosili sanduke, uprezali konje... ali Malajac ne beše među njima.

Nešto neiskazano vuklo je Fabija da još jednom pogleda šta se radi u paviljonu. On se priseti da se na zadnjem kraju paviljona nalaze tajna vrata kroz koja se moglo ući u sobu gde je jutros ležao Mucije. Prikrade se vratima, nađe ih otvorena i, razmičući teške zavese, baci neodlučan pogled.

XII

Mucije više nije ležao na ćilimu. Odeven u putničko odelo, sedeo je on u naslonjači, ali je izgledao kao mrtav, isto onako kao i pri prvoj Fabijevoj poseti.

Okamenjena glava beše zavaljena na leđa naslonjače, istegnute ruke nepomično su se žutele na kolenima. Grudi se nisu micale.

Pokraj naslonjače, na podu, posutom suvim travama, bilo je nekoliko plitkih čaša sa nekom tamnom tečnošću, koja je mirisala nekim zagušljivim mirisom, mirisom muskusa. Oko svake čaše savijala se mala zmijica bakarne boje, sevajući katkad ugatnim očima; a pravo ispred Mucija, na dva koraka od njega, uzdizala se dugačka figura Malajca, odevenog u šarenu, zlatnu haljinu, pripasanu tigrovnm repom, s visokom kapom u obliku rakljaste tijare na glavi.

Ali on nije bio nepomičan; on se čas blagonaklono klanjao kao da se moli Bogu, čas se opet ispravljao u svoj visini i čak podizao na

prste; čas je ravnomerno širio ruke, čas ih je pružao u pravcu Mucija i činilo se kao da preti ili zapoveda, mrštio obrve i lupao nogom.

Svi ovi pokreti kao da su ga stajali mnogo truda i kao da su mu pričinjavali patnju: disao je teško, znoj mu je lio sa lica. Odjednom, on se ukoči na mestu, uvuče vazduh u sebe, namršti čelo, napreže i povuče k sebi stegnute ruke, kao da drži uzde u njima... i, na neopisani užas Fabijev, glava Mucijeva polako se odmače od naslonjače i pođe za rukama Malajčevim... Malajac otpusti ruke i Mucijeva glava klonu teško natrag; Malajac ponovi svoje pokrete i poslušna glava ponovi ih za njim. Mrka tečnost u čašama uzavre; same čaše zazvečaše tankim zvukom, a bakarne zmije obaviše se oko svake čaše.

Tada Malajac kroči korak napred, podiže visoke obrve, neverovatno raširi oči, klimnu glavom Muciju... i trepavice u mrtvaca zatreptaše i nejednako se otvoriše, a ispod njih se ukazaše, potamnele kao olovo, zenice. Ponositom pobedom i radošću, radošću gotovo pakosnom, sinu lice Malajčevo; on otvori široko svoje usne i iz dubine njegovog grla s mukom se ote otegnuti krik... Usne Mucijeve takođe se otvoriše i slabi zvuci odjeknuše iz njih kao odgovor na onaj nečovečanski krik...

Ali tada Fabije ne izdrža više: činilo mu se kao da prisustvuje nekoj đavolskoj zakletvi! On takođe povika i pojuri kući bez obzira, čitajući molitve i krsteći se.

XIII

Tri sata docnije, dođe Antonije k njemu i javi da je sve gotovo, sve stvari upakovane, i da se sinjor Mucije sprema da krene na put. Ni reči ne odgovorivši svame sluzi, Fabije iziđe na terasu, odakle se video paviljon. Nekoliko teglećih konja bilo je pred njim; pred sama vrata beše doveden jedan snažan vranac, sa širokim sedlom udešenim za dva konjanika.

Tu su stojale i gologlave sluge i oružani pratioci.

Vrata paviljona otvoriše se i, pridržavan od Malajca, koji ponovo beše obukao obično odelo, pojavi se Mucije. Lice mu je bilo mrtvo, ruke su mu visile kao u mrtvaca — ali je koračao... jest... koračao, i, kad ga posadiše na konja, držao se pravo i pipajući našao uzdu.

Malajac mu namesti noge u uzengije, skoči ostrag na njegovo sedlo, obuhvati ga rukama oko struka — i svi krenuše.

Konji su išli korakom, i kad skrenuše ispred kuće, Fabiju se učini da na tamnom licu Mucijevom ugleda dve bele pege...

Da li se to njemu okrenuo svojim zenicama? Samo ga Malajac pozdravi, podrugljivo kao i uvek.

Da li je Valerija videla sve ovo? Njezini prozori bili su zatvoreni kapcima, ali je ona, može biti, stojala iza njih.

XIV

Za vreme ručka uđe ona u trpezariju, bila je vrlo tiha i mila; ali se ipak još žalila na umor. Ali više nije bila ni uznemirena, ni začuđena, ni preplašena; a kad, sutradan po odlasku Mucijevu, Fabije poče ponovo da radi njezinu sliku, on nađe u njezinim crtama onaj čist izraz koji se trenutno bio izgubio... i kičica je poletela po platnu lako i pouzdano.

Supruzi počeše da žive pređašnjim životom.

Mucije za njih iščeze kao da nikada nije ni postojao. I Fabije i Valerija, oboje, kao da se dogovoriše da ga ne pominju ni jednom jedinom reči, da se ne raspituju o njegovoj daljoj sudbini: uostalom, ona ostade tajna za sve druge.

Mucije zbilja iščeze, kao da propade u zemlju.

Jednom se Fabiju učini da bi trebalo da ispriča Valeriji šta se sve dogodilo one sudbonosne noći... ali ona, verovatno, pogađajući njegovu nameru, pritaji dah i sklopi oči, kao da očekuje udarac. Fabije razumede i poštedi je od tog udarca.

Jednoga prekrasnog jesenjeg dana Fabije završi sliku svoje Cecilije. Valerija je sedela pred orguljama, prsti su joj udarali po dirkama... Iznenada, mimo njezine volje, pod njenim rukama odjeknu ona pesma pobedonosne ljubavi koju je nekad svirao Mucije, i, u istom trenutku, prvi put posle njenog venčanja, oseti ona u sebi trepet novoga života koji se rađao... Valerija se trže, zastade...

„Šta znači ovo? Nije li?”...

Ovim rečima završava se rukopis.

S. Spaskoje-Lutovinovo Jun 1881.

KLARA MILIĆ

— Prevela Branislava Bojović —

I

U proleće 1878 godine, živeo je u Moskvi, u omalenoj drvenoj kućici na Šabolovci, jedan mladić od dvadeset i pet godina, po imenu Jakov Aratov. Sa njime je stanovala i njegova tetka, stara devojka preko pedeset godina, sestra njegovog oca, Platonida Ivanovna. Ona mu je vodila kuću i troškove, za šta je Aratov bio potpuno nesposoban. Druge rođake nije imao. Pre nekoliko godina, njegov otac, plemić sa osrednjim prihodima iz T-ske gubernije, preselio se u Moskvu zajedno sa njim i Platonidom Ivanovnom, koju su, uostalom, svi zvali Platoša; tako je zvao i njen nećak. Pošto je napustio selo u kome su dotle stalno živeli, stari Aratov se nastanio u prestonici, sa ciljem da smesti sina u univerzitet, za koji ga je sam spremio; kupio je u bescenje kućicu u jednoj udaljenoj ulici i smestio se u njoj sa svojim knjigama i „preparatima”. A knjiga i preparata je imao mnogo — jer to nije bio čovek lišen učevnosti... „preispoljni osobenjak”, po rečima suseda. Izvikali su ga čak kao čarobnjaka, pa je i nadimak dobio „posmatrač buba”. Bavio se hemijom, mineralogijom, entomologijom, botanikom i medicinom; lečio je dobrovoljne pacijente travama i metalnim praškovima sopstvenog pronalaska, po metodi Paracelsija. Tim istim praškovima oterao je u grob svoju mladu, lepuškastu, ali i suviše mršavu ženu, koju je strasno voleo i od koje je imao sina jedinca. Istim tim metalnim praškovima on je dosta pokvario i sinovljevo zdravlje, koje je, naprotiv, hteo da očeliči, nalazeći u njegovom organizmu anemiju i naklonost ka tuberkulozi, nasleđenu od majke. Ime „čarobnjak” dobio je, uostalom, zbog toga što je smatrao sebe za praunuka — naravno, indirektne loze, — čuvenoga Brjusa, u čiju je čast nazvao svoga sina Jakovom. Beše to čovek, što se kaže, „predobar”, ali melanholične naravi, spor, plašljnv i sklon svemu tajanstvenom, mističnom... Polušapatom izgovoreno: „A!” beše njegov običan usklik; sa tim usklikom na usnama je i umro, — dve godine posle preseljenja u Moskvu.

Njegov sin Jakov nije svojom spoljašnošću ličio na oca, koji ne beše lep, već nezgrapan i nespretan; on je pre potsećao na svoju

majku. Iste te prefinjene, mile crte, iste ispupčene, dečije usne — i velike, zelenkasto sive, sanjalačke oči sa rastresitim trepavicama. Ali je zato po naravi ličio na oca; — lice, koje ne beše slično očevom, nosilo je otisak očevog izraza, — a i ruke je imao čvornovate, i upale grudi, kao i stari Aratov, koga, uostalom, ne bi trebalo nazivati starcem, pošto nije dogurao ni do pedesete. Još za njegova života Jakov se upisao na univerzitet, na fizičko-matematički fakultet; međutim, nije završio studije — ne iz lenosti, već zato što, po njegovom shvatanju, ni na univerzitetu nećeš doznati više od onoga što možeš da naučiš i kod kuće; a za diplomu se nije otimao, pošto nije nameravao da stupa u službu. On se tuđio svojih drugova, skoro se ni sa kime nije upoznavao, a naročito se tuđio žena, i živeo je potpuno usamljeno, pagružen u knjige. Tuđio se žena, iako je imao nežno srce i očaravao se lepotom... On je čak nabavio raskošan engleski album (o, sramote!), divio se likovima raznih bajnih Gulnara i Medora, kojima je bio ukrašen... Samo ga je uvek uzdržavala urođena mu stidljivost. U kući je zauzimao bivši očev kabinet, koji mu je služio kao spavaća soba; a postelja je bila ona ista u kojoj mu je otac preminuo.

Velika potpora njegovog opstanka, njegov stalni drug i prijatelj bila mu je njegova tetka, ista ona Platoša sa kojom bi jedva izmenio desetak reči preko dana, ali bez koje ne bi mogao ni da korakne. Beše to stvorenje sa dugačkpm licem i dugačkim zubima, sa bledim očima na bledom licu, sa stalnim izrazom ili tuge, ili zabrinute plašnje. Večito obučena u sivu haljinu i siv šal, koji je mirisao na kamfor, lutala je po kući, kao senka, nečujnim koracima; uzdisala, šaputala molitve — naročito jednu omiljenu, koja se sastojala iz dve reči: „Gospode, pomozi!” — i razborito upravljala domaćinstvom, čuvala svaku paru i sve sama kupovala. Svoga sinovca je obožavala; stalno se starala o njegovom zdravlju — svega se plašila — ne zbog sebe, već zbog njega — i, čim joj se nešto učini, odmah se polako privuče i metne mu na sto šolju grudnoga teja, ili ga pogladi po leđima svojim mekim, kao pamuk, rukama. Jakovu nije teško padalo njeno dvorenje, — grudni tej, istina, ne bi popio, već bi samo odobravajući klimnuo glavom. Uostalom, zdravljem se baš nije mogao pohvaliti. Bio je i suviše upečatljiv, nervozan, osetljiv, patio je od lupanja srca, a ponekad i od zaptivanja. Verovao je, kao i njegov

otac, da u prirodi i u duši ljudskoj postoje tajne, koje se mogu nagađati, ali shvatiti — nikada. Verovao je u postojanje nekih sila i uticaja ponekad blagonaklonih, ali češće neprijateljskih... a verovao je takođe i u nauku, u njeno dostojanstvo i važnost. U poslednje vreme zavoleo je fotografisanje. Miris hemikalija koje je pri tome upotrebljavao uznemirivao je tetku i to ne zbog nje same, već zbog Jaše, zbog njegovih grudi; samo, i pored sve blagosti u naravi, kod njega je bilo i dosta uporstva — i on je tvrdoglavo produžavao posao koji mu se sviđao. „Platoša” se pokorila, samo je još češće uzdisala i šaputala: „Gospode, pomozi!”, gledajući njegove prste obojene jodom.

Jakov se, kao što smo već rekli, tuđio drugova: međutim sa jednim od njih se dosta zbližio i često ga je viđao, čak i posle toga kako je taj drug, pošto je izišao sa univerziteta, stupio u službu, koja ga je, uostalom, malo obavezivala; govoreći njegovim rečima, on se „prišunjao” uz izgradnju Hrama Spasiteljevog, iako o arhitekturi nije imao ni pojma. Čudnovata stvar: taj jedini prijatelj Aratova, po imenu Kupfer, Nemac koji se toliko porusio da ni jednu nemačku reč nije znao i čak je reč „švaba” upotrebljavao kao pogrdu, — taj prijatelj nije imao sa njime ničeg zajedničkog. Beše to crnokos, rumen dečko, veseljak, pričalo i veliki ljubitelj onog istog ženskog društva koje je Aratov izbegavao. Istina, Kupfer je često doručkovao i ručavao kod njega i, kao čovek siromašnog stanja, pozajmljivao je od njega osrednje sumice; ali nije samo to privlačilo odrešitog Nemčića da usrdno posećuje skromnu kućicu na Šabolovci. Njemu se oviđala Jakovljeva duševna čistota, „idealnost”, možda kao protivrečnost onoga što je svakoga dana sretao i viđao; ili je možda u toj težnji prema „idealnom” mladiću ipak izbijala njegova nemačka krv. A i Jakovu se dopadala dobrodušna otvorenost Kupfera, a sem toga, njegova pričanja o pozorištima, koncertima, balovima, gde je on bio svakidanji gost, — uopšte, o celom tom stranom svetu, kuda se Jakov nije rešavao da ode — potajno su zanimala na čak i uzbuđivala mladoga pustinjaka, budeći u njemu želju da sve to lično preživi. I Platoša je bila naklonjena Kupferu; istina, ponekad je nalazila da je i suviše slobodan, ali instinktivno osećajući i shvatajući da je on iskreno odan njenom dragom Jaši, ona ne samo što je podnosila bučnoga gosta, već mu je i ugađala.

II

U to doba o kome je reč, nalazila se u Moskvi neka udovica, đurđijanska kneginja, — dosta neodređena ličnost, skoro sumnjiva. Imala je već blizu četrdeset godina; u mladosti je, verovatno, cvetala onom naročitom istočnom lepotom, koja tako brzo vene; sad se belila, rumenila i bojila kosu žuto. O njoj su se ranije pronosili dosta nezgodni i dosta nejasni glasovi; niko joj muža nije poznavao — i ni u jednom gradu nije dugo živela. Nije imala ni dece ni imanja; ali živela je na širokoj nozi — na dug ili na koji drugi način: držala je, kao što se to kaže, salon i primala je dosta mèšovito društvo — većinom omladinu. U njenoj kući je sve, počev od njene lične toalete, nameštaja, kujne — i završujući kolima i poslugom — nosilo žig lošeg kvaliteta, nečeg lažnog, privremenog... ali ni sama kneginja, ni njeni gosti, izgleda, ništa bolje nisu ni tražili. Kneginja je važila kao ljubitelj muzike, književnosti, kao zaštitnica glumaca i umetnika; a i stvarno se interesovala svim tim „pitanjima” — čak do ushićenja — i to neizveštačenog. Nesumnjivo je imala estetsku žicu. Pored toga je bila vrlo pristupačna, ljubazna, bez naduvenosti i izmotavanja — i, što mnogi nisu ni slutili — u suštini vrlo dobra, meka srca i snishodljiva... Vrline u istini retke — i u toliko dragocenije — a naročito kod ličnosti te vrste! — „Šuplja žena!” izrazio se o njoj jedan pametnjaković — „ali u raj će sigurno otići! Zato što sve oprašta — pa će se i noj sve oprostiti!” O njoj su govorili da kad god bi nestajala iz nekog grada — uvek je u njemu ostavljala isto toliko poverilaca kao i ljudi koje je zadužila. Meko srce povija se na koju hoćeš stranu.

Kupfer, kako je trebalo očekivati, dospeo je u njenu kuću i postao joj vrlo blizak... zli jezici su tvrdili: čak i suviše blizak čovek. On ne samo što je govorio o njoj prijateljski, već i sa poštovanjem; nazivao je zlatnom ženom — pa ma šta pričali! — i čvrsto verovao u njenu ljubav prema umetnosti i u njeno razumevanje umetnosti!

— Tako je jednom, posle ručka kod Aratovih, razgovarajući o kneginji i o njenim večerima, počeo da nagovara Jakova da bar jednom poremeti svoj anahoretski život i da dozvoli njemu, Kupferu, da ga pretstavi svojoj prijateljici. Jakov prvo nije hteo ni da čuje.

— Pa šta ti misliš? — uskliknu, naposletku, Kupfer: — o kakvom je pretstavljanju reč? Prosto ću te ščepati tako kako sad sediš, u kaputu, i odvešću te kod nje na veče. Tamo ti, brate, nema nikakvih etikecija! Ti si, eto, i naučnik, i književnost voliš, i muziku (Aratov je zaista imao u kabinetu pianino, na kome je ponekad hvatao akorde sa umanjenom septimom), a kod nje u kući svega toga ima u izobilju!... Tamo ćeš sresti i simpatične ljude, bez ikakvih pretenzija! Naposletku, nemoguća je stvar u tvojim godinama i sa tvojom spoljašnošću (Aratov spusgi oči i manu rukom) — da, da, sa tvojom spoljašnošću, tako se tuđiti društva, sveta. Pa ne vodim te generalima! Uostalom, ni ja ne poznajem generale!... Ne otimaj se, golube! Moralnost je dobra stvar, za poštovanje... Samo zašto upadati u asketizam? Ne spremaš se, valjda, u kaluđere!

Međutim, Aratov je produžavao da se opire; ali u pomoć Kupferu dođe iznenada Platonida Ivanovna. Iako nije dobro razumevala kakva je to reč: asketizam, ipak je našla da za Jašenjku neće biti rđavo da se razonodi, da vidi ljude, a i sam da se pokaže.

— Tim pre, — dodala je ona, — što imam poverenja u Fjodora Fjodorića! On te neće odvesti na rđavo mesto!...

— U potpunoj njegovoj neporočnosti dovešću vam ga natrag, — povika Kupfer, na koga je Platonida Ivanovna, pored sve svoje uverenosti, bacala uznemirene poglede. Aratov pocrvene do ušiju, ali prestade da se protivi.

Svršilo se time što ga je Kupfer sutradan odvezao na kneginjino veče. Ali Aratov ne ostade dugo tamo. Prvo, naišao je kod nje na dvaestinu gostiju, muškaraca i žena, recimo i simpatičnih, ali ipak tuđih; to ga je stešnjavalo, iako mu je palo u deo vrlo malo da govori: a toga se najviše bojao. Drugo, ni sama domaćica mu se nije svidela, premda ga je primila vrlo srdačno i prosto. Ništa mu se na njoj nije dopalo; ni namalano lice, ni rastršavljeni uvojci, ni promuklo sladunjavi glas, piskav smeh, manir da prevrće očima, suvišno dekoltovanje i oni punački, uglačani prsti sa mnogo prstenja... Zabivši se u ugao, on je čas preletao očima po svima licima gostiju, čak ih i ne razlikujući, a čas je uporno gledao sebi pod noge. Kad je, naposletku, nekakav dolutali umetnik sa ispijenim licem, predugom kosom i staklom ispod nakostrešene obrve, seo za klavir i, pošto je iz zamaha tresnuo rukama po dirkama, a nogom po pedalu, počeo

da izvija fantaziju Lista na Vagnerove teme, Aratov ne izdrža i šmugnu, noseći u duši težak i maglovit utisak, kroz koji je ipak probijalo nešto ni njemu samom nerazumljivo, ali značajno, pa čak i uzbudljivo.

III

Kupfer je došao sutradan na ručak; međutim, pričajući o jučerašnjem večeru, nije čak ni prekoreo Aratova zbog njegovog užurbanog begstva, već je samo zažalio što ovaj nije dočekao večeru, za kojom su služili šampanjac (nižegorodski proizvod, primetićemo u zagradi). Kupfer je, sigurno, razumeo da je uzalud pokušao da razdrma svoga prijatelja i da je Aratov za ono društvo i za onaj način života potpuno „nezgodan" čovek. Sa svoje strane Aratov isto tako nije pominjao ni kneginju, ni sinoćnje veče. Platonida Ivanovna nije znala da li da se raduje neuspehu tog prvog pokušaja, ili da žali za tim? Naposletku je rešila da bi Jašino zdravlje moglo da se poremeti od sličnih izlazaka i umirila se. Kupfer je otišao odmah posle ručka i cele nedelje nije se pojavljivao. I to ne zato što se durio na Aratova zbog neuspeha svoje preporuke — dobričina za to nije bio sposoban, — već je, očevidno, našao neko zanimanje, koje je potpuno zauzelo celo njegovo vreme i sve njegove misli, zato što je docnije, kad bi retko navratio kod Aratovih, bio rasejan, govorio malo i brzo se gubio... Aratov je produžio da živi po starome, ali nekakva, ako se tako može reći, začkoljica zapala mu je u dušu. On se stalno nečeg prisećao, ni sam ne znajući čega, a to „nešto" odnosilo se na veče provedeno kod kneginje. Sa svim tim, nije nimalo želeo da se vrati njoj, a svet, čiji je jedan deo sagledao kod nje, u kući, odbijao ga je više no ikad. Tako je prošlo šest nedelja.

I jednog jutra Kupfer ponovo iskrsnu pred njega, ovoga puta nešto zbunjenog lica.

— Znam, — poče on sa usiljenim smehom, — da ti nije baš godila ona poseta; nadam se da ćeš ipak pristatš na moj predlog... i nećeš mi odbiti molbu!

— U čemu je stvar? — zapita Aratov.

— Eto, vidiš li, — produži Kupfer, oživljavajući sve više: — ovde postoji jedno društvo ljubitelja, umetnika, koje s vremena na vreme

priređuje recitovanja, koncerte, pa čak i pozorišne pretstave u dobrotvorne svrhe...

— I kneginja učestvuje? — prekide ga Aratov.

— Kneginja uvek učestvuje u dobrim delima, samo to ništa ne mari. Mi smo pripremili književno-muzičko matine... i na tom matineu možeš da čuješ jednu devojku... neobičnu devojku! — Mi još ne znamo tačno da li je ona Rašel ili Viardo... zato što ona i izvanredno peva, i recituje, i igra... Talenat, bratac moj, prvoklasni! Velim ti bez preterivanja. — Dakle... hoćeš li da uzmeš kartu? — Pet rubalja, ako ćeš prvi red.

— A otkud se stvorila ta divna devojka? — zapita Aratov.

Kupfer se isklibi. — To ti već ne mogu reći. U poslednje vreme sklonila se kod kneginje. Znaš, kneginja sve takve zaštićava... Pa ti si je, verovatno, video one večeri.

Aratov se trže — u sebi, slabo,... ali ništa ne izusti.

— Ona je čak i igrala negde u unutrašnjosti, — produži Kupfer: — i uopšte, stvorena je za pozorište. Videćeš i sam!

— Kako joj je ime? — zapita Aratov.

— Klara...

— Klara? — ponovo ga prekide Aratov. — Ne može biti!

— Zašto ne može biti? — Klara... Klara Milić: to nije njeno pravo ime... ali tako je zovu. Pevaće Glinkinu romansu... i Čajkovskog, a posle će pročitati pismo iz „Evgenija Onjegina”. — Šta je? uzimaš li kartu?

— A kad će to biti!?

— Sutra... sutra u pola dana, u privatnoj dvorani, na Ostoženci. Svratiću po tebe. Kartu od pet rubalja?... Evo je... ne — to je od tri rublje. — Evo. Evo ti i program. — Ja sam jedan od priređivača.

Aratov se zamisli. Platonida Ivanovna uđe u tom trenutku i, pogledavši ga u lice, odjednom se uznemiri.

— Jaša, — uskliknu ona: — šta ti je? Zašto si tako zbunjen? Fjodore Fjodoriću, šta ste mu to rekli?

Aratov ne dade svom prijatelju da odgovori na tetkino pitanje, već pošto žurno zgrabi pruženu mu kartu, naredi Platonidi Ivanovnoj da odmah da Kupferu pet rubalja.

Ova se zaprepasti, zatrepta očima... Ipak predade ćutke novac Kupferu. I suviše je strogo Jašenjka viknuo na nju.

— Kažem ti, čudo nad čudesima! — uskliknu Kupfer a polete vratima. — Čekaj me sutra!

— Ima li crne oči? — izusti za njim Aratov.

— Kao ugalj, — veselo graknu Kupfer i iščeze.

Aratov ode u svoju sobu, a Platonida Ivanovna tako i ostade na mestu, ponavljajući šapatom: „Pomozi, Gospode! Gospode, pomozi!

IV

Velika dvorana u privatnoj kući na Ostoženci već je upola bila ispunjena posetiocima, kad su Aratov i Kupfer stigli tamo. U toj dvorani su se ponekad davale pozorišne pretstave, ali ovoga puta nije bilo ni dekoracija ni zavese. Priređivači „matinea" ograničili su se na to što su na jednoj strani podigli podijum, stavili na njega klavir, jedno dva pulta, nekoliko stolica, sto sa bocom vode i čašu, i zastrli crvenom čojom vrata koja su vodila u sobu stavljenu na raspoloženje umetnicima. U prvom redu već je sedela kneginja u svetlo zelenoj haljini; Aratov se smesti na izvesnom rastojanju od nje, jedva se pozdravivši sa njom. Publika je bila, što se kaže, raznorazna; ponajviše mladići iz raznih škola. Kupfer, kao jedan od priređivača, sa belom trakom na reveru fraka, muvao se i trudio iz sve snage; kneginja se očigledno uzrujavala, osvrtala se, slala na sve strane osmehe, razgovarala sa susedima... oko nje su bili sami muškarci. Na podijum prvi stupi flautista sušičavog izgleda i najbrižljivije propljucka... to jest, propišta neki muzički komadić, takođe jektičavih osobina; dva čoveka viknuše: bravo! Zatim nekakav debeli gospodin u naočarima, vrlo solidan na izgled, čak i natmuren, pročita basom skicu Ščedrinskoga; pljeskali su delu a ne njemu; zatim se pojavi! klavirista, Aratovu već poznat, i odbubnja istu onu Listovu fantaziju; klaviristu udostojiše izazivanja. On se klanjao, oslonivši se rukom na naslon stolice, i posle svakoga poklona zabacivao je kosu, isto kao List. Naposletku, posle dosta dugog prekida, crvena čoja na vratima iza podijuma se pomače, široko rastvori — i pojavi se Klara Milić. Dvorana se prolomi od pljeskanja. Neodlučnim koracima ona pređe na prednji deo podijuma, zaustavi se i osta nepomična, složivši ispred sebe velike, lepe ruke bez rukavica, ne prisedajući, ne nagibajući glavu i ne osmejkujući se.

Beše to devojka devetnaestih godina, visoka, nešto širih ramena, ali lepo skrojena. Lice crnpurasto, jevrejskog ili ciganskog tipa, oči ke suviše velike, crne, pod gustim, skoro sraslim obrvama, nos prav, malo uzdignut, tanke usne lepo, ali oštro izvijene, ogromna crna pletenica, teška čak i na izgled, nisko, nepomično, kao da je od kamena čelo, majušne uši... a celo lice zamišljeno, skoro surovo. Priroda strasna, svojevoljna, — i teško da je dobra i mnogo pametna — ali; darovita — videlo se iz svega.

Ona neko vreme nije dizala oči, ali odjednom se trže i pređe svojim upornim, ali nepažljivim, kao u sebe udubljenim pogledom po redovima posmatrača... „Kako ima tragične oči!” primeti iza Aratova neki sedokosi kicoš sa licem kokote iz Ravela, čuveni u Moskvi buškalo i uhoda. Kicoš je bio glup i hteo je da kaže glupost... međutim rekao je istinu! Aratov, koji od samog Klarinog pojavljivanja nije spuštao pogled sa nje, tek tada se seti da je zaista video kod kneginje; i ne samo što je video već je i zapazio da ga je ona sa naročitom upornošću nekoliko puta pogledala svojim prodirnim očima. Pa i sada, ili mu se ta možda učinilo? — kad ga je videla u prvome redu, kao da se obradovala, kao da je pocrvenela — i opet je umorno pogledala na njega. Zatim je, ne okrećući se, otstupila korak-dva prema klaviru, za kojim je već sedeo njen pratilac, dugokosi stranac. Trebala je da izvede romansu od Glinke: „Tek što sam te poznao”... Počela je da peva, ne menjajući položaj ruku i ne gledajući u note. Imala je zvučan i mekan glas — kontraalt — reči je izgovarala jasno i otsečno, pevala je jednoliko, bez niansiranja, ali vrlo izrazito. — „Ubedljivo lepa devojka”, izusti isti onaj kicoš iza Aratova, — i opet reče istinu. — Uzvici: bis! bravo! razlegoše se unaokolo, ali ona baci brz pogled na Aratova, koji nije ni vikao ni lupao — njemu se nije naročito svidelo njeno pevanje, — olako se pokloni i ode, ne prihvativši savijenu ruku kosmatog pianiste. Izazvaše je... ona se ne pojavi tako brzo, istim neodlučnim koracima priđe klaviru, šanu reč dve pratiocu, koji je morao da izvadi i stavi pred sebe druge, a ne one već spremljene note. — Poče ramansu Čajkovskoga: „Samo onaj koji je poznao čežnju sastanka”... Ovu je romansu otpevala drugačije nego prvu — poluglasno, kao da je umorna... i tek na pretloslednjem stihu: „Razumeće koliko sam patio”, ote joj se zvonki gorući krik. Poslednji stih: „I kako patim”...

ona skoro prošaputa, tužno razvlačeći poslednju reč. Ova romansa je proizvela na publiku manji utisak nego li Glinkina, ali je ipak pljeskanja bilo mnogo... Naročito se isticao Kupfer: nameštao je dlanove naročito, u obliku burenceta, te je proizvodio neverovatno jasan zvuk. Kneginja mu pruži veliki, rastršavljen buket, s tim da ga preda pevačici; ali ona, kao da ne primeti sagnutu figuru Kupferovu, njegovu ispruženu ruku sa buketom, okrete se i ode i po drugi put ne dočekavši pianistu, koji brže nego prvi put skoči, da je isprati — i, pošto ostade na cedilu, tako zabaci kosu kako, verovatno, ni sam List nije činio!

Za celo vreme pevanja Aratov je poamatrao Klarino lice. Činilo mu se da su njene oči, kroz spuštene trepavice, bile uperene opet na njega; naročito ga je začudila nepokretnost toga lica, čela, obrva — i tek za vreme njenog strasnog uzvika on primeti kako kroz jedva otvorene usne sinu niz belih, tesno zbijenih zuba. Kupfer mu priđe.

— Šta je, brate, kako ti se sviđa? — zapita on sijajući od zadovoljstva.

— Glas je dobar, — odgovori Aratov: — samo ona još ne ume da peva, nema pravu školu. (Zašto je to rekao i kakvog je pojma imao o „školi" — Bog će ga znati!)

Kupfer se zaprepasti. — Nema škole, — ponovi on sa prekidom... — Pa to... Ona još može da se pouči. Zato, kakva je to duša! Pričekaj malo, dok je čuješ u Tatjaninom pismu.

On pobeže od Aratova — a ovaj pomisli: „Duša! Sa takvim nepomičnim licem!" Nalazio je da se ona i drži i kreće kao namagnetisana, kao mesečarka.

— A u isto vreme ona nesumnjivo... da! nesumnjivo gleda u njega.

Međutim, „matine" se produžavalo. Debeo čovek u naočarima opet se pojavi; bez obzira na ozbiljnu spoljašnost, on je uobražavao da je komičar — i pročita jednu scenu iz Gogolja, ne izazvavši ovog puta nijedan znak odobravanja. Opet promače flautista; opet probubnja klavirista; dvanaestogodišnji dečak, napomađene i ukovrčene glave, ali sa tragovima suza na obrazima, otcilika neke varijacije na violini. Moglo je izgledati čudnovato što su, između čitanja i muzike, iz umetničke sobe doletali otsečni zvuci valtorne; međutim taj instrumenat nije bio upotrebljen. Docnije se razjasnilo da

se amter koji se javio da svira na njemu uplašio u trenutku izlaska pred publiku. Naposletku se opet pojavi Klara Milić.

Držala je u rukama knjižicu Puškinovih pesama; međutim, za vreme čitanja nijednom nije pogledala u nju... Očigledno se plašila, mala knjižica treperila joj je u ruci. Aratov je isto tako primetio i izraz tuge koji je sad izbijao iz svih njenih strogih crta. Prvi stih: „Ja vam pišem... šta ćete više?” ona izgovori sasvim prosto, skoro naivno — i sa naivnim iskrenim, nemoćnim gestom pruži obe ruke napred. Zatim poče pomalo da brza; međutim počev od stiha: „Drugom, ne! Nikome na svetu ne bih srce dala ja” — ona savlada sebe, živahnu — i kad je došla do reči: „Ceo moj život beše zaloga pouzdanog sastanka sa tobom”, — njen, dotle dosta potmuo glas zazvoni ushićeno i smelo, a njene oči se isto tako smelo i pravo upiše u Aratova..

Produžila je sa istim zanosom — i tek pri kraju njen se glas opet snizi — i u njemu, a i na licu, izbi pređašnja tuga. Poslednji četvorostih ona je sasvim, kako se to kaže, zgužvala, — knjižica Puškinova joj odjednom iskliznu iz ruku — i ona se brzo udalji.

Publika poče da pljeska, očajno da je izaziva... Jedan bogoslov Malorus, između ostaloga, tako je gromoglasno urlikao: „Milić, Milić” — da ga njegov sused učtivo i samilosno zamoli „da poštedi u sebi budućeg protođakona!” — Međutim, Aratov odmah ustade i uputi se izlazu. Kupfer ga stiže...

— Za Boga, kuda ćeš? — povika on: — Hoćeš li da te pretstavim Klari?

— Hvala, neću, — brzo odgovori Aratov i skoro trkom ode kući.

V

Čudna i samom njemu nejasna osećanja uznemiravahu ga. U stvari, Klarino čitanje nije mu se baš sasvim dopalo... premda nije bio načisto zbog čega. To čitanje ga je uzrujavalo: izgledalo mu je suviše oštro i neskladno... Ono kao da je povredilo nešto u njemu, činilo mu se kao neko nasilje. Pa i oni uporni, oštri, skoro nametljivi pogledi — pa što oni? Šta li oni znače?

Skromnost mu nije dopuštala da i za trenutak pomisli da se mogao svideti toj čudnovatoj devojci, da je mogao u njoj probuditi

osećanje nalik na ljubav ili strast!... Pa i on sam nije tako zamišljao onu nepoznatu ženu, onu devojku, kojoj će se sav predati, koja će i njega zavoleti, postati njegova verenica, njegova žena... On je retko sanjario o tome: bio je nevin i dušom i telom; ali, čisti lik, koji bi tada stvarala njegova mašta, bio je izazivan drugim likom, — likom njegove pokojne majke, koju je jedva pamtio, ali čiju je sliku čuvao kao svetinju. Slika je bila izrađena akvarelom, dosta nevešto, radila je drugarica susetka, ali je sličnost, po mišljenju sviju, bila neobična. Isto takav nežan profil, isto takve dobre, jasne oči, isto takvu svilastu kosu, isti takav osmeh i isto takav jasan izraz morala bi imati ona devojka, ona žena, koju on još nije smeo ni da očekuje...

A ova crnomanjasta, crnpurasta, sa oštrom kosom i nausnicama zacelo nije dobra, već svojeglava... „Ciganka” (Aratov nije mogao da smisli gori izraz), — šta će mu ona?

Međutim, Aratov nije mogao da izbaci iz glave tu garavu Ciganku, čije mu se ni pevanje ni recitovanje, pa ni sama spoljašnost nije svidela. Bio je u nedoumici i ljutio se na samog sebe. Nedavno pre toga pročitao je Valtera Skota: „Sen-Ronanske vode” (celokupna dela Valtera Skota nalazila su se u biblioteci njegovog oca, koji je poštovao u engleskom romantičaru ozbiljnog, gotovo naučnog pisca). Junakinja tog romana zove se Klara Mobraj. Krasov, pesnik iz četrdesetih godina, napisao je o njoj pesmu, koja se završava rečima:

„Nesrećna Klaro! bezumna Klaro!
Nesrećna Klaro Mobraj!”

I Aratov je znao tu pesmu... I sad su mu te reči bez prestanka padale na um... „Nesrećna Klaro! bezumna Klaro!”... (Zato se tako i začudio kad mu je Kupfer pomenuo Klaru Milić.) Čak je i sama Platoša primetila, i to ne promenu Jakovljevog raspoloženja, jer se tu nikakva promena nije odigrala, već da nešto nije u redu u njegovim pogledima i rečima. Obazrivo ga je propitala o književnom matineu na kojem je bio, pošaptala je, uzdahnula nekoliko puta, zagledala ga spreda, pogledala sa strane i od pozadi i, odjednom pljesnuvši se rukama po bedrima, uzviknula:

— E, Jašo! Sad vidim u čemu je stvar!

— Šta to? — zapita Aratov.

— Ti si sigurno sreo na tom matineu neku od onih repatica (Platonida Ivanovna zvala je tako sve gospođe koje su nosile moderne haljine.) Njuškica joj dopadljiva, pa se sve ovako izvija, pa se ovako krivi. (Platoša je sve to na sebi pokazivala), a očima sve ovako koluta... (i to je pokazala opisujući kažiprstom velike krugove po vazduhu)... a tebi se nenaviknutome učinilo... samo to, Jašo, ništa nije... Ni-i-šta to ne znači! Popi malo čaja pred spavanje... i svršeno!... Gospode, pomozi!

Platoša zaćuta i udalji se... Od rođenja teško da je izgovorila tako dugačku i živahnu besedu... a Aratov pomisli: „Tetka je, izgleda u pravu... Sve je to zbog nenaviknutosti... (Zaista, njemu se prvi put desilo da svrati na sebe pažnju neke žene... u svakom slučaju on to ranije nije zapažao.) Ne treba sebe raznežavati.”

I on se ponovo prihvati svojih knjiga — a pred spavanje se napi lipovog teja — te je celu noć dobro prespavao, čak nije ni sanjao. Sutradan ujutru on se opet zabavi fotografisanjem, kao da ništa nije ni bilo. Međutim predveče njegov se duševni mir ponovo pomuti.

VI

I to evo zbog čega: raznosač mu donese pisamce napisano nepravilnim i krupnim ženskim rukopisom sledeće sadržine:

„Ako pogađate ko vam to piše i ako vam to nije dosadno, dođite sutra posle ručka na Tverski bulevar — oko pet časova — i čekajte. Nećete biti dugo zadržani. Ali to je vrlo važno. Dođite.”

Potpisa nije bilo. Aratov se odmah seti ko je to pisao, i to ga baš naljuti. — „Kakva besmislica, izusti on skoro glasno: samo mi je još to trebalo. Razume se da neću ići.” — Međutim, ipak je naredio da pozovu raznosača, od koga je doznao samo to da mu je sobarica predala pismo na ulici. Pošto ga otpusti, Aratov ponovo pročita pismo i baci ga na pod... Posle malo podiže ga, još jednom pročita: ponovo uzviknu: besmislica, — ali ga više ne baci na pod, već ga skloni u fijoku. Aratov se prihvati svoga običnog posla, čas za jedno, čas za drugo, ali posao mu nije išao od ruke. Odjednom primeti da očekuje Kupfera! Da li je hteo nešto da ga pita ili nešto da mu saopšti... Ali Kupfer se nije pojavljivao. Zatim Aratov uzede Puškina,

pročita Tatjanino pismo i ponovo se uveri da ona „Ciganka” uopšte nije shvatila smisao toga pisma. A taj lakrdijaš Kupfer još viče: Rašel, Viardo. Zatim priđe svome pianinu, nesvesno podiže poklopac, i pokuša da napamet otsvira melodiju Čajkovskove romanse: ali odmah ga ljutito zalupi i pođe kod tetke, u njenu naročitu, uvek pregrejanu sobu sa večitim mirisom metvice, žalfije i ostalih lekovitih trava, i tako pretrpanu ćilimčićima, policama, jastučićima i drugim tapeciranim nameštajem, da je nevičnom čoveku teško bilo okrenuti se i disati u toj sobi. Platonida Ivanovna sedela je kraj prozora sa pletivom u ruci (plela je Jašenjki šal, tridesetosmi u njegovom životu) — i neobično se iznenadi. Aratov je retko svraćao kod nje, a ako bi mu nešto trebalo, uvek je vikao tankim glasom iz svoga kabineta: — Tetka Platoša! — Ali, ipak ga ponudi da sedne i, u očekivanju prvih reči, načulji uši, gledajući ga jednim okom kroz okrugle naočari, a drugim preko njih. Nije ga pitala za zdravlje, niti ga je ponudila čajem, jer je videla da nije došao zbog toga. Aratov je malo oklevao... zatim poče da govori... govorio je o svojoj majci, o tome kako je ona živela sa ocem i kako se otac upoznao sa njom. Sve je to znao vrlo dobro... ali, želeo je da baš o tome govori. Na njegovu nesreću, Platoša uopšte nije umela da govori: odgovarala je vrlo kratko, kao da sumnja da je Jaša zbog toga došao.

— Šta ćeš! — ponavljala je ona, skoro ljutito preplećući iglama: — Zna se, mati ti je bila golubica... prava golubica... A tvoj otac voleo je, kao što i priliči mužu, verno i pošteno do samoga groba: i nijednu drugu ženu nije voleo, — dodade ona povišavajući glas i skide naočari.

— A je li bila plašljive naravi? — zapita Aratov posle kraćeg ćutanja.

— Naravno, plašljive. Kao što liči ženskom polu. Ove slobodne pojavile su se u poslednje vreme.

— A zar u vaše doba nije bilo slobodnih?

— Bilo ih je i u naše doba... kako da ne! Ali, koje? Tako, poneka nevaljalica, besramnica. Digne barjak... i samo leti... Baš je briga! Šta je se tiče. A kad naiđe budala, ona ga upeca. Samo, ozbiljni su ih ljudi izbegavali. Seti se, da li si kadgod video takve u našoj kući?

Aratov ništa ne odgovori i vrati se u svoj kabinet. Platonida Ivanovna pogleda za njim, zaklima glavom, nataknu naočari i opet prionu za šal... ali često bi se zamislila i spuštala igle na krilo.

A Aratov je sve do duboko u noć, svaki čas, mislio sa istom ljutinom i srdžbom o tom pisamcetu, o „Ciganki”, o zakazanom sastanku, na koji on sigurno neće ići. I preko noći ga je uznemiravala. Stalno su mu se priviđale njene oči, čas zažmirene, čas široko otvorene, sa njinim upornim, pravo u njega uperenim pogledom — i one nepomične crte sa njihovim despotskim izrazom…

Sledećeg jutra on je opet, i sam ne zna zašto, stalno očekivao Kupfera. Zamalo što mu nije napisao pismo... uostalom, drugo ništa nije radio... već je samo šetkao po svome kabinetu. Ni za trenutak nije dopuštao ni pomisao da će otići na taj glupi „randevu”... međutim u pola četiri, posle ručka na dvoje na troje, iznenada nabaci šinjel i natače kapu, krišom od tetke, izlete na ulicu i uputi se na Tverski bulevar.

VII

Aratov zateče na njemu malo prolaznika. Vreme je bilo vlažno i dosta hladno. Trudio se da ne razmišlja o tome što radi, primoravao je sebe da obraća pažnju na sve okolne predmete i uveravao je sebe da je i on isto tako izišao da se prošeta, kao i ti prolaznici. Prođe jedanput, dvaput po bulevaru, oštro zagledajući svaku ženu koja mu je dolazila u susret — a srce mu je lupalo i lupalo... Oseti umor i sede na klupu. Odjednom mu dođe na um: „A ako to pismo nije napisala ona, već neko drugi, neka druga žena?” Zapravo, njemu bi to trebalo da bude svejedno... pa ipak je morao sam sebi da prizna da to ne bi želeo. „To bi bilo i suviše glupo”, senu mu kroz glavu: „još gluplje od ovoga!” Nervno uznemirenje poče da ga obuzima: počeo je da zebe, samo ne spolja, već iznutra. Nekoliko puta je vadio časovnik iz džepa na prsluku, gledao na skazaljke, ponovo ga ostavljao, i uvek bi zaboravio koliko je još ostajalo minuti do pet. Činilo mu se da ga svi mimoprolazeći zagledaju nekako naročito, sa nekim potsmešljivim čuđenjem i radoznalošću. Nekakvo ružno psetance onjuši mu noge i poče da vrti repom. On srdito zamahnu

na njega. Najviše mu je dosađivao fabrički šegrt u iznošenom odelu, koji je zaseo na klupi, s druge strane bulevara — i čas zviždući, čas češkajući se i klateći noge u velikim poderanim čizmama, stalno pogledao u njega. „Eto ti”, mislio je Aratov: „gazda ga sigurno čeka, a on ovde, lenština jedna, mlati praznu slamu…“

U tom istom trenutku učini mu se da je neko prišao i stao blizu iza njega... neka toplina zapahnu ga otuda...

On se obazre... Ona!

Odmah je poznade, premda je gust zagasito plav veo pokrivao njene crte. U trenutku skoči sa klupe i tako i ostade, ne mogavši da procedi ni reč. Ona je isto tako ćutala. Bio je veoma zbunjen... samo ni njena zabuna nije bila ništa manja: Aratov čak i kroz veo primeti kako je prebledela kao mrtvac. Ipak ona prva progovori.

— Hvala vam, — poče ona isprekidanim glasom: — hvala vam što ste došli. Nisam se nadala...

Ona se malo okrete i pođe bulevarom. Aratov se uputi za njom.

— Vi ste me, možda, osuđivali, — produži ona ne okrećući glavu. — Zaista, moj je postupak veoma čudnovat... Ali ja sam mnogo slušala o vama... ah, ne! Ja... nisam zbog toga... Kad biste vi znali... Tako sam mnogo htela da vam kažem, Bože moj!... Samo kako to da učinim... Kako da učinim!

Aratov je išao pored nje, malo pozadi. Nije joj video lice: video je samo njen šešir i delić vela... i dugačak, već iznošen ogrtač. Odjednom mu se povrati sva dotadanja srdžba na nju i na sebe: iziđe mu pred oči sva smešna strana i neumesnost ovoga sastanka, ovog objašnjavanja među potpuno nepoznatim ljudima, na javnom šetalištu.

— Došao sam na vaš poziv, — poče on sa svoje strane: — došao sam, milostiva gospođice (njena ramena lako se stresoše — ona skrete bočnom stazom — on se uputi za njom), samo zato da razjasnim sebi, da doznam usled kakvog vam se čudnovatog nesporazuma prohtelo da se obratite meni, čoveku potpuno stranom, koji... koji se samo po tome i dosetio, kako ste se izrazili u vašem pismu, — da ste mu pisali baš vi... zato se dosetio što se vama za onog književnog matinea prohtelo da mu iskažete suviše... suviše javnu pažnju!

Ceo taj mali govor Aratov je izgovorio onim zvonkim, ali ne baš čvrstim glasom, kojim još vrlo mladi ljudi odgovaraju na ispitu iz predmeta za koji su se dobro spremili... Ljutio se i srdio... I ta srdžba razvezala je njegov, obično ne baš sasvim slobodan jezik.

Ona je produžila da ide putanjom nešto usporenim koracima... Aratov je, kao i pre, išao za njom i, kao i pre, video je samo taj stari ogrtač i šešir, ne baš sasvim nov. Njegovo samoljublje je patilo od pomisli da ona sad mora biti da misli: „Trebalo je samo da mu dam znak, pa da odmah dojuri!”

Aratov je ćutao... čekao je šta će mu odgovoriti: međutim, ona nije izustila ni reči.

— Gotov sam da vas saslušam, — poče on opet: — i veoma ću se radovati ako vam mogu biti od koristi... premda, priznajem, mene ipak čudi... da pri mome usamljeničkom životu...

Ali Klara se na njegove poslednje reči iznenada okrete — i on ugleda tako uplašeno, tako duboko ožalošćeno lice, sa tako blistavim i krupnim suzama u očima, sa tako tužnim izrazom oko rastvorenih usana — i to lice beše tako divno, da se on i nehotice zagrcnu i sam oseti nešto kao strah — sažaljenje i raznežnost.

— Oh, zašto... zašto ste tako... — izusti ona sa neiskazano iskrenom i istinitom snagom, — kako je samo dirljivo zazvonio njen glas. — Zar je moguće da vas je moj poziv mogao uvrediti... zar ništa niste razumeli?... Pa da! Vi ništa niste razumeli niste razumeli šta sam vam govorila, Bog zna šta ste vi mislili o meni, a niste ni pomislili koliko je mene stalo da vam pišem!... Vi ste se samo o sebi brinuli, o svom dostojanstvu, o svome miru... Pa zar sam ja... (ona tako snažno stište svoje ruke, prinesene usnama, da su prsti čujno zapucketali)... Kao da sam vam ja postavila takve zahteve, te su prvo bila potrebna objašnjenja... „Milostiva gospođnce”... „mene čak čudi”... „mogu biti od koristi”... Ah, luda ja! — Ja sam se prevarila u vama, u vašem licu!... Kad sam vas videla prvi put... Eto... Vi stojite... Bar jednu reč!... Nijedne jedine reči?

Ona je preklinjala... Njeno lice iznenada planu — i isto tako iznenada uze zao i drzak izraz.

— Bože! kako je to glupo! — uskliknu ona odjednom sa oštrim kikotom. — Kako je glup naš sastanak! Kako sam ja glupa!... a i vi... Uh!

Ona prezrivo manu rukom, kao da ga sklanja s puta, prođe pored njega, brzo otrča sa bulevara i nestade je.

Taj pokret ruke, taj prezrivi kikot, taj poslednji uzvik vratiše Aratovu njegovo ranije raspoloženje i ugušiše u njemu ono osećanje koje je iskrslo u njegovoj duši kad mu se obratila sa suzama u očima. On se opet rasrdi — i za malo što ne viknu za devojkom, koja se udaljavala: „Od vas će možda postati dobra glumica, — samo zašto vam je palo na pamet da sa mnom terate komediju?”

Vratio se kući krupnim koracima, — i ma da js produžio celim putem da se ljuti i da negoduje, ipak je, za sve to vreme, kroz sva ta rđava neprijateljska osećanja, i nehotice probijalo sećanje na ono divno lice koje je video samo za trenutak... On se čak zapita: „Zašto joj nisam odgovorio kad je tražila od mene bar jednu reč?” — „Nisam stigao”... mislio je on... „Ona mi nije dala da izgovorim tu reč”... „A kakvu bih joj reč rekao?”

Ali on odmah zatreee glavom i prekorno izusti: „Glumica!”

Pa ipak, u isto vreme, samoljublje neiskusnog, nervoznog mladića, u prvi mah kao uvređeno, sad kao da beše polaskano time što je on, ipak, izazvao takvu strast.

„Ali zato je to u ovom trenutku”, — produži on svoja razmišljanja, — „naravno, sve svršeno... Morao sam joj izgledati smešan”...

Ta mu je misao bila neprijatna — i on se ponovo ljutio i na sebe... i na nju. Kad se vrati kući, zatvori se u svoj kabinet. Nije hteo da se vidi sa Platošom. Dobra starica je jedno dva puta prilazila njegovim vratima — zavirivala kroz ključaonicu — i samo uzdisala i šaputala svoju molitvu...

„Počelo je”, mislila je ona... „A tek mu je dvadeset peta godina... Oh, rano je to, rano!”

VIII

Celog idućeg dana Aratov je bio vrlo neraspoložen.

— Što si ti, Jašo, — govorila mu je Platonida Ivanovna, — danas tako razbarušen?!...

Na specijalnom staričinom jeziku taj izraz je dosta tačno određivao duševno stanje Aratova. Nije mogao da radi, ni sam nije znao šta hoće. Čas je očekivao Kupfera (sumnjao je da je Klara baš

od Kupfera dobila njegovu adresu... a ko bi joj drugi mogao govoriti „mnogo o njemu”?), čas je bio u nedoumici: zar se baš tako mora završiti njegovo poznanstvo sa njome? — čas je uobražavao da će mu ona ponovo pisati; čas se opet pitao, ne treba li on da joj napiše pismo, u kome će joj sve objasniti, jer ipak ne želi da ostavi rđavo mišljenje o sebi... Ali zapravo — šta da joj objasni? Čas bi se opet u njemu budila gotovo odvratnost prema njoj, prema njenoj drskosti, nametljivosti: čas mu se opet priviđalo njeno neiskazano dirljivo lice i pričuo onaj neopisivi glas; ili se prisećao njenog pevanja, njenog recitovanja — i nije znao da li je bio u pravu sa svojom oštrom osudom. — Jednom rečju: razbarušen čovek! Najzad mu sve to dosadi — i on se reši, kako se to kaže, „da se otrese” i da odbaci čitavu tu istoriju, jer mu je ona nesumnjivo smetala u radu i remetila mir. — Samo to nije bilo tako lako... Prošlo je više od nedelju dana dok se vratio u svoj običan kolosek. Srećom, Kupfer nikako nije dolazio: kao da nije ni bio u Moskvi. Kratko vreme pre „istorije”, Aratov beše počeo da se bavi slikarstvom u fotografske svrhe; sad se dvostrukom snagom baci na njega.

Tako, neprimetno, sa ponekim, kako kažu lekari, „povratnim nastupima”, koji se naprimer sastojahu u tome što jednom zamalo što ne ode kneginji u posetu, prođoše dva... pa i tri meseca... i Aratov postade stari Aratov. Samo tamo, duboko, pod površinom njegovog života, nešto teško i tajanstveno tamno pratilo ga je na svakom koraku. Tako isto velika, tek upecana na udicu riba, ali još neizvučena, pliva po dnu duboke reke, pod onim istim čamcem u kome sedi ribar sa jakim udilom u ruci.

Ali jednom, pregledajući ne baš sasvim skorašnji broj „Moskovskih Novosti”, Aratov naiđe na sledeći dopis:

„Sa velikom tugom”, pisao je neki mesni dopisnik iz Kazana, „unosimo u pozorišni letopis vest o iznenadnoj smrti naše darovite glumice Klare Milić, koja je za kratko vreme svoga angažmana postala ljubimica naše probiračke publike. Žalost je utoliko veća, što je g-ca Milić svojevoljno prekratila svoj mladi život koji je tako mnogo obećavao, — trovanjem. I to trovanje je utoliko strašnije što je umetnica uzela otrov u samom pozorištu! Jedva su je doveli do kuće, gde je ona, na opštu žalost, preminula. Po gradu se pronose glasovi, da ju je nesrećna ljubav navela na taj strašan korak”.

Aratov polako spusti novine na sto. Na izgled ostade sasvim miran... samo ga nešto grunu u grudi i u glavu — i lagano ga obli znoj po svim udovima. Ustade, postoja malo u mestu — i opet sede, ponovo pročita taj dopis. Zatim opet ustade, leže na krevet i, zabacivši ruke iznad glave, dugo je gledao u zid, kao omađijan. Malo po malo na zid kao da se rasplinu... nestade... i on vide pred sobom i bulevar pod surim nebom, i nju u crnom ogrtaču... zatim opet nju na podijumu... vide čak i sebe pored nje. — Ono što ga je u prvom trenutku tako snažno teknulo u srce, sad poče da mu se penje... penje u grlo... Hteo je da se iskašlje, da vikne nekog — ali glas ga izdade — i, na njegovo zaprepašćenje, iz očiju mu neuzdržljivo linuše suze... Šta je izazvalo te suze? Žalost? Kajanje? Ili prosto živci nisu izdržali iznenadan potres? Ta ona za njega nije ništa značila? Zar ne?

„A može biti da to nije istina?" odjednom ga ozari misao. „Treba doznati! Samo od koga? Od kneginje? — Ne, od Kupfera... od Kupfera! Ali kažu da on nije u Moskvi? — Svejedno! Moram prvo k njemu!"

Sa tim mislima u glavi, Aratov se brzo obuče, uze kola i polete Kupferu.

IX

Ne nadajući se da će ga zateći... ipak ga nađe. Kupfer je zaista napuštao Moskvu za izvesno vreme, ali već nedelju dana kako se beše vratio i čak se ponovo spremao da poseti Aratova. — Dočekao ga je sa običnom srdačnošću — i poče nešto da mu objašnjava... Ali Aratov ga odmah prekide nestrpljivim pitanjem:

— Jesi li čitao? — Je li istina?

— Šta, je li istina? — odgovori ošamućeni Kupfer.

— O Klari Milić?

Kupferovo lice dobi žalostan izgled.

— Da, da, brate, istina je; otrovala se! Kakva nesreća!

Aratov poćuta. — Jesi li i ti u novinama pročitao, — zapita on, — ili: si možda sam putovao u Kazan?

— Tačno, i ja sam putovao u Kazan; ja i kneginja smo je tamo odveli. — Stupila je u pozorište i imala veliki uspeh. Samo katastrofu

nisam dočekao... Bio sam u Jaroslavu.

— U Jaroslavu?

— Da. Pratio sam kneginju tamo... Ona se sad nastanila u Jaroslavu.

— Imaš li ti tačna obaveštenja?

— Najtačnija... iz prve ruke! — U Kazanu sam se upoznao sa njenom porodicom. — Ali stani, brate... tebe, izgleda, ta vest jako uzrujava? — A sećam se da ti se Klara onda nije svidela! Nisi bio u pravu! Divna je to bila devojka — ali glava! Nesrećna glava! Veoma sam žalio za njom!

Aratov ne izusti ni reči, spusti se na stolicu — i, malo posle, zamoli Kupfera da mu ispriča... on se zagrcnu.

— Šta? — zapita Kupfer.

— Pa... sve, — odgovori Aratov otežući. — eto, makar i o njenoj porodici... i ostalo. Sve što znaš!

— A tebe to interesuje? — Izvoli!

I Kupfer, na čijem se licu uopšte nije moglo opaziti da baš tako mnogo žali za Klarom, poče da priča.

Iz njegovog pričanja Aratov doznade da je pravo ime Klare Milić bilo — Katarina Milovidova; da je njen pokojni otac bio stalni učitelj crtanja u Kazanu, da je slikao rđave portrete i šablonske „obraze”,[4] pored toga važio je za pijanicu i za domaćeg tiranina... a pri tom još obrazovan čovek!... (tu se Kupfer zadovoljno nasmeja, naglašavajući svoj kalambur); — da su posle njega ostale, prvo: udovica iz trgovačke porodice, potpuno glupa žena, kao iz komedije Ostrovskog; a drugo: kći, mnogo starija od Klare i ni nalik na nju — vrlo pametna devojka, samo egzaltirana, bolešljiva, inače divna devojka — a što je inteligentna, brate moj! Da one obe, udovica i kći, žive obezbeđeno u pristojnoj kućici, kupljenoj od prodaje tih rđavih portreta i ikona; da je Klara... ili Kaća, kako hoćeš, još kao dete zadivljavala sve svojom darovitošću — samo je naravi bila nepokorne, ćudljive — i stalno se svađala sa ocem; da je, imajući urođenu strast prema pozorištu, u šesnaestoj godini pobegla iz roditeljske kuće sa nekom glumicom...

— Sa glumcem? — prekide ga Aratov.

— Ne, nije sa glumcem, već sa glumicom, koju beše zavolela... Istina, ta je glumica imala bogatog zaštitnika, bogatog i već starog gospodina, koji se samo zato nije oženio njome što je i sam bio oženjen — a i glumica je, izgleda, bila udata.

Dalje je Kupfer ispričao Aratovu kako je Klara još do dolaska u Moskvu igrala i pevala u pozorištima u unutrašnjosti; da se, pošto je izgubila svoju prijateljicu (Gospodin je takođe, izgleda, umro, ili se vratio ženi, — toga se Kupfer dobro ne ceha...), upoznala sa kneginjom, „tom zlatnom ženom, koju ti, druže moj, Jakove Andrejeviću, — dodade sa osećanjem pripovedač, — nisi umeo da oceniš kao što treba”; da su, naposletku, Klari ponudili angažman u Kazanu — i da ga je ona primila, iako je pre toga uveravala da neće nikad napustiti Moskvu! — A što su je kazanci zavoleli — pravo čudo! — Svake pretstave — buketi i poklon! buketi i poklon! Žitarski trgovac, prvi bogataš u guberniji, čak joj je poklonio zlatnu mastionicu!

Kupfer je ispričao sve to sa velikom živošću, ali bez naročite sentimentalnosti, prekidajući govor pitanjima: — Šta će ti to? ili: — A čemu to? — kad bi Aratov, koji ga je slušao sa nezajažljivom pažnjom, zahtevao sve sitnije pojedinosti. Sve je bilo ispričano, najzad Kupfer zaćuta i nagradi sebe jednom cigaretom za trud.

— A zašto se ona otrovala? — zapita Aratov.

— U novinama je pisalo...

Kupfer odmahnu rukom. — E, to ti ni ja ne umem reći... Ne znam. A novine lažu. Klara se ponašala primerno... nikakvih ljubakanja... Pa i kud će sa njenim ponosom! Bila je gorda kao sam satana — i nepristupačna! — Tvrda glava! Tvrda kao kamen! Veruješ li mi — makoliko da sam je dobro poznavao — ali suze nikad nisam video u njenim očima!

„A ja sam video”, — pomisli u sebi Aratov.

— Samo jedno, — produži Kupfer: — poslednje vreme sam primetio veliku promenu na njoj; postala je nekako utučena, ćuti, po čitave sate ne možeš reč da joj izvučeš. Koliko sam je samo pitao: da vas nije ko uvredio, Katarina Semjonovna? Jer sam poznavao njenu narav: uvredu nije mogla da podnese! Ćuti i kraj! Čak je ni uspesi na pozornici nisu radovali; buketi samo lete... a ona ni da se osmehne! Zlatnu mastionicu pogledala je samo jednom — i sklonila

je! — Žalila se da joj niko ne može napisati pravu ulogu, onako kako je ona shvata. A pevanje je sasvim bila napustila. Ja sam joj, brate, izvini!... onda rekao da ti nalaziš da ona nema škole. Pa ipak... zašto se otrovala... neshvatljivo je. I kako se otrovala!

— U kojoj je ulozi imala najviše uspeha? — Aratov je hteo da dozna u kojoj se ulozi poslednji put pojavila — međutim zapita drugo.

— Čini mi se u „Grunji" od Ostrovskog. Samo ti ponavljam: nikakva ljubakanja! Pomisli i sam: živela je kod majke u kući... Znaš — ima takvih trgovačkih kuća: u svakom uglu ikone, a pred njima kandilo. Užasno zagušljivo, zadiše na kiselinu, u sobi za primanje samo stolice duž zidova, u prozorima muškatle — a naiđe li gost — domaćica počne da huče, kao da se neprijatelj pomolio. Otkud tu onda neka izmotavanja i ljubakanja? Ponekad, čak i mene ne puštaju. Njihova služavka, ogromna neka žena u crvenom sarafanu sa otromboljenim grudima, isprečí se u pretsoblju — pa kad rikne: kuda? — Ne, ja uopšte ne razumem zašto se ona otrovala. Znači, dosadilo joj da živi, — filosofski završi Kupfer svoja izlaganja.

Aratov je sedeo oborene glave.

— Možeš li mi dati adresu te kuće u Kazanu? — izusti on najzad.

— Mogu, a što će ti? — Hoćeš da im pišeš?

— Možda.

— Pa, kako hoćeš! Samo baba ti neće odgovoriti, jer je nepismena. Manj sestra... O, sestra je pametna glavica! — Ipak ti se, brate, čudim! Kakva ravnodušnost ranije... a sad tolika pažnja! Sve ti je to, premili moj, od usamljenosti!

Aratov ništa ne odgovori na tu primedbu, i ode, snabdevši se kazanskom adresom.

Kad je išao kod Kupfera, na licu mu se ogledaše uzrujanost, čuđenje, iščekivanje... Sad je išao ujednačenim koracima, oborenih očiju, sa šeširom natučenim na oči; gotovo svaki prolaznik ga je propraćao upitnim pogledom... ali on ih nije primećivao, a ne kao onda, na bulevaru!...

„Nesrećna Klaro! bezumna Klaro!" — brujalo je neprestano u njegovoj duši.

X

Pored svega toga, Aratov provede sutrašnji dan mirno. Morao je čak da se posveti svojim običnim poslovima. Samo je, i u poslu i u slobodnom vremenu, stalno mislio na Klaru, na ono što mu je uoči toga dana kazao Kupfer. Istina, njegove misli su bile dosta mirne prirode. Njemu se učinilo da ga je ta čudnovata devojka interesovala sa psihološkog gledišta, kao neka zagonetka, nad čijim je rešenjem vredelo lupati glavu... — „Pobegla je sa glumicom koju je drugi izdržavao”, premišljao je on: — „pribegla je kneginjinoj zaštiti, kod koje je, izgleda, i stanovala — i nikakvih ljubavnih veza? Neverovatno!... Kupfer veli: gordost!... Ali, prvo, mi znamo (Aratov je trebao da kaže: pročitali smo iz knjiga)... znamo da se gordost slaže sa lakomislenim ponašanjem; a drugo, kako je mogla ona, tako gorda, da zakaže sastanak čoveku koji je mogao da je prezre — i prezreo je i to još na javnom mestu... na bulevaru!” — Tu se Aratov seti cele scene na bulevaru — i on se zapita: da li je on zaista ispoljio preziranje prema Klari? — Ne, — odluči on... To je bilo drugo osećanje... osećanje nesporazuma... najzad i nepoverenja! — „Nesrećna Klara!” ponovo zabruja u njegovoj glavi. — Da, nesrećna, — reši on opet... To je najpogodnija reč. — A ako je tako, onda sam ja bio nepravičan. Tačno je rekla da je nisam razumeo. Šteta! — Takvo je, možda, izvanredno stvorenje prošlo tako blizu mene... a ja se nisam koristio, već odgurnuo... Ali, neka! Ceo život je još napred. Imaću, valjda, te još kakvih susreta!

— Samo zašto je ona baš mene izabrala? — Pogleda se u ogledalo pored koga je prolazio. — Šta nma naročitog na meni? Kakav sam ja to lepotan? Lice kao i sva lica... Uostalom, ni ona nije lepotica.

— Nije bila lepotica... ali kakvo je izrazito lice imala! Nepomično a izrazito! Takvo lice još nisam sretao. — A i dara je imala... to jest, nesumnjivo ga je imala. Divlji, nerazvijen, čak i grub... ali nesumnjiv dar. I u tom pogledu sam bio nepravičan prema njoj.

Aratov se u mislima prenese na književno muzičko matine... i morade priznati sebi da se vrlo jasno seća svake njene otpevane i izgovorene reči, svake intonacije... To se ne bi desilo da nije imala dara.

A sad je sve to u grobu, kud je sama sebe gurnula... amo ja tu nisam umešan... Nisam ja kriv! Bilo bi čak i smešno misliti da sam ja kriv!

Aratovu opet dođe na pamet, da ako je kod nje i bilo „nešto onako”, njegovo ponašanje za vreme sastanka nesumnjivo ju je razočaralo. Zato se onako svirepo nasmejala pri rastanku.

— A gde je dokaz da se ona otrovala zbog nesrećne ljubavi! To samo novinarski dopisnici svaku sličnu smrt pripisuju nesrećnoj ljubavi. Ljudima takve naravi, kao što je Klara, život lako postaje odvratan... dosadan. Da, dosadan, Kupfer ima pravo: njoj je prosto dosadio život.

— Uprkos uspeha i ovacija?

Aratov se zamisli. Njemu je, šta više, bila i prijatna psihološka analiza kojoj se predavao. Sačuvan dotle od svakog dodira sa ženskinjem, on nije ni slutio koliko je za njega samog bilo značajno to napregnuto razmatranje ženske duše.

— Znači, — produži on svoja razmišljanja, — umetnost je nije zadovoljavala, nije ispunjavala prazninu njenog života. Pravi umetnici žive samo za umetnost, za pozorište... Sve ostalo bledi pred onim što oni smatraju za svoj životni poziv... ona je bila diletant!

Tu se Aratov opet zamisli.

— Ne, reč „diletant” nije se podudarala sa tim licem, sa izrazom toga lica, tih očiju...

Pred njega ponovo iskrsnu Klarin lik, sa ustremljenim na njega suznim pogledom, sa podignutim kraj usana stisnutim rukama...

„Ah, ne, ne treba... — prošaputa on... — Čemu to?”

Tako prođe ceo dan. Za ručkom je Aratov mnogo razgovarao sa Platošom, nspitujući je o prošlosti, koje se ona, uostalom, i rđavo sećala a i pričala, pošto je rđavo vladala jezikom — i sem svoga Jaše, u toku celog svog života, gotovo ništa nije opažala. Ona se samo radovala tome kako je on danas dobar i mio! — Predveče se Aratov toliko umiri da odigra sa tetkom nekoliko partija karata.

Tako prođe dan... ali noć!!!

XI

Počela je dobro; — ubrzo je zaspao, i kad je tetka na prstima ušla kod njega, da ga tri put prekrsti u snu — ona je to činila svake noći, — on je mirno ležao i disao kao dete. — Ali pred zoru prisni mu se san.

Sanjao je kako ide po goloj stepi, zasutoj kamenjem pod niskim nebom. Između kamenja vijugala je staza; on pođe njome.

Odjednom ispred njega se podiže nešto kao tanani oblačak. On se zagleda: oblačić postade žena u beloj haljini sa sjajnim pojasom oko struka! Hitala je da mu izmakne! Nije joj video ni lice ni kosu... zaklanjala ih je dugačka tkanina. On je hteo neizostavno da je stigne i da joj zaviri u oči. Samo, makako da se žurio, ona je bila brža od njega.

Na stazi je ležao širok, pljosnat kamen, sličan nadgrobnoj ploči. On joj prepreči put. Žena se zaustavi. Aratov joj pritrča. Ona se okrete njemu — ali on ipak ne vide njene oči, one behu zatvorene. Lice joj beše belo, belo kao sneg, a ruke su visile nepomično. Ličila je na kip.

Lagano, ne sagibajući se ni jednim delom, ona se povi nazad i spusti na tu ploču... I gle, Aratov već leži pored nje, ispružen, kao nadgrobni spomenik, — a ruke su mu skrštene kao u mrtvaca.

Odjednom se žena podiže — i ode dalje. Aratov isto tako hoće da se digne... ali ne može ni da se makne, ni šaku da otvori — i samo očajnički gleda za njom.

Tada se žena iznenada okrete, i on ugleda jasne, žive oči na živom, samo nepoznatom licu. Ona se smeje, zove ga rukom... a on nikako ne može da se pomakne.

Ona se još jednom nasmeja — i brzo se udalji, veselo mašući glavom, na kojoj se zarumeni venac od malih ružica.

Aratov se napreže da vikne, napreže se da prekine tu strašnu moru...

Odjednom se sve oko njega zamrači... a žena se vrati njemu. Samo to više nije ona nepoznata statua... to je Klara. Ona se zaustavlja pred njim, skršta ruke — i strogo i pažljivo gleda u njega. Njene su usne stisnute, — a Aratovu se čini da čuje reči:

— „Ako želiš da saznaš ko sam ja, idi tamo!”

— Kuda? — pita on.

— „Tamo! — ču se stenjući odgovor. — Tamo!”

Aratov se probudi.

Podiže se u postelji, upali sveću, koja je stojala na noćnom stočiću, — ali nije ustao, nego je dugo sedeo, sav ukočen, polako se obazirući unaokolo. Činilo mu se da se sa njim nešto desilo od kako je legao; da se nešto u njega uvuklo... da je nešto zagospodarilo njime. „Zar je to moguće?" šaptao je on nesvesno. „Zar postoji takva vlast?"

Nije mogao da ostane u postelji. Polagano se obukao — i do jutra je hodao po sobi. Čudnovata stvar! Na Klaru nije ni jednog trenutka pomišljao — a nije mislio zbog toga što se rešio da sutradan ide u Kazan!

Mislio je samo na taj put, na to kako će sve to urediti, šta će poneti sa sobom — i kako će tamo sve pronaći i doznati — umiriti se.

— „Ne odem li", razmišljao je u sebi, „možda ću još i poludeti!" Plašio se toga, plašio se svojih živaca. On je bio ubeđen da čim sve to vidi rođenim očima, da će se sve maštanije razleteti, kao i ona noćašnja mora.

„A za put će mi trebati samo nedelja dana", mislio je on... „Šta je nedelja dana? Inače se neću otresti."

Sunce, koje je granulo, osvetli njegovu sobu: ali dnevna svetlost nije mogla da odagna od njega nagomilane noćne seni i ne promeni njegovu odluku.

Platošu zamalo što ne udari kap kad joj saopšti tu odluku. Ona čak klecnu... noge joj se otsekoše.

— Kako u Kazan? Zašto u Kazan? — šaputala je ona, buljeći svoje i bez toga obnevidele oči.

Ne bi se više začudila da je čula da se Jaša ženi susetkom pekarkom, ili da ide u Ameriku.

— Ideš li na dugo u Kazan?

— Vratiću se za nedelju dana, — odgovori Aratov, poluokrenut tetki, koja je još sedela na podu.

Platonida Ivanovna htede da se pobuni — ali Aratov sasvim neočekivano i neobično viknu na nju.

— Nisam ja dete, — viknu on i sav poblede, usne mu zadrhtaše a oči pakosno sevnuše. — Meni je dvadeset i šest godina, znam ja šta radim, slobodan sam da uradim šta hoću! — Nikome neću dozvoliti...

Dajte mi novac za put, spremite kovčeg sa rubljem i odelom... i ne mučite me više! — Vratiću se kroz nedelju dana, Platoša, — dodade on blažim glasom.

Platoša se podiže stenjući i, ne buneći se više, odgega u svoju sobu. Jaša je beše prestrašio.

— Kao da mi nije glava na ramenima, — govorila je ona kuvarici, koja joj je pomagala da spakuje Jašine stvari, — kao da nije glava, već košnica... a kako zuji, kao roj — ne znam ni sama! Odlazi u Kazan, majko moja, u Kazan!

Kuvarici, koja je uoči toga dana videla kako je njihov pazikuća nešto dugo razgovarao sa gradskim stražarem, htede to da spomene gospođi — ali se ne usudi, već samo pomisli: „u Kazan? — da ne ode samo nekud dalje!”

A Platonida Ivanovna se beše toliko zbunila da čak ni svoju običnu molitvu nije izgovorila. U takvoj nevolji ni Gospod Bog joj nije mogao pomoći.

Istoga dana Aratov otputova u Kazan.

XII

Nije čestito još ni stigao u taj grad, niti zauzeo sobu u gostionici, a već je poleteo da traži kuću udovice Milovidove. Za vreme celog putovanja nalazio se u nekoj ukočenosti, što mu, uostalom, nimalo nije smetalo da preduzme sve potrebce mere da u Nižnjem Novgorodu pređe sa železnice na lađu, da jede na stanicama, i tome slično. On je stalno bio ubeđen da će se tamo sve objasniti — i zato je gonio od sebe sve uspomene i razmišljanja, zadovoljavajući se samo spremanjem u mislima one besede u kojoj će izneti pred porodicu Klare Milić pravi razlog svog putovanja. — Naposletku, stiže do cilja svojih stremljenja i naredi da ga prijave. Pustiše ga — u nedoumici i strahu, — ali ga ipak pustiše.

Kuća udovice Milovidove bila je zaista onakva kako ju je Kupfer opisivao, a i sama udovica je potpuno ličila na jednu od Ostrovskovih trgovačkih žena, ma. da je bila činovnička žena; muž joj je bio koleški asesor.

Aratov sa izvesnom teškoćom, izvinjavajući se prethodno zbog svoje slobode i zbog neobičnosti svoje posete, izgovori spremljen

govor o tome kako bi želeo da pokupi sve potrebne podatke o tako rano preminuloj darovitoj glumici, i kako ga ne vodi obična radoznalost, već duboko osećanje prema njenom daru, čiji je on bio obožavalac (tako je i rekao: obožavalac); i kako bi, naposletku, grehota bilo ostaviti publiku u neznanju šta je izgubila i zašto se nisu ostvarile njene nade!

Gospođa Milovidova nije prekidala Aratova, a jedva da je i razumevala dobro šta joj je govorio taj nepoznati gost — već je piljila i buljila oči u njega, nalazeći da je ipak smernog izgleda, da je pristojno odeven — a ne nekakav probisvet... neće tražiti novaca.

— Vi to o Kaći? — zapita ona, čim Aratov ućuta.

— Tako je... o vašoj kćeri.

— I zbog toga ste iz Moskve doputovali?

— Iz Moskve.

— Samo zbog toga?

— Zbog toga.

Gospođa Milovidova se odjednom prenu.

— Pa vi ste — pisac? Pišete u novinama?

— Ne, nisam pisac — i u novinama nisam dosad pisao.

Udovica obori glavu. Bila je u nedoumici.

— Znači, od svoje volje? — zapita ona odjednom.

Aragov se ne snađe odmah šta da odgovori.

— Iz saosećanja, iz poštovanja prema talentu — najzad izusti.

Reč: „poštovanje” svide se gospođi Milovidovoj. — Šta ćete! — izgovori ona sa uzdahom... — Iako sam joj mati — i toliko sam žalila za njom... eto, odjednom takva nesreća!... ipak vam moram reći: uvek je ona bila na svoju ruku — pa je tako i svršila! Takva sramota... Pomislite i sami: šta to znači za majku? Hvala Bogu, te su je bar sahranili hrišćanski... — Gospođa Milovidova se prekrsti. — Iz malena se nikome nije pokoravala, roditeljski dom je napustila i, naposletku, — zar je to lako! — otišla je u glumice! Naravno, nisam je isterala iz kuće: pa, volela sam je! Ipak, ja sam mati! Neće, valjda, kod tuđina da stanuje — i da se potuca!... Tu udovicu obliše suze.

— A ako vi, gospodine, — progovori ona ponovo, brišući oči krajem povezače, — imate, zaista, takvu nameru, i protiv nas ne smišljate ništa nepošteno — a, naprotiv, želite da nam ukažete pažnju — onda razgovarajte sa mojom drugom ćerkom. Ona će vam

sve ispričati bolje nego ja... — Anice! — viknu gospođa Milovidova: — Anice, odi ovamo! Evo ovde je nekakav gospodin iz Moskve, želi da se porazgovara o Kaći!

Nešto lupnu u susednoj sobi; ali se niko ne pojavi. — Anice! — viknu opet udovica. — Ana Semjonovna! dođi, kad ti kažem!

Vrata se tiho otvoriše i na pragu se pojavi ne baš sasvim mlada devojka, bolešljivog izgleda i ni malo lepa, ali sa veoma blagim i tužnim očima. Aratov se podiže sa svoga mesta i pretstavi se; pri tome reče ime svoga prijatelja Kupfera.

— A! Fjodor Fjodoriću! — tiho izusti devojka i polako se spusti na stolicu.

— No, eto, porazgovaraj se sa gospodinom, — reče gospođa Milovidova, teško se dižući s mesta: — potrudio se i došao čak iz Moskve, — želi da pokupi podatke o Kaći. A mene, gospodine, izvinite, — dodade ona obraćajući se Aratovu... — Imam posla po kući. Sa Anicom se možete lepo objasniti — ona će vam i o pozorištu pričati... i sve ostalo. Ona mi je pametna, obrazovana: francuski govori i knjige čita, ni malo gora od njene sestre pokojnice. Ona ju je, može se reći, i vaspitala... Bila je starija od nje — pa se i potrudila.

Gospođa Milovidova se udalji. Kad ostade sam sa Anom Semjonovnom, Aratov joj ponovi svoj govor; ali, pošto na prvi pogled uvide da nema posla sa trgovačkom ćerkom, već sa stvarno obrazovanom devojkom, on postade nešto opširniji i upotrebi druge izraze; — a pri kraju se i sam tako uzruja, pocrvene i oseti kako mu zalupa srce. Ana ga je slušala ćuteći, s rukom preko ruke; tužan osmeh joj nije silazio s lica... gorak, neprebolan jad naziraše se u tom osmehu.

— Vi ste poznavali moju sestru? — zapita ona Aratova.

— Ne, ja je zapravo nisam poznavao, — odgovori on! — Video sam se s njome i čuo sam je samo jednom... ali vašu je sestru trebalo samo jednom videti i čuti...

— Hoćete da napišete njenu biografiju? — zapita opet Ana.

Aratov nije očekivao tu reč; ipak odmah odgovori, da — zašto ne? Ali, glavno mu je da upozna publiku...

Ana ga zaustavi pokretom ruke.

— Našto to? Publika joj je i bez toga nanela dosta bola; a i Kaća je tek započinjala život. Ali ako vi sami (Ana ga pogleda i opet se osmehnu onim istim tužnim samo sad nešto srdačnijim osmehom... kao da je pomislila: da, ti mi ulivaš poverenje...) ako vi sami osećate prema njoj takvo saučešće, onda dozvolite da vas zamolim da dođete kod nas predveče... posle ručka. Ja ne mogu sad... tako odmah... Dok se priberem... Pokušaću... Ah, ja sam je i suviše volela!

Ana se okrenu; bila je gotova da zajeca.

Aratov se hitro diže sa stolice, zahvali joj na predlogu, reče da će neizostavno... neizostavno doći — i ode, noseći u duši otisak tihoga glasa, blagih i tužnih očiju i — izgarajući čežnjom iščekivanja.

XIII

Aratov se istoga dana vratio kod Milovidovih i puna tri sata je razgovarao sa Anom Semjonovnom. Gospođa Milovidova legala je da spava odmah posle ručka — u dva sata, — „odmarala se” do večernjeg čaja, do sedam sati. Razgovor Aratova sa Klarinom sestrom i nije bio zapravo razgovor; govorila je gotovo ona sama, u početku zapinjući i zbunjeno, a docnije sa neodoljivim žarom. Ona je, očigledno, obožavala svoju sestru. Poverenje koje joj beše ulio Aratov raslo je i jačalo; ona se nije više stidela pred njim, šta više dvaput se ćutke zaplaka pred njim. On joj je izgledao dostojan njenih iskrenih pričanja i izliva... u njenom ličnom zabitnom životu još se ništa nije tako nešto desilo!... A on... on je gutao svaku njenu reč.

Evo šta je doznao... mnogo, naravno, iz nedorečenog... mnogo je i sam dopunio.

U detinjstvu je Klara bila, zaista, nepodnošljivo dete; a i kao devojka nije bila mnogo bolja: svojevoljna, plahovita, samoljubiva, ona se naročito nije slagala sa ocem, koga je prezirala zbog pijanstva i neobdarenosti. On je to osećao i nije joj opraštao. Muzičke sposobnosti ispoljile su se rano u njoj; otac im nije dao da se razviju, priznavajući samo slikarstvo za umetnost, u kome je sam tako malo postigao, ali koje je hranilo njega i porodicu. Svoju majku Klara je volela nemarno, kao dadilju; sestru je obožavala, premda se tukla s njome i ujedala je... Istina, ona bi posle klečala pred njom i

ljubila ujedena mesta. Sva je bila — vatra, strast i protivrečnost: osvetoljubiva i dobra, velikodušna i zlopamtilo; verovala je u sudbinu a nije verovala u Boga (ove reči Ana je prošaptala sa užasom): volela je sve što je lepo, a sama se o svojoj lepoti nije brinula, i oblačila se kako bilo; nije mogla da podnosi da joj se mladići udvaraju, a u knjigama je čitala samo one strane gde se govorilo o ljubavi; nije želela da se dopadne, nije volela miloštu, a nikad je nije zaboravljala, kao što nije zaboravljala ni uvrede; bojala se smrti a sama se ubila! Ponekad je govorila: „Onakvog kakvog ja želim — neću naći... a drugi mi ne trebaju!” — A, ako naiđeš? — pitala je Ana. — „Ako naiđem... uzeću ga”. — A ako se ne bude dao? — „E, tada... ubiću se. Znači: ne sviđam mu se.“ Klarin otac (on je ponekad u pijanstvu pitao ženu: — „Od koga ti je to garavo đavolče? — od mene nije!”) — želeći da je se što pre otrese, veri je za bogatog, mladog trgovčića, neverovatno glupog, ali od „školovanih”. Na dve nedelje pred svadbu (beše joj svega šesnaest godina), ona priđe svome mladoženji skrstivši ruke i igrajući se prstima oko laktova (njen omiljen stav), i odjednom, kad ga šljisnu po rumenom obrazu svojom velikom snažnom rukom! On skoči i samo zinu, — treba reći da je bio smrtno zaljubljen u nju... Zapita: „zašto?” Ona se nasmeja i ode. — I ja sam se nalazila tu u sobi, — pričala je Ana, bila sam očevidac. Potrčah za njom, pa joj velim: — Kaća, za ime Boga, šta si uradila? — A. ona mi odgovori: — „Kad bi bio pravi čovek, istukao bi me, a on — kao pokisla kokoška! I još pita: zašto? Kad voliš a ne svetiš se, onda trpi i ne pitaj: zašto? Nikad neću poći za njega!” Tako se i ne udade za njega. Uskoro se upoznala sa onom glumicom i napustila našu kuću. Majka je malo plakala, a otac samo reče: „Bodljivu kozu napolje iz stada.” Niti je tražio, niti se starao za nju. Otac nije razumevao Klaru. Mene, uoči svoga begstva, dodade Ana, za malo što nije ugušila zagrljajima, i stalno je ponavljala: — ne mogu! ne mogu drugačije!... Srce mi se cepa a ne mogu! Vaš kavez mi je mali... nije prema krilima! A i svojoj sudbini ne možeš uteći...

— Posle toga, — primeti Ana: — retko smo se viđale... Kad je otac umro, ona dođe na dva dana, ne uze ništa od nasledstva i ponovo nestade. Kod nas joj je bilo teško... Ja sam to videla. Docnije je opet došla u Kazan, ali već kao glumica.

Aratov poče da ispituje Anu o pozorištu, o ulogama u kojima se Klara pojavljivala, o njenim uspesima... Ana je odgovarala potanko, samo sa istim onim tužnim, mada živim zanosom. Šta više, ona pokaza Aratovu fotografiju na kojoj je Klara bila prikazana u kostimu iz jedne od njenih uloga. Na slici ona je gledala u stranu, kao da se okrenula od gledalaca; gusta pletenica obavijena trakom padala je kao zmija na obnaženu ruku. Aratov je dugo razgledao tu sliku, našao je da je slična, zapita da li je Klara sudelovala na javnim recitacijama, i doznade da nije; njoj je bilo potrebno uzbuđenje pozorišta, scene... međutim, drugo mu je pitanje gorelo na usnama.

— Ana Semjonovna! — uzviknu on najzad poluglasno, ali neobično snažno: — recite mi, molim vas, recite mi, zašto... zašto se ona rešila na taj užasan korak?...

Ana obori oči.

— Ne znam! — izusti ona, posle nekoliko trenutaka. — Boga mi, ne znam! — produži ona brzo, kad primeti, da je Aratov mahnuo rukama kao da joj ne veruje. — Od samog dolaska ovamo, ona je, zaista bila zamišljena, sumorna. Njoj se zacelo nešto desilo u Moskvi, što ja nisam mogla da odgonetam! Ali, naprotiv, onog kobnog dana kao da je bila... ako ne veselija, a ono mirnija no obično. Čak ni ja nisam imala nikakva predosećanja, — dodade Ana s gorkim osmehom, kao da sebi prebacuje zbog toga.

— Vidite li, — progovori ona opet, — Kaći kao da je od rođenja bilo pisano da će biti nesrećna. Od ranog detinjstva bila je u to ubeđena. Naslonila bi se tako na ruku, zamislila i rekla: „Ja neću dugo živeti!” Imala je predosećanje. Zamislite da je ona još ranije, ponekad u snu, a katkad i onako, videla šta će sa njom biti! „Kad ne mogu da živim kako hoću, onda i ne treba da živim”... bila je njena uzrečica. — „Jer naš je život u našoj ruci!” I ona je to dokazala!

Ana pokri lice rukama i zaćuta.

— Ana Semjonovna, — poče, posle malog prekida Aratov: — vi ste, možda, čuli čemu su novine pripisivale...

— Nesrećnoj ljubavi? — prekide ga Ana, odjednom otrgnuvši ruke od lica. — To je kleveta, kleveta, izmišljotina!... Moja nedirnuta, neprpstupačna Kaća... Kaća!... i nesrećna, odbačena ljubav?! I da ja to ne znam... U nju, u nju su se svi zaljubljivali... a ona... A koga bi ona ovde mogla da zavoli? Ko je od svih tih ljudi ko je bio nje

dostojan? Ko je dorastao do tog ideala čestitosti, istinitosti, čistote, glavno — čistote, koji je, pored svih njenih nedostataka, stalno lebdeo pred njome?... Nju odbaciti... nju...

Anu izdade glas... Njeni prsti lako zadrhtaše. Ona odjednom sva pocrvene... pocrvene od negodovanja, i u tome trenutku — i samo za tren — postade slična sestri.

Aratov poče da se izvinjava.

— Slušajte, — opet ga prekide Ana: — ja neizostavno hoću da i vi sami ne verujete u tu klevetu, i da je razbijete, ako je to moguće! Eto, vi želite da napišete o njoj članak, tako nešto: eto vam slučaj da odbranite njenu uspomenu! Zato i govorim sa vama tako otvoreno. Slušajte: ostao je Kaćin dnevnik...

Aratov pretrnu. — Dnevnik, — prošaputa on.

— Da, dnevnik... to jest, svega nekoliko stranica. Kaća nije volela da piše... po čitave mesece ne bi ništa zapisala... a i pisma su joj bila tako kratka. Samo ona je uvek, uvek govorila istinu, nikad nije lagala... Sa njenim samoljubljem da laže! Ja... ja ću vam pokazati taj dnevnik! Videćete i sami da li je bio u njemu ma i nagoveštaj neke nesrećne ljubavi!

Ana žurno izvadi iz fijoke od stola tanku sveščicu, od desetak stranica, ne više, i pruži je Aratovu. Ovaj je žudno dohvati, poznade nepravilan, razvučen rukopis, rukopis onog bezimenog pisma, otvori je nasumce i odmah naiđe na ove redove:

„Moskva, — utorak... juna. Pevala sam i recitovala na književnom matineu. Današnji je dan za mene značajan. On mora rešiti moju sudbinu! (Te reči behu dvaput podvučene.) Ja sam opet videla.” Tu je sledovalo nekoliko brižljivo umrljanih redova. A zatim: „Ne, ne, ne!... Treba se prihvatiti za staro, samo ako…“

Aratov spusti ruku u kojoj je držao sveščicu, a glava mu lagano klonu na grudi.

— Čitajte! — uskliknu Ana. — Što ne čitate? Pročitajte iz početka... Može se pročitati za pet minuta, mada dnevnik obuhvata vreme od čitave dve godine. U Kazanu već nije ništa zapisivala.

Aratov se lagano diže sa stolice i sruši na kolena pred Anom.

Ova se prosto skameni od čuda i straha.

— Dajte... dajte mi taj dnevnik, — progovori Aratov prigušenim glasom i pruži prema Ani obe ruke. — Dajte mi ga... a i sliku... vi

sigurno imate drugu — a dnevnik ću vam vratiti... Potreban mi je, potreban...

U njegovoj molbi, u iskrivljenim crtama njegovog1 lica bilo je nečeg tako očajničkog, da je to ličilo čak na mržnju, na patnju... On je zaista patio. Ni sam nije mogao predvideti da će mu se desiti takva beda i razdraženo je molio za milost, za spasenje...

— Dajte, — ponovi on.

— Pa... vi... vi ste bili zaljubljeni u moju sestru? — progovori najzad Ana.

Aratov je i dalje klečao.

— Ja sam je video svega dvaput... verujte mi!... I kad me ne bi gonili razlozi, koje ni ja sam ne mogu da shvatim, niti da dobro objasnim... kad nada mnom ne bi vladala neka sila, jača od mene... ja vas ne bih molio... ne bih dolazio ovamo... Meni je potrebno... ja moram... a i vi ste sami rekli da sam obavezan da odbranim njenu čast.

— A vi niste bili zaljubljeni u moju sestru? — zapita ponovo Ana.

Aratov ne odgovori odmah — već se malo izvi, kao od bola.

— Jeste! Bio sam! Bio! — a i sad sam zaljubljen... — uzviknu on sa istim očajanjem.

U susednoj sobi začuše se koraci.

— Ustanite,... ustanite... — brzo izgovori Ana. — Dolazi majka.

— Uzmite i dnevnik i sliku, prosto vam bilo! Jadna, jadna Kaća!... Samo dnevnik, vratićete mi ga, — dodade ona živo. — A ako što napišete, neizostavno mi pošaljite... Čujete li?

Pojava gospođe Milovidove izbavi Aratova od dužnosti da odgovori. Ipak je uspeo da šapne: — Vi ste anđeo! Hvala! Poslaću sve što napišem...

Gospođa Milovidova, onako bunovna, ničemu se ne doseti. Tako Aratov otputova iz Kazana sa fotografijom u unutrašnjem džepu od kaputa. Sveščicu je vratio Ani, ali kradom od nje izreza listić na kome su se nalazile podvučene reči.

Pri povratku u Moskvu njime opet ovlada mrtvilo. Mada se u potaji radovao što je postigao ono zašta je išao, ipak je odlagao sve misli o Klari do povratka kući. Mnogo je više mislio na njenu sestru Anu.

— Eto, mislio je on, divnog, simpatičnog stvorenja! Kakvo utamčano razumevanje svega, kakvo srce puno ljubavi, kakva otsutnost egoizma! I kako se to kod nas, u provinciji — pa još u takvoj sredini — razvijaju takve devojke! — Ona je i bolešljiva, i ružna, a nije ni mlada, — a kako bi odlična drugarica bila za valjanog, obrazovanog čoveka! Eto, u koga bi se trebalo zaljubiti!

Aratov je tako mislio... ali po dolasku u Moskvu stvar krete drugim tokom.

XIV

Platonida Ivanovna se neiskazano obradova povratku svoga nećaka. Šta sve nije zamišljala za vreme njegovog otsustva!

„Najmanje u Sibir!” šaputala je ona, sedeći nepomično u svojoj sobici: — „U najmanju ruku — na godinu dana!”

Pored toga i kuvarica je plašila, donoseći joj najistinitije glasove o nestanku ovog ili onog mladića iz susedstva. Potpuna Jašina nevinost i pouzdanost nisu ni malo umirivali staricu.

„Jer... svašta se može dogoditi! — fotografijom se bavi... a i to je dosta, pa da ga zatvore!“

A gle, njen se Jaša vratio zdrav i čitav! Istina, zapazila je kao da je malo omršaveo i u licu opao — sasvim razumljivo... bez nadzora! — ali ne smede da ga zapitkuje o putovanju. Samo ga za ručkom zapita:

— A je li Kazan lep grad?

— Lep! — odgovori Aratov.

— Tamo, valjda, sami Tatari žive.

— Nisu sami Tatari.

— Da nisi odonud doneo kakav halat?

— Ne, nisam doneo.

Na tome se razgovor svrši.

Ali čim se Aratov nađe sam u svom kabinetu, odmah oseti da ga je nešto sa svih strana obuhvatilo, da je opet u vlasti, upravo u vlasti drugog života, drugoga bića. Mada je rekao Ani — u onom nastupu iznenadne razdraženosti, — da je zaljubljen u Klaru, sada mu je ta reč izgledala besmislena i smešna. — Ne, on nije zaljubljen; a i kako da se zaljubi u mrtvu, koja mu se ni za života nije sviđala, koju je on

skoro zaboravio? — Ne! on je samo u vlasti... u njenoj vlasti... on ne pripada više sebi. On je — uzet. Uhvaćen toliko da čak i ne pokušava da se oslobodi, ni potsmehom svojoj gluposti, ni izazivanjem u sebi ako ne baš ubeđenosti, ono bar nade da će sve to proći, da su to samo živci, — ni traženjem dokaza za to, — niti ičim drugim! — „Sretnem li ga, uzeću ga", — seti se on Klarinih reči koje mu je Ana kazala... i eto, on je uzet. — Ali ona je mrtva? Da, njeno telo je mrtvo... a duša? — zar ona nije besmrtna... zar su njoj potrebni zemaljski organi da ispolji svoju vlast? — Eto, magnetizam nam je dokazao uticaj žive ljudske duše na drugu živu ljudsku dušu... Zašto se taj uticaj ne bi produžio i posle smrti, ako duša ostaje živa? — Da, ali u kom cilju? Šta odatle može proizaći? — A zar mi, uopšte, shvatamo kakvog cilja ima sve to što se dešava oko nas? — Te misli su toliko zauzele Aratova, da on odjednom, pri čaju, zapita Platošu: veruje li ona u besmrtnost duše? — Ona u prvi mah ne razumede šta je on to pita, zatim se prekrsti i odgovori, kako to duša — na da ne bude besmrtna! — A ako je tako, može li ona delovati posle smrti? — opet zapita Aratov. Starica odgovori da može... da se za nas moli, to jest kad prođu sva iskušenja — u očekivanju Strašnog Suda. A prvih četrdeset dana ona samo obleće oko onog mesta gde je zadesila smrt.

— Prvih četrdeset dana?

— Da, a posle nastaju iskušenja.

Aratov se zadivi tetkinom znanju — i ode u svoju sobu. — Opet oseti ono isto, onu istu vlast nad sobom. Ta se vlast iskazivala i u tome što mu se stalno priviđao Klarin lik, do najmanjih sitnica, koje on za života kao da nije ni opažao: video je... video je njene prste, nokte, uvojke na obrazima ispod slepih očiju, mali mladež pod levim okom; video je micanje usana, nozdrva, obrva... i kakav joj je hod — i kako drži glavu malo na desno... sve je to video! — Nije uopšte uživao u tome; ali nije mogao da ne misli o tome i da ne vidi to. — Prve noći posle svoga povratka nije mu došla na san... bio je veoma umoran te je spavao kao zaklan. Zato, čim se probudi — ona ponova uđe u njegovu sobu — te tako i ostade u njoj — kao domaćica; kao da je svojom dobrovoljnom smrću kupila to pravo, ne pitajućn njega i ne osećajući potrebu za njegovu dozvolu. — On uze njenu fotografiju i poče da je kopira, uveličava. Zatim namisli da je namesti na

stereoskop. Mučio se mnogo oko toga... najzad mu pođe za rukom. Sav zadrhta kad ugleda kroz staklo njenu figuru koja postade plastična. Samo ta figura beše siva, kao da je prašnjava... a pored toga oči... oči su stalno gledale u stranu, kao da se okretala od njega. On poče dugo, dugo da ih gleda, kao da je očekivao da će se okrenuti na njegovu stranu... čak je naročito žmirkao... ali oči ostadoše nepomične, a cela figura dobi izgled neke lutke. On se odmače, baci se u naslonjaču, izvadi otkinuti listić iz njenog dnevnika, sa podvučenim rečima — i pomisli: „Eto, vele da zaljubljeni ljube redove ispisane milom rukom — i meni se to ne radi — pa i rukopis mi ne izgleda lep. Međutim u tom redu je — moja osuda”. Tu mu padne na pamet obećanje koje je dao Ani za članak. Sede za sto i pokuša da ga napiše; ali sve mu je ispadalo nekako lažno, retorično... u glavnom, tako lažno... kao da nije verovao ni u ono što je napisao, ni u svoja lična osećanja... a i sama Klara činila mu se nepoznata, neshvatljiva! Nije mu se podavala. — „Ne! — pomisli on bacajući pero: — ili pisanje uopšte nije moj posao, ili treba još pričekati!” — Poče se prisećati svoje posete kod Milovidovih i cele Anine priče, te dobre, divne Ane... Reč: „nedirnuta!”, koju je ona izrekla, odjednom ga zaprepasti. Kao da ga je nešto i ožeglo i obasjalo. — Da, — izreče on glasno: — ona je nedirnuta — i ja sam nedirnut... Eto, šta joj je dalo tu vlast!

Ponova ga ophrvaše misli o besmrtnosti duše, o zagrobnom životu. — Zar nije rečeno u Svetom Pismu: „smrti, gde je tvoj žalac?” A kod Šilera: „I mrtvi će živeti!” (Auch die Toten sollen leben!) Ili, još ovo, čini mi se kod Mickijevića: „Ja ću voleti do svršetka života... a i po svršetku života!” — A jedan engleski književnik je rekao: „Ljubav je jača od smrti.” — Bibliska izreka je naročito delovala na Aratova. — Hteo je da pronađe gde se nalaze te reči... Bibliju nije imao, te pođe da je zatraži od Platoše. — Ova se začudi; ipak, izvadi staru-prastaru knjigu u iskrzanom kožnom povezu, sa bakarnim kopčama, svu iskapanu voskom, — i predade je Aratovu. On je odnese u svoju sobu — ali dugo nije mogao da nađe tu izreku... zato naiđe na drugu:

„Od ove ljubavi niko veće nema, do ko dušu svoju položi za prijatelje svoje”... (Jev. po Jovanu, gl. 15.)

On pomisli: „Nije dobro rečeno. Trebalo bi reći: Od ove vlasti niko veće nema…“

„A ako ona uopšte nije za mene žrtvovala svoj život? — Ako se samo zbog toga ubila što joj je žnvot postao težak? — Ako ona, najzad, uopšte nije pošla na sastanak zbog ljubavnih izjava?”

Ali u tom trenutku privide mu se Klara pred rastankom na bulevaru... On se seti onog bolnog Izraza na njenom licu — i onih suza, i onih reči:

— Ah, vi ništa niste razumeli!...

Ne! on nije mogao sumnjati u to zbog čega je i za koga je ona dala svoju dušu...

Tako prođe ceo taj dan, do noći.

XV

Aratov leže rano, mada mu se nije spavalo; nadao se da će naći odmora u postelji. Napregnutost njegovih živaca pričinila mu je nesnosniji umor nego li telesna zamorenost od putovanja. Pa ipak, makako da je bio veliki njegov zamor, nije mogao da zaspi. Pokušao je da čita... ali redovi su mu se brkali pred. očima. On ugasi sveću, i mrak zavlada u njegovoj sobi. Međutim i dalje je ležao budan, sa zatvorenim očima... I, gle — učini mu se — kao da mu neko šapuće na uvo... „Kucanje srca, šum krvi”, pomisli on... Ali šapat pređe u povezan govor. Neko je govorio ruski, užurbano, tužno i nejasno. Nijedna se zasebna reč nije mogla uhvatiti... Ali to je bio Klarin glas!

Aratov otvori oči, podiže se, nalakti se... Glas postade slabiji, ali produži ovaj tužan, ubrzan i, kako i ranije, nejasan govor...

To je nesumnjivo Klarin glas!

Nečiji prsti preleteše lakim arpeđom po dirkama pianina... Zatim opet progovori glas. Začuše se otegnutiji zvuci... kao jecaji... uvek isti. Zatim počeše da se izdvajaju reči...

„Ruže... ruže... ruže..

— Ruže, — ponovi šapatom Aratov. — Ah, da! to su one ruže ko|e sam video na glavi one žene, u snu...

„Ruže”, začu se opet.

— Jesi li ti to? — zapita istim šapatom Aratov.

Glas odjednom umuče.

Aratov počeka… počeka — i opusti glavu na uzglavlje. „Halucinacija sluha”, — pomisli on. — „A ako je... ako je ona, zaista, ovde, blizu?... Kad bih je video, da li bih se uplašio? — ili obradovao? Ali čega bih se uplašio? Čemu bih se obradovao? Možda samo tome: što bi to bilo dokaz da postoji drugi svet, da je duša besmrtna. — Uostalom, čak kad bi nešto i video — to bi isto tako moglo biti halucinacija vida..

Ipak upali sveću — i brzim pogledom, sa izvesnim strahom prelete svu sobu... i ne vide ništa neobično u njoj. On ustade, priđe stereoskopu... opet ona ista siva lutka sa očima koje gledaju u stranu. Osećanje straha smeni se kod Aratova osećanjem ljutine. Kao da se prevario u svojim očekivanjima... a i smešna mu se učiniše ta ista očekivanja. — To je, najzad, glupo! — progunđa on ležući u postelju i dunu u sveću. Ponovo zavlada gusta pomrčina.

Aratov se ovoga puta reši da zaspi... Ali u njemu se pokrenu nov osećaj. Učini mu se da neko stoji na sred sobe nedaleko od njega — i jedva primetno diše. On se brzo okrete, otvori oči... Ali šta se moglo videti u toj neprozirnoj tami? — Poče da traži šibice na noćnom stočiću... i odjednom mu se učini da je nekakav blag, nečujan vihor proleteo kroz svu sobu, preko njega, kroz njega — i reč: „Ja!” jasno mu zabruja u ušima...

— „Ja!... Ja!...”

Prošlo je nekoliko trenutaka. pre no što je stigao da upali sveću.

U sobi opet nije bilo nikoga — a on nije ništa više čuo sem povremeno snažnog udaranja svoga srca. Popi čašu vode — i ostade nepomičan naslonivši glavu na ruku. Iščekivao je.

On pomisli: „Čekaću. Ili je ovo sve ludorija... ili je ona ovde. Neće se, valjda, igrati sa mnom, kao mačka s mišem!” Čekao je, čekao je dugo... tako dugo da mu je ruka kojom je pridržavao glavu bila nabrekla... ali se nijedan od pređašnjih osećaja ne ponovi. Jedno dvaput oči mu se sklopiše... On ih je odmah otvarao... bar mu je izgledalo da ih otvara. Malo po malo on uperi oči na vrata i zaustavi ih na njima. Sveća dogore — i u sobi opet nastade pomrčina... samo su se vrata belela kao izdužena bela mrlja u polumraku. I odjednom se ta mrlja pomače, smanji, nestade... i na njenom mestu, na pragu, ukaza se žensko obličje. Aratov se zagleda... Klara! Ovoga puta ona

gleda pravo u njega, približuje mu se... Na glavi joj je venac od crvenih ruža... On se sav strese i podiže...

Pred njim je stojala njegova tetka, u noćnoj kapi sa velikom crvenom mašnom i u beloj rekli.

— Platoša! — s mukom izgovori on. — Jeste li vi to?

— Ja sam, — odgovori Platonida Ivanovna. — Ja, Jašice, ja.

— Zašto ste došli?

— Pa ti si me probudio. Isprva kao da si ječao... a zatim odjednom kad viknu: — Spasite, pomozite!

— Ja sam vikao?

— Da, vikao — i to krkljajući: — Spasite! — Pomislila sam: Bože! da nije bolestan? I uđoh. Jesi li zdrav?

— Potpuno zdrav.

— Znači, sanjao si samo rđav san. Hoćeš li da te okadim tamnjanom?

Aratov se još jednom, netremice, zagleda u tetku — i snažno se zasmeja... Obličje dobre starice u kapi i rekli, sa uplašenim, izduženim licem, bilo je, zaista, vrlo smešno. Sva tajanstvenost koja ga je okružavada i pritiskivala, sve čarolije, odjednom se raspršta̋še.

— Ne, Platoša, golubice, ne treba, — izusti on. — Molim vas, izvinite što sam vas nehotice uznemirio. Spavajte mirno — a i ja ću zaspati.

Platonida Ivanovna postoja još malo, pokaza na sveću i progunđa: što ne gasiš... nesreća se za čas desi! — i, odlazeći, ne mogade da se uzdrži da ga bar iz daleka ne prekrsti.

Aratov odmah zaspa — spavao, je do jutra. Ustade dobro raspoložen... mada mu beše žao nečega... Osećao se lak i čio. „Gle ti romantičnih zanovetanja!” reče sam sebi smešeći se. Nijedanput ne pogleda na stereoskop, ni na otkinuti listić. Ipak, odmah posle doručka ode kod Kupfera.

Nejasno je osećao ono što ga je tamo vuklo.

XVI

Aratov zateče svog sangviničnog prijatelja kod kuće. Porazgovara malo sa njim, ukori ga što je sasvim zaboravio njega i tetku, — sasluša nove pohvale o zlatnoj ženi, kneginji, od koje

Kupfer tek što beše dobio iz Jaroslava kapu izvezenu ribljom krljušću... i odjednom sede pred Kupfera i, gledajući mu pravo u oči, izjavi da je bio u Kazanu.

— Ti si putovao u Kazan? Zašto?

— Pa eto, hteo sam da skupim podatke o onoj... Klari Milić.

— O onoj što se otrovala?

— Da.

Kupfer zaklima glavom.

— Gle ti njega! A još vele: mlakonja! Hiljadu vrsta prevalio tamo i ovamo... i to zbog čega? A? Bar da je bilo kod tebe nekog interesovanja za tu ženu! Onda sve razumem! Sve! svaku ludost! — Kupfer razbaruši kosu. — Ali samo da prikupim materijal — kako se to kaže kod vas, učenih ljudi... Hvala lepo! Zato postoji statistički odbor!

— Šta je, jesi li se upoznao sa staricom i sa sestrom? Divna devojka, zar ne!

— Divna, — potvrdi Aratov. — Pričala mi je mnogo zanimljivih stvari.

— Je li ti kazala kako se zapravo otrovala Klara.

— To jest... kako?

— Pa, na koji način?

— Nije... Ona je još tako bila ogorčena... Nisam smeo suviše da je ispitujem. Zar je to bilo nešto naročito?

— Naravno Da je bilo. Zamisli: trebala je tog istog dana da igra — i igrala je. Ponela je ca sobom bočicu otrova u pozorište, ispila pre prvog čina — i tako je odigrala ceo taj čin. Sa otrovom u sebi! Kakva jačina volje! Kakav karakter! Kažu da nikad nije sa takvim osećanjem, sa takvim žarom izvela svoju ulogu! Publika ništa ne sumnja, pljeska, izaziva... A čim se spustila zavesa, pala je odmah tu na pozornici. Grčevi... grčevi... A posle jednog sata ispusti dušu! Zar ti nisam to pričao? I u novinama je bilo o tome!

— Ne, nisi mi to pričao, — procedi on najzad.

Aratovu se iznenada ohladiše ruke i zadrhta mu u grudima.

— A ne znaš li kakav je to bio komad?

Kupfer se zamisli.

— Pominjali su mi taj komad... u njemu se pojavljuje prevarena devojka... Mora biti neka drama. Klara je bila rođena za dramske

uloge... Sama njena spoljašnost... A kuda ćeš ti? — prekide Kupfer samog sebe, kad vide da Aratov uzima kapu.

— Nešto mi nije dobro, — odgovori Aratov. — Zbogom... Doći ću drugi put.

Kupfer ga zaustavi i zagleda mu se u lice. — Ala si ti, brate, nervozan čovek! Pogledaj se.... Pobeleo si kao kreč.

— Nije mi dobro. — ponovi Aratov, oslobodi se Kupferove ruke i ode svojim putem. Tek u tom trenutku postade mu jasno, da je on dolazio Kupferu, samo radi toga da govori o Klari... — „O bezumnoj, o nesrećnoj Klari”...

Međutim, čim je stigao kući, on se opet donekle umiri.

Okolnosti koje su pratile Klarinu smrt u početku su delovale na njega potresno;... ali docnije ta igra „sa otrovom u sebi”, kako reče Kupfer, učini mu se kao neka nakazna fraza, blefiranje — i on se trudio da ne misli više o uome, bojeći se da ne probudi u sebi osećanje nalik na odvratnost. A za ručkom, sedeći preko od Platoše, on se odjednom seti njenog ponoćnog pojavljivanja, seti se one okraćale rekle, one kape sa nakostrešenom mašnom (i šta će ta mašna na noćnoj kapi!?), celog njenog smešnog obličja, od koga se sva njegova priviđanja raspršta še kud koja, kao od piska mašiniste u fantastičnom baletu! Šta više, natera Platošu da ponovi priču o tome kako je čula njegovu viku, kako se uplašila, skočila, kako nije mogla odmah da pogodi ni svoja ni njegova vrata i t. d. Uveče poigra sa njom malo karata i ode u svoju sobu nešto tužan, ali ipak dosta miran.

Aratov nije mislio o pretstojećoj noći i nije se plašio: bio je uveren da će je provesti ne može biti bolje. S vremena na vreme naišla bi mu misao o Klari; ali odmah bi se setio kako se „pozerski” ubila i okretao se od toga. Ta „gadost” smetala je drugim uspomenama o njoj. Pogledavši uzgred kroz stereoskop, čak mu se učini da ona zbog toga gleda u stranu što se stidi. Baš nad stereoskopom, na zidu, visila je slika njegove majke. Aratov je skide sa klina, dugo je posmatraše, poljubi je i pažljivo je zatvori u fijoku. Zašto je to uradio? Da li zato što ta slika nije trebala da se nalazi u blizini te žene... ili iz drugih razloga — Aratov nije mogao da da sebi računa. Ali majčina slika izazva u njemu uspomenu na oca... oca, koga je video kako umire u ovoj istoj sobi, na toj istoj postelji. „Šta ti, oče, misliš o svemu

tome? — obrati se on u mislima njemu. — Ti si sve to razumevao; ti si isto tako verovao u Šilerov svet duhova. — Posavetuj me!”

— Otac bi mi savetovao da odbacim sve te gluposti, — progovori Aratov glasno i prihvati se knjige. Ipak, nije mogao dugo da čita i, osećajući težinu celog tela, leže ranije po obično u postelju, potpuno ubeđen da će odmah zaspati.

Tako i bi... samo se njegove nade da će mirno provesti noć ne ostvariše.

XVII

Još nije ni ponoć bila otkucala, kad on usni neobičan, preteći san.

Činilo mu se da se nalazi u bogatoj spahiskoj kući, čiji je on vlasnik. Nedavno je kupio i tu kuću i celo imanje oko nje. I neprestano mu dolazi na um: „dobro je, sad je dobro, al’ desiće se zlo!” Pored njega se vrti nekakav čovečuljak, njegov upravnik; on se stalno smeje, klanja i želi da pokaže Aratovu kako je kod njega u kući i na imanju sve odlično uređeno. — „Molim vas, molim vas, — govori on, kikoćući se pri svakoj reči: — pogledajte kako je kod vas sve u najboljem stanju! Vidite konje... kakvi divni konji!” — I Aratov vidi čitav red ogromnih konja, koji stoje u pregradama okrenuti njemu sapima; grive i repovi su im vanredni... ali čim Aratov prođe pored njih, glave konja okreću se prema njemu — i gadno keze zube. — „Dobro je sad... misli Aratov... ali biće nesreće!”

— „Izvolite, izvolite, — opet ponavlja upravitelj: — izvol’te u vrt: pogledajte kako imate divnih jabuka!” — Jabuke su zaista divne, crvene, okrugle; ali, čim Aratov pogleda na njih, one se smežuravaju i opadaju... „Biće nesreće”, misli on. — „A evo i jezera, — brblja upravnik: — kakvo je plavo, na glatko! Evo i zlatnog čunića... Je li vam po volji da se u njemu provozate?... on će sam zaploviti!”

— „Neću da sednem! — misli Aratov: biće nesreće!” pa ipak seda u čun. Na dnu leži zgrčeno neko malo stvorenje, nalik na majmuna; ono drži u šapama staklence sa tamnom tečnošću. — „Molim, ne uznemirujte se, — viče sa obale upravitelj... — To nije ništa! To je smrt! Srećan put!” Čun brzo leti... ali odjednom naleće vihor, ne kao jučerašnji, nečujan, blag — ne, već crn, strašan, urlajući vihor! — Sve se kovitla unaokolo — i u sred uskovitlane magle Aratov vidi

Klaru u pozorišnom kostimu: ona prinosi bočicu usnama, iz daleka se čuje: bravo! bravo! — a nečiji grub glas viče Aratovu na uvo: — A! mislio si da će se sve to svršiti kao komedija? — Ne, to je tragedija! tragedija!

Aratov se probudi sav dršćući. U sobi nije mračno... Odnekud se sliva slaba svetlost i tužno i nepomično osvetljava sve predmete. Aratov ne razmišlja otkuda dolazi ta svetlost... Oseća samo jedno, da je Klara ovde, u toj sobi... On oseća njeno prisustvo... on je opet i to za uvek u njenoj vlasti!

Sa njegovih usana otrže se krik:

— Klaro, jesi li tu?

— Da! — odjeknu glasno usred nepomično osvetljene sobe.

Aratov nečujno ponovi svoje pitanje...

— Da! — ču se ponovo.

— Onda hoću da te vidim! — viknu on i skoči iz postelje.

Nekoliko trenutaka postoja, gazeći u mestu bosim nogama po hladnom patosu. Pogledi su mu bludeli: „Pa gde je? gde je?” šaputale su njegove usne...

Ništa se nije videlo, ni čulo...

Obazre se — i primeti da slaba svetlost, koja je ispunjavala sobu, dolazi do noćnog žiška, zaklonjenog listom hartije, koji je, verovatno, Platoša stavila u ugao dok je on spavao. Oseti čak i miris tamnjana... zacelo, opet delo njenih ruku.

On se brzo obuče. Nije se moglo ni misliti na dalje spavanje. — Zatim se zaustavi na sred sobe i prekrsti ruke. Osećaj da je Klara prisutna bio je u njemu jači nego ikada.

I tad on progovori ali ne gromkim glasom, već svečano usporenim, kao kad se zazivaju duhovi:

— Klaro, — tako poče on, — ako si zaista ovde, ako me vidiš, ako me čuješ — javi se!... Ako je ova vlast, koju osećam nad sobom, zaista tvoja vlast, javi se! Ako shvataš kako se gorko kajem što te nisam razumeo, što sam te odgurnuo — javi se! — Ako je to što sam čuo zaista tvoj glas; ako je osećanje, koje je ovladalo mnome — ljubav; ako si sada ubeđena da te ja volim, ja, koji dosada nisam voleo, niti poznavao nijednu ženu; — ako ti znaš da sam te posle tvoje smrti zavoleo strasno, neizrecivo, ako nećeš da poludim — javi se, Klaro!

Aratov još nije stigao da izgovori tu poslednju reč, kad odjednom oseti da mu je neko brzo prišao s leđa, kao onda, na bulevaru — i stavio mu ruku na rame. On se osvrte — i ne vide nikoga. Ali taj osećaj njenog prisustva postade tako jasan, tako nesumnjiv da se on opet brzo obazre...

Šta je to? U njegovoj naslonjači, na dva koraka od njega, sedi žena sva u crnom. Glava joj okrenuta u stranu kao u stereoskopu... To je ona! To je Klara! Ali kakvo strogo, kakvo setno lice!

Aratov se tiho spusti na kolena. — Da, bio je onda u pravu; ni straha ni radosti ne beše u njemu — pa čak ni čuđenja... Čak i srce poče lakše da mu bije. U njemu beše samo jedno saznanje, samo jedno osećanje: „Ah! najzad, najzad!”

— Klaro, — progovori on slabim ali mirnim glasom: — zašto ne gledaš u mene? Znam da si to ti... ali mogu pomisliti da je moja uobrazilja stvorila tvoj lik, sličan onome... (on pokaza rukom u pravcu stereoskopa)... Dokaži mi da si to ti... Okreni se k meni, pogledaj me, Klaro!

Klarina ruka se lagano diže... i ponovo klonu.

— Klaro, Klaro! okreni se k meni!

I Klarina glava polako se okrete, spuštene trepavice se rasklopiše i tamne zenice njenih očiju upiše se u Aratova.

On ustuknu i izusti jedno otegnuto, drhtavo: — A!

Klara ga je uporno gledala... ali njene oči, njene crte zadržaše raniji, zamišljeno strog, gotovo nezadovoljan izraz. Sa tim istim izrazom pojavila se ona na podijumu na dan književnog matinea — pre no što je ugledala Aratova. I isto tako kao i onda, ona odjednom pocrvene, lice joj živahnu, pogled zablista — i radosan, likujući osmeh rasklopi njene usne...

— Oprošteno mi je! — uzviknu Aratov. — Ti si pobedila... Uzmi me tad! Jer ja sam tvoj — a ti si moja!

On polete njoj, htede da poljubi te osmehnute usne koje likovahu — i on ih poljubi, on oseti njihov vreli dodir, on oseti čak i vlažnu hladnoću njenih zuba — i razdragan krik razleže se po sumračnoj sobi.

Kad dotrča Platonida Ivanovna nađe ga u nesveeti. Klečao je, glava mu je počivala na naslonjači, ruke ispružene napred malaksalo behu klonule, bledo lice odisalo je opojnošću neizmerne sreće.

Platonida Ivanovna prosto pade pored njega, obgrli ga rukama oko struka i zacvile: — Jašo! Jašenjka! Jašice! — pokuša da ga digne svojim koščatim rukama... međutim on se nije micao. Tad Platonida Ivanovna poče da viče izbezumljenim glasom. Utrča služavka. Zajedno ga nekako podigoše, posadiše, počeše da ga polivaju vodom — pa još svetom...

On dođe k sebi. — Ali na tetkina pitanja samo se osmehivao — i to sa tako blaženim licem da se ona još gore uznemiri — te je čas krstila njega, a čas sebe... Aratov najzad ukloni njenu ruku i sa istim blaženim izrazom na licu izusti:

— Platoša, šta vam je?

— A šta je tebi, Jašenjka?

— Mani! — Ja sam srećan... srećan, Platoša, eto šta mi je. A sad želim da legnem, da spavam.

Htede da se podigne — ali oseti takvu malaksalost u nogama, a i u celom telu, da bez tetkine i služavkine pomoći ne bi mogao da se svuče i da legne u postelju! Zato zaspa vrlo brzo, dok mu je na licu stalno lebdeo onaj isti blaženo ushićeni izraz. Samo mu je lice bilo vrlo bledo.

XVIII

Kad je sledećeg jutra Platonida Ivanovna ušla kod njega, on se nalazio još u istom stanju... ali malaksalost nije prošla — i on namisli da ostane u postelji. Bledilo lica se naročito ne dopade Platonidi Ivanovnoj. — „Bože, šta li je to? premišljala je ona: — Ni kapi krvi nema u licu, odbija buljon, leži i smeši se — i neprestano me uverava kako je zdrav-zdravcat!” Nije hteo ni da doručkuje.

— Kako to, Jašo? — zapita ga: — Misliš li ti ceo dan da tako preležiš?

— Pa možda ću, — ljubazno odgovori Aratov.

Ni sama ta ljubaznost ne dopade se Platonidi Ivanovnoj. Aratov je izgledao kao čovek koji je saznao veliku, za njega vrlo prijatnu tajnu — i ljubomorno je čuva i zadržava za sebe. Očekivao je noć — više radoznalo nego li nestrpljivo. „Šta li će dalje biti? — pitao se on: — šta će biti?” — Prestao je da se iščuđava i da bude u nedoumici: nije sumnjao u to da je stupio u vezu sa Klarom; da se oni vole... i u to

nije sumnjao. Samo... šta može proizići iz takve ljubavi? — Sećao se onog poljupca... i prijatna jeza ga brzo i slatko obuze po celom telu”. — Takvim se poljupcem nisu poljubili ni Romeo i Julija! — mislio je on. — Samo drugi put ću bolje izdržati... Imaću je... Doći će mi sa vencem na crnim uvojcima”...

— Ali, kako ćemo dalje? Jer zajedno ne možemo živeti. Znači, ja treba da umrem pa da budemo zajedno? Da nije zbog toga dolazila — da neće tako da me uzme? — Pa šta onda? Umreti — pa nek se umre. Smrt mi sad nije nimalo strašna. Jer ona ne može da me uništi. Naprotiv, biću srećan samo tako i samo tamo... onako kako nisam bio srećan u životu, kao što ni ona nije bila... Jer oboje smo — nedirnuti! — O, taj poljubac!

Platonida Ivanovna je svakog časa ulazila kod Aratova u sobu; nije ga uznemiravala pitanjima, već bi samo pogledala na njega, šaputala, uzdisala i ponovo odlazila. Međutim on odbi i da ruča... To je bilo već ne može biti gore. Starica ode po svog poznatog, reonskog lekara, kome je verovala samo zato što ne pije i što se oženio Nemicom. Aratov se začudi kad ga ona dovede; ali Platonida Ivanovna je tako uporno molila svoga Jašenjku da dozvoli Paramonu Paramoniću (tako se lekar zvao) da ga pregleda — pa, makar, i za njenu ljubav! — da Aratov pristade. Paramon Paramonić mu opipa bilo, pogleda jezik — ponešto ga zapita — i naposletku izjavi da mora da ga „askultira”. Aratov je bio u tako povodljivom raspoloženju da i na to pristade. Lekar mu pažljivo razgoliti grudi, pažljivo pokuca, oslušnu, učini nekoliko puta „hm, hm”, — prepisa mu kapljice i miksturu, a najglavnije: posavetova ga da bude miran i da se uzdržava od jakih uzbuđenja. — „Tako dakle! pomisli Aratov... E, brate, dockan si se setio!”

— Šta je to s Jašom? — zapita Platonida Ivanovna, predajući Paramonu Paramoniću na pragu banknotu od tri rublje. Reonski lekar, koji je kao i svi savremeni doktori, — naročito oni što nose mundir, — voleo da se razmeće naučnim terminima, izjavi da kod njenog nećaka postoje svi dioptrični simptomi nervozne kardijalgije — a i febrisa ima...

— Govori ti, rode, malo prostije, — preseče ga Platonida Ivanovna, — ne plaši me latinskim; nisi u apoteci!

— Srce mu nije u redu, — objasni lekar; — a i groznicu ima... — i ponovi svoj savet da bude miran i uzdržljnv.

— A nema li opasnosti, — strogo zapita Platonida Ivanovna (gledaj, da ne zabasaš opet u latinski!).

— Zasad ne izgleda!

Lekar ode — a Platonida Ivanovna se snuždi... Ipak posla u apoteku po lekove, koje Aratov ne uze, bez obzira na sve njene molbe. Isto tako odbi i grudni tej.

— Što se vi tako plašite, mila moja? — govorio je on: — uveravam vas da sam najzdraviji i najsrećniji čovek na celom svetu.

Platonida Ivanovna je samo klimala glavom. Pred veče dobi malu vatru; pa ipak nastoja na tome da ne ostaje u njegovoj sobi već da ode da spava. Platonida Ivanovna se pokori — ali se ne svuče i ne leže; sede u naslonjaču — stalno je osluškivala i šaptala molitvu.

Već je počela da drema, kad je odjednom razbudi strašan, prodirući krik... Ona skoči, polete u kabinet kod Aratova — i, kao i juče, nađe ga gde leži na podu.

Ali on ne dođe k sebi, kao juče, makoliko da su se trudili oko njega. Te noći dobi vrućicu, pogoršanu zapalenjem srca.

Posle nekoliko dana on preminu.

Čudnovata okolnost pratila je njegovu drugu nesvesticu. Kad su ga podigli i položili u postelju, u njegovoj stisnutoj desnoj šaci nađoše pramičak crne ženske kose. Od kuda se stvorila ta kosa? Ana Semjonovna imala je isti takav pramičak, koji joj je ostao od Klare; ali od kud bi ona dala Aratovu stvar koja je za nju bila tako dragocena? Osim, ako je stavila u dnevnik — na nije ni primetila kad ga je dala?

U predsmrtnom bunilu Aratov je nazivao sebe Romeom... posle trovanja; govorio je o sklopljenom, o izvršenom braku; — o tome da sada zna šta je naslada. Za Platošu je naročito strašan bio trenutak kad Aratov dođe malo k sebi i, videvši je pored svoje postelje, reče joj:

— Tetka, što plačeš? — zato što ja moram da umrem? Pa zar ti ne znaš da je ljubav jača od smrti?... Smrti! Smrti, gde je tvoj žalac? Ne treba plakati — već se radovati — tako kao što se ja radujem...

I na licu samrtnika ponovo zasija onaj blaženi osmeh od kojega beše tako teško sirotoj starici.

Bužival, oktobra 1882.

PESME U PROZI

(Senilia)

— Preveo Jovan Maksimović —

SELO

Poslednji dan jula meseca; na sve strane, na hiljade vrsta, Rusija — rođeni zavičaj.

Jednoličnim plavetnilom zakriveno je sve nebo; samo jedan oblačak na njemu kao da plovi i gubi se. Vetar se pritajao, pripeka... a vazduh miri kao tek pomuženo mleko.

Ševe se raspevale; guču gušani-golubovi; ćuteći, i kao strele, preleću laste; konji ržu i žvaću; psi ne laju, no stoje mirno, mašući repovima.

I na dim kao miriše, i na travu — i na katran pomalo — i malo na kožu. — Konopljaci već ojačali, na šire svoj snažan, ali prijatan miris.

Duboka ali ne okomita jaruga. Po stranama joj, u nekoliko redova, nezgrapne, pri dnu oguljene vrbe. Dole u jaruzi trči potok; na dnu mu sitan šljunak drhti i treperi kroz sjaj vodinog titranja. — U daljini, na samom iskraju zemlje i neba — plavkast pramen velike reke.

Dužom provalije — s jedne strane spretni i čisti koševi, vajati sa dobro zatvorenim vratima, s druge strane pet-šest borovih kućica sa daščanim krovovima. Nad svakim krovom visoka motka sa kućicom za ptice; nad svakim ulaznim tremom izrezan gvozden konjić sa ukrućenom grivom. Na neravnim prozorskim oknima prelivaju se dugine boje. Krčažići sa kitama cveća naslikani po prozorskim kapcima... Pred svakim domom, kao što priliči, sto]i dobra klupa; pred kućama, na prigrevici, zgurile se mačke u klupčad, načuljivši providne uši; iza uzvišenih pragova hladovno se tamni hodnik.

Ja ležim na samoj ivici ponora, na prostrtoj šarenici; unaokolo hrpe tek pokošene trave. Dosetljivi domaćini razbacali travu ispred kuća; neka je, nek još malo na suncu provene; a posle u senjak sa njom! Ala će se slavno na njoj spavati!

Kudrave glavice dečije vire iz svake hrpe; kaporaste koke traže u travi crviće i bubice; bilomusasto kuče valja se po ispreturanoj travi.

Plavokosa momčad u čistim, nisko potpasanim košuljama, u teškim čizmama sa pervazom, dobacuju jedan drugom svoje sirove, opore šale, naslonjeni grudima na ispregnuta kola — nadgovaraju jedan drugog.

Kroz prozor izviruje punačko lice mlade snaše; ona se smeje nečemu — njihovim rečima, ili možda kotrljanju i igri dečijoj po nabacanoj travi.

Druga mlada snažnim rukama izvlači mokro vedro iz studenca... Vedro drhti i niha se na soji, roneći duge, biserne kaplje...

Preda mnom stoji starica-domaćica u novoj klečanoj kecelji, u novim opancima. Krupni šuplji granati omotali joj se u tri niske oko preplanulog, mršavog vrata; seda joj glava povezana žutom maramom sa crvenim bobicama; ona joj je spuštena do samih i već potavnelih očiju.

No kako se milo smeše njene staračke oči! Smeši joj se sve njeno smežurano lice. Sedmu desetinu doživljuje starka... Al' i sad joj se vidi da je u svoje vreme morala lepotica biti.

Raširivši prste svoje desne ruke, ona drži lonac sa hladnim, neobranim mlekom, pravo iz podruma; lonac se osuo rosom kao biserom. Na dlanu leve ruke pruža mi baka okrajku još vrućeg hleba.

— Ručaj ga, nek ti je na zdravlje, goste-namerniče! — veli mi stara.

Petao najednom zakukurika i živahno zalupa krilima; njemu u odgovor, ponajlak, promuča negde zalučeno tele.

— Ala je ovo, brate, ovas! — čuje se glas mog kočijaša.

O zadovoljstvo, o pokoju, izobilju ruskog slobodnog sela! O tišino i blagodati!

I dolazi mi na pamet: pa što će nam tu i krst na kupoli Svete Sofije u Carigradu, i sve ono za čim toliko čeznemo i gramzimo mi, varoški ljudi?!

Februar, 1878.

RAZGOVOR

„Ni na Jungfrat, ni na Finsterarhorn
još nije stupila čovekova noga".

Vrhunci alpski... Čitav lanac zaravanaka koji se strmo jedan za drugim niza stenje nižu. Pravo jezgro planinsko.

Nad bregovima bledozeleno, sjajno, nemo nebo. Jak, ljut mraz; tvrd bleštav sneg; ispod snega strče surove grdosije zaleđenih, vetrom izbijenih stena.

Dva gorostasa dižu se s obe strane horizonta; Jungfrau i Finsterarhorn.

I besedi Jungfrau susedu:

— Imaš li šta novo? Ti tu bolje vidiš. — Kako je tamo dole?

Prolaze nekoliko hiljada godina: jedan trenutak. I tutnji u odgovor Finsterarhorn: — Gusti oblaci zastiru zemlju... Pričekaj malo!

Prolaze druge hiljade godina: jedan trenutak.

— A sad? — pita Jungfrau.

— Sad vidim; tamo, dole, sve je kao i dosad: šareno, sitno. Vode se plave; crne se šume; i vide se sive hrpe nagomilanog kamenja. Oko njih se još neprestano vrte one bubice, znaš, one dvonožne što još ni jednom ne mogoše da oskvrne ni mene, ni tebe.

— Ljudi?

— Da; ljudi.

Prolaze hiljade godina: jedan trenutak.

— A sad? — pita Jungfrau.

— Sad kao da ih je manje, — grmi Finsterarhorn: — raščistilo se dole; suzile se vode; šume se proredile.

Prolaze još hiljade godina: jedan trenutak.

— Šta sad vidiš? — govori Jungfrau.

— Oko nas, u blizini, kao da se raščistilo, — odgovara Finsterarhorn. — Nego, tamo, u daljini, kao da ima još nekakvih pega, i kao da se miče nešto.

— A sad? — pita Jungfrau, posle drugih hiljada godina — jednog trenutka.

— Sad je dobro — odgovara Finsterarhorn: — svud je sad čisto, belo sasvim, kud god okom pogledaš... Svuda je naš sneg, celac-sneg i led. Sve se zamrzlo. Dobro je sad, mirno...

— Dobro, — prozbori Jungfrau. — Nego, mi se narazgovarasmo, starče. Vreme je da malo dremnemo.

— Vreme je.

Spavaju ogromni bregovi; spava zeleno, sjajno nebo nad za svagda umuklom zemljom...

Februar, 1878.

STARICA

Išao sam širokim poljem, sam.

I najednom kao da čuh lake, oprezne korake iza mojih leđa... Neko iđaše za mnom.

Ja se osvrnuh — i spazih jednu malu, pogurenu staričicu, svu umotanu u neke sure rite. Samo se lice babino videlo ispod njih: žuto, puno bora, sa šiljastim nosom, bez-zubo lice.

Ja joj priđoh... Ona stade.

— Ko si ti? Šta hoćeš? Prosiš li ti? Čekaš li milostinju?

Starica mi ne odgovori. Ja se sagoh prema njoj i primetih da su joj oba oka prevučena poluprozračnom, beličastom prevlakom koja se viđa u nekih ptica: one njome brane svoje oči od suviše jake svetlosti.

Ali u starice se ta prevlaka ne kretaše i ne otkrivaše zenice... iz čega zaključih da je ona slepa.

— Hoćeš da ti udelim? — ponovih ja svoje pitanje. — Zašto ideš za mnom?

Ali starica, kao i pre, ne odgovaraše, nego samo kao da se malko nakostreši.

Ja se okrenuh od nje i pođoh svojim putem.

I gle, ja opet čujem za sabom iste lake, ravnomerne korake koji kao da se prikradaju.

— Opet ta žena! — pomislih ja: — što mi dosađuje? — No ja tu dodadoh u sebi: — ona mora da je, tako slepa, izgubila put, pa sad ide po sluhu za mojim koracima, da zajedno sa mnom dođe do kakvog ljudskog naselja. Da, da; tako će i biti.

Ali, malo po malo, čudan neki nemir poče da osvaja moje misli: meni se poče činiti da ta starica ne samo da ide za mnom, nego ona mene još i upućuje, ona me gura čas desno, čas levo, te joj se ja i nehotice pokoravam.

No ipak, ja i dalje idem... Ali gle, preda mnom, baš na mom putu, nešto se crni i širi... nekakva jama... „Grob!” sevnu mi kroz glavu. —

Eto kud ona mene gura!

Ja naglo skrećem nazad. Starica je opet preda mnom... ali ona vidi! Ona gleda u mene velikim, pakosnim, zloslutnim očima... ptice-grabljivice... Ja se približujem njenom licu, njenim očima... Opet ona ista mutna prevlaka, ono isto slepo i tupo obličje...

„Ah! — pomislih ja... — pa ova starica je — moja sudbina. Ona sudbina od koje niko ne pobeže!”

„Ne pobeže! ne pobeže! — Kakva glupost... Treba pokušati”. I ja jurnem u stranu, drugim pravcem.

Ja idem brzo... Ali laki koraci, kao i maločas, trupkaju za mnom, blizu, sasvim blizu... I preda mnom se opet tamni jama.

Ja opet skrećem na drugu stranu... I opet isto jedva čujno trupkanje za mnom, i isto crno, strašno mesto na zemlji preda mnom.

I ma kud da se okrećem i bežim, kao zec kad ga povijaju... sve jedno te jedno!

„Stoj! — pomislim ja. — Prevariću ja nju! Neću da idem nikud! — i ja očas sedoh na zemlju.

Starica stoji za mnom, na dva koraka od mene. — Ja je ne čujem, ali je osećam da je tu.

I najednom vidim: ona pega, što se crnila u daljini, plovi, mili sad sama k meni!

Bože! Ja se osvrćem nazad... Starica gleda pravo u mene — a bez-zuba usta joj se iskrivila u osmeh...

— Nećeš mi umaći!

Februar, 1878.

PAS

Dvoje nas je u sobi: moj pas i ja... Napolju besni strašna olujina.

Pas čuči preda mnom — gleda mi pravo u oči.

I ja njemu gledam u oči.

On bi čisto da mi kaže nešto, on je nemušt, on nema reči, on sam sebe ne shvaća — ali ja ga shvaćam.

Ja vidim da u ovaj mah i u meni i u njemu živi jedno i isto osećanje; da među nama nema nikakve razlike. Mi smo istovetni: u obojici gori i sija jedan i isti drhtavi oganj.

Naleteće smrt, zamahnuće svojim hladnim širokim krilom...

— I kraj!

Ko će posle razabrati kakav je upravo plamičak u svakome od nas goreo?

Ne, ne gledaju to životinja i čovek jedno drugom u oči... To su dva para sasvim jednakih očiju jedno u drugo uprti.

I u svakom od ta dva para, — i u životinji, i u čoveku, — jedan i isti život pripija se uz drugi.

Februar, 1878.

SUPARNIK

Imao sam drugara-suparnika; ne po zanimanju, niti u službi ili ljubavi; nego naši pogledi se ni u čem nisu slagali, i svaki put, kad god bismo se sastajali, — između nas bi se izrodile beskrajne prepirke.

Prepirali smo se o svemu: o umetnosti, o religiji, o nauci, o zemaljskom i zagrobnom životu.

On je bio čovek od vere i ushićen. Jednom prilikom mi reče: „Ti se svemu smeješ; ali, da znaš: ako ja umrem pre tebe, ja ću ti se javiti sa onoga sveta... Da vidimo hoćeš li se tada smejati?”

I on, zbilja, preminu pre mene, još u mladim godinama. Ali prođoše godine — i ja zaboravih na njegovo obećanje — na njegovu pretnju.

Jednom, noću, ja sam ležao u postelji — i nisam mogao, a nisam ni hteo da zaspim.

U sobi ne beše ni mrak, ni vidno; ja stadoh gledati u sedi polumrak.

Kad najednom, meni se učini kao da između dva prozora stoji moj suparnik, pa tiho i tužno klima glavom.

Ja se ne uplaših — čak se i ne začudih... nego, izdignuvši se malko i oduprvši se na lakat, stadoh se još pažljivije zagledati u obličje koje se tako iznenada pojavi.

On i dalje klimaše glavom.

— Šta je? — prozborih ja najzad. — Likuješ li ti? ili žališ? — Šta je ovo: prethodna opomena ili prekor?... Ili hoćeš da mi daš razumeti

da nisi imao pravo? ili da obojica nismo bili u pravu? Šta osećaš ti? Da li paklene muke? Ili sreću rajsku? Ama reci mi makar jednu reč!

No, moj suparnik ne dade ni glaska od sebe — no samo kao i pre tužno i pokorno mahaše glavom — odozgo na niže.

Ja se zasmejah... on iščeze.

Februar, 1878.

PROSJAK

Prolazio sam ulicom... Zadrža me prosjak, oronuo starac.

Zapaljene, suzne oči, pomodrele usne, pocepane rite, nečiste rane... O, kako je ružno oglodala sirotinja to nesrećno biće!

On pružaše prema meni crvenu, podbulu, prljavu ruku... On ječaše, on mumlaše da mu pomognem.

Stadoh preturati po svim džepovima. Ni novčanika, ni sata, pa ni džepnog rupca... Ništa sobom nisam bio poneo.

A prosjak neprestano čekaše... i pružena njegova ruka se slabo nijaše i drhtaše.

U toj neprilici, ja snažno stiskoh tu prljavu, uzdrhtanu, pruženu mi ruku...

— Oprosti, brate; ništa ti, brate, nemam kod sebe.

Prosjak se zagleda u mene svojim zapaljenim očima; njegove se pomodrele usne zažariše — pa i on, od svoje strane, stište moje ohladnele prste.

— Pa ništa, brate, — protepa on: — i na tom ti hvala! — I to je milostinja, brate.

Ja osetih da sam to i ja dobio milostinju od svog brata.

Februar, 1878.

„ČUĆEŠ SUD GLUPAKOV”...

Puškin

„Čućeš sud glupakov”... Ti si uvek govorio istinu, veliki naš pesniče; ti si je i ovoga puta rekao.

„Sud glupakov i smeh svetine”... Ko nije okusio i jedno i drugo.

Sve se to može — i mora podnositi; a ko je junak — neka i prezire!

Ali ima udaraca koji bolnije biju po samom srcu... Čovek uradio sve što je mogao; radio više nego obično, od sveg srca, pošteno... A, međutim, poštene duše gadljivo okreću glavu od njega; poštena lica sva planu od negodovanja kad se njegovo ime pomene. „Idi odavde! Odlazi napolje!” — viču mu pošteni, mladi glasovi. — „Nit si nam ti potreban, niti tvoj rad: ti skrnaviš naš dom — ti nas ne znaš, i ne razumeš... Ti si naš neprijatelj!”

Šta može tada taj čovek da čini? Zar i dalje da radi; da ne pokušava da se brani — pa čak ni pravičniju ocenu da ne čeka?

Nekada su zemljoradnici proklinjali putnika što im je doneo krompir, — zamenu za hleb, svakodnevnu hranu sirotinjsku... Oni udarcima izbacivahu iz pruženih im ruku taj dragoceni dar, bacahu ga u blato, nogama su ga gazili!

A sad se hrane njime — pa čak ne znaju ni imena svoga dobrotvora.

Pa neka! Što će im njegovo ime? On ih, i neznan, od gladi spasava.

Staraćemo se samo o tom da ono što dajemo bude zbilja korisna hrana.

Gorak je nezaslužen ukor iz usta ljudi koje voliš... Ali i to se može izdržati...

„Bij me! ali saslušaj!” — govorio je atinski vođa spartanskom.

„Bij me — ali budi zdrav i sit!” — treba da kažemo mi.

Februar, 1878.

ZADOVOLJAN ČOVEK

Prestoničkom ulicom žuri i potskakuje mlad još čovek. Pokreti su mu veseli, živahni; oči mu sijaju, smeše se usne, prijatno se rumeni srećno lice... On je sav — zadovoljstvo i radost.

Šta je to bilo s njim? Da mu nije kakvo nasledstvo u deo palo? Da nije dobio veći čin? Ili se žuri na ljubavni sastanak? Ili je, prosto, dobro doručkovao, pa mu se sad osećanje zdravlja, osećanje site snage razigralo po svim udovima njegovim? Ili, najzad, da mu nisu okačili o vrat tvoj lepi osmougaoni krst, o poljski kralju Stanislave?

Ne. Nego je on izmislio bio klevetu protiv jednog svog poznanika, sam ju je — tu klevetu — marljivo rasprostirao, pa ju je maločas —

tu istu klevetu — čuo iz usta drugog poznanika i — on sam joj poverovao!

O, kako js zadovoljan, kako je čak dobar u ovom trenutku taj mili, mnogoobećavajući mladić.

Februar, 1878.

ŽIVOTNO PRAVILO

— Ako ste radi da dobro napakostite, pa čak i da naškodite svom protivniku, — govoraše mi jedna stara protuva, — a vi ga ukoravajte zbog istog nedostatka ili poroka koji kod sebe osećate. — Ljutite se... i ukoravajte ga!

Prvo i prvo — to će pobuditi druge da pomisle da vi lično taj porok nemate.

Drugo — vaše negodovanje može čak biti iskreno... Možete da se koristite ukorima svoje rođene savesti.

Ako ste se, na primer, nečasno odrekli svojih ubeđenja, a vi prekorevajte protivnika kako on nema ubeđenja!

Ako ste i sami u duši udvorica — govorite mu sa prekorom da je lakej... Lakej civilizacije, Evrope, socijalizma!

— Može se čak reći: lakej bez lakejstva! — primetih ja.

— I to možete, — prihvati protuva.

Februar, 1878.

SMAK SVETA
San

Jednom mi se učini da se nalazim negde u Rusiji, u zabiti, u prostoj seoskoj kući.

Soba je velika, sniska, sa tri prozora; nameštaja nema. Pred kućom gola ravan; spuštajući se ponajlak, ona se gubi u daljini; suro, jednobojno nebo visi nad njom, kao zavesa.

Ja nisam sam; jedno desetak ljudi su sa mnom u sobi. Sve ljudi prosti, prosto odeveni; idu po sobi gore dole, ćuteći, kao da se prikradaju. Izbegavaju jedan drugog — ali se ipak neprestano pogledaju nemirnim pogledima.

Nijedan ne zna zašto je dospeo u ovu kuću, i kakvi su to ljudi tu s njime? Na svim licima zabrinutost i seta... sve jedan po jedan prilaze k prozorima i pažljivo se zagledaju tamo amo — baš kao da -nekog izgledaju.

Zatim počnu opet hodati duž i preko sobe. Među njima se vrti i jedan omanji dečko; on s vremena na vreme cvili tananim, jednačitim glasom: „Tata, ja se bojim”.

Meni je teško oko srca od njegovog plača — pa počinjem i ja da se bojim... čega? ne znam ni sam. Samo osećam: ide i primiče nam se neka velika, velika nesreća.

A dečko malo-malo pa tek zacvili. Ah, da mi je da odem nekud odavde! Kako je zagušno! Kako je mučno! Kako teško... Ali je nemogućno otići.

To nebo je — kao samrtnički pokrov. Pa ni vetra niotkuda... Ovo kao da je i vazduh umro... šta li je?

Najednom dete priskoči k prozoru i stade vikati onim istim tužnim glasom: „Gle’te! gle’te! — provalila se zemlja!”

— „Šta naopako?! Provalila se?” — I zbilja: dotle pred kućom beše ravnica — a sad je kuća na vrhuncu jednog strašnog brega! — Horizonat pao, otišao nekud dole — a od same kuće spušta se skoro odvesna, čisto razrivena, crna strmen.

Mi se svi skupili kod prozora... Užas nam ledi srca. — „Eto ga... eto ga!... Tu je!” šapuće moj sused.

I gle, duž cele daleke zemljine površine stade se nešto kao talasati, staše se dizati i padati nekakvi omanji, okruglasti obrešci.

„To je more!” pomislismo mi svi u istom trenutku. — „Sad će nas sve potopiti... Ali kako može ono da raste i da se u vis izdiže? Na tu strmen?”

Ali ono ipak raste, raste strahovito... To se sad već ne valjaju pojedini obrešci tamo u daljini... Jedan jednostavan čudovištan talas obuhvatio je ceo domašaj horizonta.

On juri, juri na nas! — Kao ledeni vihor leti on, besomučno se kovitla kao paklena tama. Sve se oko nas zatrese i zadrhta — a tamo, u toj grdosiji što na nas leti, — i tresak, i grmljavina, i gvozdeni lavež, iz tisuće ždrela...

Ha! Kakav urlik i revanje! To zemlja od užasa zajauka...

Dođe joj kraj! Kraj svemu!

Dečko vrisnu još jednom... Ja htedoh da se uhvatim za drugove — ali mi smo već svi zdruzgani, zatrpani, potopljeni, odneseni onim kao katran crnim, ledenim, gromovnim talasom!

Mrak... vekovečiti mrak!

Jedva dišući — probudih se.

Mart, 1878.

MAŠA

Boraveći — pre mnogo godina — u Petrogradu, ja bih svaki put, kad bih uzimao kočijaša da me vozi, stupao sa njim u razgovor.

Naročito sam voleo da razgovaram sa noćnim izvoščicima, sirotnim seljacima iz okoline, koji dolažahu u prestonicu sa prosto obojenim sankama i nekim bednim kljusetom — u nadi da se tako i sami lebom ishrane i da zarade da plate robovski danak svojoj vlasteli.

Jedared tako pogodih jednog kočijaša... To beše momče od svojih dvadeset godina, — visok, stasit, kršna momčina. Oči mu plave, obrazi kao ruža. Smeđa kosa mu u kolutima pala do samih obrva ispod iskrpljene kape. — I kako li samo naiđe taj pocepani gunjić na ta junačka ramena!

Ali lepo lice kočijaševo izgledaše setno-neveselo.

Pustih se u razgovor sa njim. I u glasu mu se osećaše tuga.

— Šta je, momče? — zapitah ga ja. — Što si se tako snuždio? Da nemaš neku tugu u srcu?

Momak mi ne odgovori odmah.

— Imam, gospodine, imam, — prozbori on najzad. — Al’ takvu, da gora biti ne može. Žena mi umrla.

— A jesi l’ je voleo... tu tvoju ženu?

Momak mi se ne okrenu; samo malko naže glavu.

— Voleo sam je, gospodine! Osam je meseci već prošlo — a nikako ne mogu da je zaboravim. Nešto mi grize srce u meni... pa to ti je! I što da umre! Mlada! zdrava!... Za jedan dan je kolera satrla!

— A je l' ti dobra bila?

— Ah, gospodine! — teško uzdahnu jadnik. — Još kako smo složno živeli! Ja nisam bio kod kuće kad je umrla. A kad čuh ovde da su je, reći, saranili, odmah požurih u selo, kući. Dođoh — a već bila

prošla ponoć. Uđoh u svoju kolibu, stadoh na sred sobe, na govorim tiho polako: „Mašo! o Mašo!” Samo popak sviri... Tu se gorko zaplakah, sedoh na pod — pa kad pljesnuh šakom o zemlju! — Nesita, rekoh, utrobo!... Proždrla si mi je... pa proždéri evo i mene! — Ah, Mašo!

— Mašo! — dodade on najednom klonulim i promuklim glasom. Pa ne puštajući iz ruku uzdice od vrpce, on otra rukavicom iz očiju suze, strese ih u stranu, smače ramenima — i više već ni reči ne progovori.

Silazeći sa sanki, ja mu dadoh četvrt rublje napojnice. — On mi se nisko pokloni, uzevši se obema rukama za kapu — pa se uputi polaganim korakom po celcu-snegu puste ulice, ogrezle u sedoj magli januarske golomrazice.

April, 1878.

BUDALA

Bio jednom jedan ludak.

Dugo je vreme živeo i ni za kakvu brigu nije znao. Ali malo po malo staše do njega dolaziti glasovi da ga svud smatraju za praznoglavog glupaka.

Sneveseli ti nam se naš ludak, pa ga poče moriti briga: kako da učini kraj tim neprijatnim glasovima?

Iznenadna misao obasja najzad njegov mračni umić... Pa, ni časka ne časeći, privede tu misao i u delo.

Sretne se na ulici sa kakvim poznanikom — a ovaj mu poče hvaliti jednog poznatog slikara.

— Ama molim vas! — kliknu budala. — Pa taj slikar je odavna bačen u arhivu... I vi to ne znate? Ne bih se od vas tome nadao... Pa vi ste onda... zaostao čovek.

Poznanik se uplaši — i odmah se složi sa budalom.

— Kakvu sam divnu knjigu pročitao danas! — reče mu jedan drugi poznanik.

— Molim vas! — uskliknu budala. — Zar vas nije sramota? Pa ta knjiga ništa ne vredi, svi su je već odavna zaboravili. — I vi to ne znate? — Pa vi ste, brate — nazadan čovek.

I ovaj se poznanik uplaši, na se i on složi s budalom.

— Kakav je divan i redak čovek moj prijatelj N. N.! — reče budali treći poznanik. — Zbilja blagorodna i retka pojava!

— Ama molim vas! — viknu budala. — Pa N. N. je opšte poznati podlac! Svu je rodbinu opljačkao. Ko to danas još ne zna? Vi ste jedan nazadan čovek.

I ovaj treći poznanik se uplaši, složi se s budalom, odreče se i ostavi prijatelja. I koga bi, ili što god bi neko pred budalom hvalio — on bi na sve imao jedan odgovor.

Sem što koji put prekorno doda: — A vi još neprestano verujete u autoritete?!

„Pakosnik! Zajedalo!” — počeše govoriti o budali njegovi poznanici.

— „Ali, brate, kakva glava!”

„Pa kakav jezik!” — dodavahu drugi. — „O, ta to je talenat!”

Svršilo se tim da je izdavač jednih novina predložio ludaku da mu uređuje kritički odeljak u listu.

I sad ludak poče kritikovati sve i sva, nimalo ne menjajući svoje manire, ni svoje usklike.

Sad vam je on, koji je nekada vikao protiv autoriteta — i sam autoritet, — a omladina gleda u njega kao u Boga — i boji ga se.

Blago li si budalama među kukavicama!

April, 1S78.

ISTOČNjAČKA LEGENDA

Ko ne zna u Bagdadu velikog Džafera, sunce vasione?

Jednom — pre mnogo godina — on beše još mladić, — šetaše se Džafar po bagdadskoj okolini.

Najednom do njegovog uha dolete nekakav promukao vapaj: neko očajno dozivaše u pomoć.

Džafar se među svojim drugovima odlikovao razboritošću i smišljenošću; ali je imao dobro i sažaljivo srce — a uzdao se i u svoju snagu.

On potrča prema onom vapaju, i tamo ugleda oronula starca koga dva razbojnika behu pritisla uz varoški bedem, u nameri da mu otmu sve što je imao.

Džafar poteže svoj mač pa napade na zločince: jednog ubi, drugog nagna u begstvo.

Oslobođeni starac pade pred noge svoga oslobodioca, pa, poljubivši kraj njegove odeće, uskliknu: „Hrabri mladiću, tvoja velikodušnost neće ostati bez nagrade. Na izgled, ja sam — ubogi prosjak; no to je samo na izgled. Ja nisam prost čovek. — Dođi sutra, u osvitak zore, na veliki trg; ja ću te čekati kod vodoskoka — i ti ćeš se uveriti da je istina što sam ti kazao.

Džafar pomisli: „Po izgledu ovaj čovek je prosjak; međutim — šta ne biva na svetu? Što ne bih okušao sreću? — pa mu odgovori: „dobro, striče, doći ću”.

Starac mu pogleda u oči — i udalji se.

Sutradan, tek što zora beše zarudpla, Džafar se uputi na veliki trg. Starac ga već čekaše, nalaktivši se na mramorni basen od vodoskoka.

Ćutećki uze on Džafara za ruku, pa ga odvede u jednu omanju baštu, okruženu sa svih strana visokim zidovima.

Na sred srede te bašte, na zelenoj rudinici, rastijaše jedno drvo neobična izgleda.

Ono ličaše na čempres; samo mu lišće beše lazurne boje.

Tri ploda — tri jabuke — visile su na tankim, na više izvijenim grančicama: — jedna, osrednje veličine, duguljasta, mlečno bela; druga, velika, okrugla, jarko crvena; treća, sitna, smežurana, žućkasta.

Celo drvo tiho žuboraše, premda ne beše vetra. Ono zvečaše tanko i žalostivno, baš kao da je od stakla; izgledaše kao da oseća da mu se Džafar približuje.

— Mladiću, — progovori starac. — „Uzberi koju hoćeš od te tri jabuke i znaj: uskineš li i pojedeš li belu — bićeš pametniji od svih ljudi; uzbereš li i pojedeš crvenu — bićeš bogat, kao Jevrejin Rotšild; uzbereš li žutu — dopadaćeš se starim ženama. Odlučuj se!... i ne oklevaj. Kroz jedan sat će ti plodovi svenuti, a i samo drvo će otići u nemu dubinu zemljinu!”

Džafar pognu glavu — na se zamisli.

— Šta sad da radim? — izgovori on poluglasno kao rasuđujući sam sa sobom. — „Ako postanem odveć pametan — šta znam, može mi i život dosaditi; postanem li bogatiji od svih ljudi — svi će mi

zavideti; najbolje će biti da uskinem i pojedem ovu treću, smežuranu jabuku!

On tako i učini; a starac se zasmeja bezubim smehom i prozbori: „O najmudriji mladiću! Ti izabra najbolji deo! — Jer našto ti bela jabuka? Ti si i tako mudriji od Solomuna. — Ni crvena ti jabuka nije potrebna. I bez nje ćeš bogat biti. No — tvom bogatstvu niko zavideti neće”.

— Reci mi, starče, — prozbori Džafar prenuvši se: — gde živi uvažena majka našeg bogospasavanog kalife?

Starac se pokloni do zemlje — i ukaza mladiću put.

Ko li u Bagdadu ne zna sunce vasione, velikoga, znamenitog Džafara?

April, 1878.

DVE STROFE

Bila nekad jedna varoš čiji su stanovnici u tolikoj meri strasno voleli poeziju, da ako bi prošlo nekoliko nedelja pa se za to vreme ne bi pojavile nove lepe pesme — oni bi takvu poetičku nerodicu smatrali za sveopštu nesreću.

Oni bi tad oblačili svoje najlošije odelo, posipali bi glave pepelom — i, skupivši se u gomilama na trgovima, grozne suze bi prolivali i gorko bi roptali na boginju poezije što ih je zaboravila...

Jednog takvog nesrećnog dana mladi pesnik Junije pojavi se na trgu koji beše prepun rastuženog naroda.

Hitrim koracima pope se on na naročito sagrađenu tribinu — i dade znak da želi da izrecituje pesmu.

Liktori odmah mahnuše palicama, „Mir! Pažnja!” snažno i oštro kliknuše oni — a svetina se umiri, očekujući.

„Prijatelji! Drugovi!” — poče Junije gromkim ali ne sasvim odlučnim glasom:

„Prijatelji, drugovi! Ljubitelji pesme!
Poklonici svega skladnoga i lepog!
Ne bojte se časa ove mračne tuge!
Jer će doći vreme naše stare sreće,
I svetlost će tešku razagnati tamu!”

Junije ućuta... a njemu u odgovor podiže se, sa svih krajeva trga, larma, zviždanje, derekanje.

Sva njemu okrenuta lica plamtila su od negodovanja, sve oči sevahu pakosno, sve se ruke podizahu — pretile su mu i stiskale se u pesnice!

„Gle! čim bi on hteo da nas zadivi! — derahu se ljutiti glasovi. — Dole sa postolja sa tim ograničenim stihoklepcem! Napolje sa tom budalom! Trulim jabukama, smrdljivim jajcima toga zvekana! Gde je kamenje? Dajte kamenice ovamo!”

Skotrlja se Junije sa postolja brže no što se popeo... ali još on ni do svoje kuće ne dotrča, kad do njegova uha doleteše odjeci ushićenog pljeskanja rukama, pohvalnih usklika i odobravanja.

Iznenađen i zbunjen, no gledajući da ne bude opažen (jer je strašno opasno razdraživati zvera: ozlojeđenu svetinu) — vrati se Junije na trg.

I šta ugleda onde?

Visoko iznad gomile sveta, na njenim ramenima, stojaše na zlatnom ravnom štitu, obučen u purpurnu hlamidu, sa lovorovim vencem na uzdignutim kudravim viticama, stojaše njegov suparnik, mladi pesnik Julije... A narod oko njega klicaše sa svih strana: „Živeo! Živeo! Živeo besmrtni Julije! On nas je utešio u našoj golemoj tuzi! On nas obdari stihovima, slađima od meda, zvučnijima od harfe, mirisnijima od ružice, čistijima od nebeskog plavetnila! Nosite ga u triumfu, navejavajte na njegovu nadahnutu glavu blage talase izmirne, rashlađujte mu čelo ravnomernim mahanjem palmovih grana, razlevajte pred njegovim nogama najzanosnije arapske miomire! Živeo i slava mu!”

Junije priđe ka jednome od govornika. — Reci-der mi, o moj sagrađanine, kakvim vas je to stihovima usrećio Julije? — Ja, na žalost, ne bejah na trgu kad ih je recitovao! Ponovi mi ih, ako si ih zapamtio, molim te!

— Zar takve stihove da ne zapamtim? — vatreno mu odgovaraše upitani. — Pa šta misliš ti o meni? Evo čuj — i likuj, likuj, zajedno sa nama!

„Ljubitelji stihova!” — tako poče božanstveni Julije…

Ljubitelji stihova! Drugovi! Prijatelji!
Poklonici svega što je skladno, nežno!
Ne bojte se časka ove teške tuge,
Željni čas će doći — dan će prognat’ noć!

— Šta veliš?

— Za boga i po bogu! — zavapi Junije — pa to su moji stihovi! — Julije mora da je bio u gomili sveta, među slušaocima, kad sam ih ja pročitao — on ih je čuo i ponovio, vrlo malo izmenivši — samo naravno, ne na bolje — nekoliko mojih izraza.

— Aha! Poznajem te koji si! Ti si Junije, — odgovori namrgođeno građanin što ga Junije beše zadržao. — Zavidljivče ili glupače!... Ta pogledaj samo ovo jedno, nesrećniče! Kako je to kod Julija uzvišeno rečeno: „I dan će prognat’ noć!.. A kod tebe nekakva glupost: „I svetlost će odagnati tamu!?” — Kakva svetlost?! Kakvu tamu?!

— Pa zar to nije svejedno... — otpoče već Junije.

— Ako se usudiš samo još jednu reč da rekneš, — prekide ga građanin, — ja ću viknuti narod... pa će te na komade rastrgnuti.

Junije mudro ućuta, a jedan sedi starac, koji beše čuo njegov razgovor sa građaninom, priđe jadnom pesniku pa, metnuvši mu ruku na rame, prozbori:

— Junije! Ti si rekao svoje — ali ne u zgodan čas; a onaj reče ne svoje — ali na vreme. — Naravna stvar, on je u pravu — a tebi sad ostaje samo uteha tvoje sopstvene savesti.

No dok je savest — kako je mogla i znala... dosta slabo, ako ćemo pravo da govorimo — tešila Junija koji se izgubi i skloni u strahu — dotle u daljini, posred graje i vreve od likovanja, u zlatnom prahu svepobednog sunca, blistajući purpurom, osenčen lovorima, kroz talasaste struje oblaka od izmirne, sa veličastvenom polaganošću, kao kakav car koji ide da caruje — gipko se kretaše ponosno ispravljeno obličje Julijevo... a vitke palmove grančice klanjahu se jedna za drugom, baš kao da hoćahu da svojim polaganim dizanjem, svojim pokornim sagibanjem, izraze ono neprestano i obnavljano obožavanje što beše prepunilo srca njegovih sugrađana koje je on očarao!

April, 1878.

VRABAC

Vraćao sam se iz lova i išao sam baštenskim drvoredom. Pas je trčao preda mnom.

No on najednom usitni svoje korake, pa poče da se prikrada kao da je divljač osetio pred sobom.

Ja pogledah niz drvored i ugledah mlado vrapče, još žuto oko kljuna, i s paperjem po glavi. Ono beše ispalo iz gnezda (vetar je jako nihao breze u aleji) i čučalo je nepomično, bespomoćno raširivši skoro izrasla nežna krilca.

Moj pas mu se polako približavaše, kad najednom, otisnuvši se sa obližnjeg drveta, jedan star crnogrud vrabac kao kamen spade pred samu njegovu njušku — pa sav nakostrešen, unakažen, sa očajnom i žalosnom piskom, skoči dvared, trired, u pravcu zubate, otvorene pseće čeljusti.

On se zaleteo da spasava, on je zaklonio sobom svoje detence... Ali sve njegovo majušno telo drhtalo je od straha, glasić mu beše zadivljao i promukao, on je abamirao, on je svoj život žrtvovao!

Kakvo ogromno čudovište morao je njemu pas izgledati! Pa ipak, on nije mogao da ostane sedeći na svojoj visokoj, bezopasnoj grančici... Sila, jača od njegove volje, zbacila ga je odande.

Moj Trezor zastade, pođe nazad... Očigledno, i on je osetio i priznao tu silu.

Ja brže vratih zbunjenog psa — pa se udaljih, osećajući strahopoštovanje.

Da; nemojte se smejati. Strahopoštovanje sam osećao ja pred tom malenom, herojskom ptičicom, pred ljubavnim njenim nagonom.

Ljubav je, pomislih ja, jača od smrti i od straha od smrti. — Samo njom, samo ljubavlju se održava i kreće život.

April, 1878.

LUBANJE

Raskošna, bogato osvetljena dvornica; mnoštvo kavaljera i dama.

Sva su lica dobro raspoložena i vesela, besede im vatrene... Zapodeo se živahan, glasovit razgovor o jednoj poznatoj pevačici.

Uznose je i veličaju da je božanstvena, besmrtna... O, kako je lepo izvela ona sinoć svoj poslednji triler!

Kad najednom — baš kao na znak nekog čarobnog žezla — sa svih glava i sa svih lica spade tanka ljuska — i u trenutku izbi na površinu mrtvačka belina lubanja, zasvetlucaše kao plavičasto olovo obnažene gole desni i jagodice.

Sa užasom posmatrah ja kako se kretahu i micahu te desni i jagodice — kako se okretahu tamo amo, sijajući se spram svetlosti sijalica i sveća, te čvorugave, koštane lopte — i kako su se vrtele u njima druge, manje kuglice: oči bez smisla i izraza.

Ja se ne smedoh dotaknuti svog sopstvenog lica, ne smedoh se pogledati u ogledalu.

A lubanje se okretahu kao i pre... I sa pređašnjim treštanjem, palacajući crvenim krpama iza ogolelih zuba, okretni jezici lupetahu kako je divno, kako je nepostižno besmrtna... da, besmrtna pevačica izvela svoj poslednji triler...

April, 1878.

ARGATIN I BELORUKI GOSPODIN
Razgovor

Argatin. Kud srljaš ovamo! Šta tražiš ti kod nas? Ti nisi naš... Odlazi od nas.

Beloruki gospodin. Pa ja sam sav vaš, braćo!

Argatin. Zar ti naš! Otkud ti to na pamet pade? Pogledaj-der ove moje ruke. Vidiš li kakve su žuljevite i kaljave. I na đubre udaraju, i na katran, — a tvoje su, eto, bele. I kakav ti se to zadah od njih oseća?

Beloruki gospodin. (pružajući svoje ruke). Evo, pomiriši ih.

Argatin (omirisavši ruke). Oho, šta je ovo! Pa ovo baš kao da na gvožđe miriše!

Beloruki gospodin. Od gvožđa i jeste. Čitavih šest godina sam okove vukao.

Argatin. A što to?

Beloruki gospodin. Pa stoga što sam se o vašem, radničkom dobru starao: hteo sam da vas oslobodim, pa sam se dizao protiv

vaših ugnjetača, bunio sam se... Ali me jednom uhvatiše i u tamnicu baciše.

Argatin. U tamnicu? A ko te je terao da bunu dižeš?...

(Posle dve godine).

Isti onaj argatin (drugome). Čuj, Pjotra!... Sećaš se da je onomlanjskog leta jedan beloruki s tobom divanio?

Drugi argatin. Sećam se. A što?

Prvi argatin. Danas će ga, kažu, da vešaju. Taka zapovest je izdata.

Drugi argatin. Neprestano bunu dizao?

Prvi argatin. Neprestano bunio narod.

Drugi argatin. Da... Nego znaš šta, brat Mitrije: kad bi mogli kako da dobavimo taj konopac na kom će ga obesiti? Kažu da to veliku sreću u kuću donosi.

Prvi argatin. I ja sam tako nešto slušao. Pa dela, brat-Pjotra, da okušamo sreću!

April, 1878.

RUŽA

Poslednji dani avgusta... Jesen već beše na pragu.

Sunce zalazaše. Iznenadan, učestan pljusak, bez grmljavine i bez munja, tek što beše prohujao iznad naše široke ravnice.

Bašta pred kućom sva je čisto gorela i pušila se, sva zalivena požarom večernje rumeni i kišnom vlagom...

Ona je sedela za stolom u salonu i sa upornom zamišljenošću gledala u baštu kroz poluotvorena vrata.

Ja sam znao šta se završivalo tada u njenoj duši; znao sam da se ona, posle kratke, ali i mučne borbe, baš u tom trenutku sva odavala osećanju sa kojim se već nije više mogla da bori.

Ona najednom ustade, hitro izađe u baštu i nestade je...

Prođe jedan sat... prođe i drugi; ona se ne vraćaše.

Tada ja ustadoh, pa izišavši iz kuće, pođoh drvoredom, kojim je — u to nisam sumnjao — bila pošla i ona.

Sve beše potavnilo; noć se već spuštaše. Ali na vlažnom pesku baštenske staze video se nekakav okruglast predmet, jasno se rumeneći čak i kroz razlivenu maglu.

Ja se sagoh. To beše mlada, tek rascvetana ruža. Pre dva sata ja sam tu istu ružu video na njenim grudima.

Ja pažljivo podigoh cvet koji beše pao u blato, pa, vrativši se u salon, metnuh ga na sto, pred njenu naslonjaču.

U to se i ona najzad vrati — pa, lakim koracima prešavši preko cele sobe, sede za sto.

Lice joj beše i pobledelo, i oživelo; brzo, sa veselom uzrujanošću, preletahu tamo amo njene oborene i čisto smanjene oči.

Ona spazi ružu, uze je, pogleda u njene izgnječene, uprljane listiće, pogleda u mene — i oči njene se iznenada zaustaviše i zasjaše suzama.

— Što plačete? — upitah je ja.

— Pa eto, zbog te ruže. Pogledajte je kakva je sad.

Tu mi se dopade da reknem nešto dubokomisaono.

— Pa vaše će suze sprati to blato, — prozborih ja sa značajnim izrazom.

— Suze ne spiraju, suze pale, — odgovori ona, pa, okrenuvši se k peći, baci cvet u plamen koji je dogorevao.

— Oganj će spaliti još bolje no suze, — uskliknu ona sa nekom smelošću, — i njene divne oči, koje se još blistahu od suza, zasmejaše se skoro drsko i srećno.

Ja razumedoh da je i ona bila spaljena.

April, 1878.

USPOMENI NA JULIJU VREVSKU

U blatu, na smrdljivoj truloj slami, pod strehom opale i razvaljene šupe, na brzu ruku pretvorene u pokretnu ratnu bolnicu, u razorenom bugarskom seocetu — više od dve nedelje umirala je ona od tifusa.

Bila je van sebe — i nijedan lekar nije stizao ni da je pogleda. Bolesni vojnici, koje je ona dotle dvorila i negovala dogod se još na nogama držala, — dizahu se jedan po jedan sa svojih bednih zaraženih ležišta da prinesu njenim, od vrućice okorelim, usnama gutljaj vode u crepiću od razbijenog lonca.

Ona je bila mlada, lepotica; nju je znao otmen prestonički svet, za nju su se čak državnici raspitivali. Dame su joj zavidele, muškarci su

joj se udvarali... dvojica, trojica su je potajno i duboko voleli. Život joj se osmejkivao; ali ima osmejaka koji su gori no suze.

Nežno, krotko srce... i takva snaga, takva žudnja za požrtvovanjem! — Pomagati onima kojima je pomoć neophodno potrebna... ona nije znala za drugu sreću... nije znala... niti je osetila. Svaka ju je druga sreća mimoišla. No ona se s tim davno pomirila — pa, sva plamteći ognjem neugasne vere, sva se odala na službu bližnjima.

Kakva li je dragocena blaga sahranila ona tamo, udubini svoje duše, u najskrovitijem njenom kutku — to niko nikad nije znao — a sad već, naravno, neće ni doznati.

A i našto? Žrtva je prinesena... delo je izvršeno.

Ali je teško kad čovek pomisli da se niko ne nađe ni hvala da kaže čak ni mrtvom joj telu — premda se ona i stidela i sklanjala od svake zahvale.

Pa nek se ne nađe uvređena njena mila sen na ovaj pozni cvetak koji se evo ja usuđujem da joj na grob položim...

Septembar, 1878.

POSLEDNJE VIĐENJE

Bili smo nekad iskreni, bliski prijatelji... No iskrsnu nezgodan trenutak — i mi se rastadosmo kao neprijatelji.

Prođe mnogo godina... Kad jednom, svrativši u varoš gde je on boravio, doznam da je on teško i beznadno bolestan — i da želi da se sa mnom vidi.

Ja se digoh k njemu, uđoh u njegovu sobu... Pogledi nam se susretoše.

Jedva sam ga poznao. Bože! Šta učini bolest od njega!

Žut, uveo, sasvim bez kose, sa uskom sedom bradom, sedeo je u samoj košulji, naročito isečenoj i za njega udešenoj... On ne mogaše da izdrži pritisak ni najlakše odeće. Nemoćno mi pruži strašno izmršavelu, čisto oglodanu ruku, jedva nekako prošaputa nekoliko nerazgovetnih reči — beše li to pozdrav ili prekor — ko zna? Malaksale mu se grudi zakolebaše — i na stisnute zenice zažarenih očiju padoše dve jedva primetne patničke suze.

Srce mi se steže... Sedoh na stolicu kraj njega — pa, oborivši i nehotice svoj pogled pred tim užasom i ružnim obličjem, i ja njemu pružih ruku.

Ali se meni nekud učini da to nije njegova ruka moju prihvatila.

Učini mi se da međ nama dvojicom sedi neka visoka, mirna, bela ženska. Dugačko pokrivalo obavija je od glave do pete. Nikud ne gledaju njene duboke, blede oči; ništa ne besede njene blede, stroge usne...

Ta žena sjedini naše ruke...

Ona nas zanavek pomiri.

Da... Smrt nas je pomirila.

April, 1878.

POSETA

Sedeo sam kraj otvorenog prozora... u jutro, u rano jutro prvoga maja.

Sunce još nije izgrevalo; ali je već bledela, već se hladila mračna, topla noć.

Magla se ne dizaše, povetarac, još ne ćarlijaše, sve je bilo jednobojno i ućutano... ali se osećala blizina buđenja — i u rastanjenom vazduhu se osećala opora vlaga rose.

U jedan mah, u moju sobu, kroz otvoren prozor, lako zvekćući n šušteći, ulete velika ptica.

Ja se trgoh i zagledah... To ne beše ptica, to beše krilata, mala ženska, obučena u tesnu, dugu, dole talasastu odeću.

Ona je sva bila siva, sedefske boje; samo se unutarnja strana njenih krilaca rumenila nežnom bojom tek rascvetane rujne ruže; venac od đurđevka obuhvataše razbacanu kosu okrugle joj glavice, — i, slična leptirskim pipcima, dva paunova pera čudno se lelujahu nad divnim, punim čeocetom.

Ona prelete jedared, dvared ispod tavanica, njeno sićušno lice se smejalo; smejale joj se i ogromne, crne, sjajne oči.

Usled vesele nestašnosti ćudljivog joj leta, oči su joj sevale dijamantskim zrakama.

Ona je držala u rukama dugu stabljiku pustarskog cveta; „carskim žezlom” zove ga ruski narod, — a liči na skiptar.

Strelimice preletajući iznad mene, ona se tim cvetom dotače moje glave.

Ja poleteh prema njoj... Ali ona već prhnu kroz prozor — i odlete...

U vrtu, u česti zovinog žbunja, grlica je presrete prvim gugutom — a onde gde ona iščeznu, mlečnobelo nebo lako zarude.

Poznao sam te, boginjo fantazije! Ti si to slučajno mene posetila — jer ti si bila poletela mladim pesnicima.

O poezijo! Mladosti! Ženska, devičanska lepoto! Vi sad samo na trenutak možete da sinete preda mnom — u praskozorje ranog premaleća!

Maj, 1878.

NECESSITAS — VIS — LIBERTAS
Bareljef

Visoka, mršava starica, sa železnim licem i ukočeno-tupim pogledom, ide krupnim koracima, na, kao palica suvom rukom, gura i goni pred sobom neku drugu žensku.

Ova druga ženska, ogromnog rasta, snažna, puna, sa mišićima kao u Herkula, sa majušnom glavicom na bičijem vratu — i slepa — i ona gura neko malo, mršavo devojče.

Samo to devojče vidi: ono se protivi, osvrće se nazad, podiže svoje tanane, lepe ruke; njeno živahno lice izražava nestrpljenje i smelost... Ona neće da sluša, ona neće da ide kud je guraju... ali ipak mora da se pokorava i da ide.

Nécessitas — vis — libertas.

Kome je po volji, neka prevede.

Maj, 1878.

MILOSTINJA

Blizu jedne velike varoši, širokim drumom, iđaše star, bolan čovek.

On se povodio u hodu; njegove izmršavele noge, splećući se, jedva se vukući i spotičući se, koračahu teško i slabo, kao tuđe; sa

odela su mu same rite visile; gola glava padaše na grudi... On beše sasvim iznemogao.

Sede na jedan kamen kraj puta, naže se napred, nalakti se, pokri lice obema rukama — i kroz iskrivljene prste zakapaše suze na suhu, sivu prašinu.

On se sećaše...

Sećaše se kako je i on nekad bio zdrav i bogat — i kako je zdravlje izgubio — i bogatstvo razdao drugima — prijateljima i neprijateljima... A sad evo nema parčeta hleba — i svi su ga ostavili, prijatelji još pre no neprijatelji... Zar dotle da se ponizi, da milostinju prosi? I dušu mu obuze stid i teret.

A suze ove kapahu i kapahu, šarajući sivu prašinu.

Najednom začu da ga neko po imenu zove: on podiže umornu glavu — i ugleda pred sobom nepoznata čoveka.

Lice spokojno i dostojanstveno, ali ne strogo; oči ne sjajne, no svetle, pogled prodiran, ali ne zao.

— Ti si sve svoje bogatstvo razdao, — začu se ravnomeran glas... — Ali ti ne žališ što si dobro činio.

— Ne žalim, — odgovori starac sa uzdahom; — samo eto, ja umirem sad.

— I da ne beše na svetu siromaha koji su ti pružali ruku, — nastavljaše nepoznati, — ti ne bi imao prema kome da pokažeš svoju dobrotu, ne bi je mogao ostvarivati.

Starac ništa ne odgovori — i zamisli se.

— Tako se ni ti sad ne oholi, siromaše, — progovori opet nepoznati: — pođi, pružaj ruku, pribavi i ti drugim dobrim ljudima mogućnost da na delu pokažu da su dobri.

Starac se trže, zagleda se bolje... no nepoznati već beše iščezao; — a u daljini, na putu, ukaza se prolaznik.

Starac mu priđe — i pruži ruku. — Taj se prolaznik mrgodno okrete i ne udeli mu ništa.

No za njim naiđe drugi — a taj dade starcu mali darak.

I starac, za dobivene pare kupi sebi hleba — i sladak mu se učini isprošeni zalogaj — niti je osećao kakvog stida u svom srcu — no naprotiv: njega obasja tiha radost.

Maj, 1878.

INSEKAT

Sanjao sam, kao sedi nas jedno dvadesetak ljudi u nekoj velikoj sobi sa otvorenim prozorima.

Među nama su i ženske, deca, starci... Svi mi govorimo o nekakvom vrlo važnom predmetu — govorimo šumno i nerazgovetno.

Najednom ulete u sobu sa oštrom, suhom zvekom nekakav velik insekat, jedno dva palca dugačak... ulete, stade se vrtiti tamo amo, i sede na zid.

On beše nalik na muvu ili na osicu. — Trup mu beše mutno sure boje; iste takve boje su mu i pljosnata, oštra krila; raširene mu maljave nožice, a glava mu je uglasta i krupna kao u vilinog konjica.. I glava, i nožice su sjajno crveni, kao krvavi.

Taj čudnovati insekat neprestano savijaše glavu na niže, na više, desno, levo, premeštaše nožice... Zatim bi se najedared otkinuo od zida, pa bi sa lupom i zukom leteo po sobi — i opet bi sedao, opet se nesnosno i odvratno mrdao, ne mičući se s mesta.

On kod sviju nas izazivaše odvratnost, strah, čak užas... Niko između nas nikad nije video ništa tome slično... Svi vikahu: „terajte napolje to čudovište!”, svi su mahali rupcima iz daleka... jer se niko ne usuđivaše da priđe bliže... i kad bi insekat poleteo — svi bi se i nehotice sklanjali.

Samo jedan iz našeg društva, još mlad čovek, sa bledim licem, pogledaše nas sve sa nedoumicom. — On smicaše ramenima, on se smešio, on odlučno ne mogaše da shvati šta nam je, te se tako uznemirujemo. Jedini on nije video nikakvog insekta — niti je čuo zloslutan tresak i šum njegovih krilaca.

Najednom — insekat baš kao da se oštro zagleda u njega, vinu se, pa, sagnuvši se prema njegovoj glavi, pecnu ga u čelo, iznad očiju... Taj mladić slabo jeknu — i pade mrtav.

Strašna muva odmah odlete... A mi tek sad videsmo kakva je to gošća bila!

Maj, 1878.

ŠČI

Jednoj udovoj seljanci umre jedinac sin od dvadeset godina, momak i najbolji radnik u selu.

Gospođa, vlasteoka tog istog sela, čuvši za seljankinu žalost, ode da je obiđe istog dana posle sahrane.

Zateče je kod kuće.

Stojeći na sred izbe, pred stolom, seljanka je ponajlak, ravnomernim kretanjem desne ruke (leva joj je visila kao uzega), zahvatala nezapržen kupus sa dna čađavoga lonca, i gutala je kašiku za kašikom.

Lice seljankino beše se izmenilo i potavnelo, oči pocrvenele i podbule... ali ona se držala prisebno i pravo, kao u crkvi.

— Gospode! — pomisli gospođa: — Ona može da jede u ovakvom jednom trenutku... Kakva su to u njih sviju — neka gruba osećanja!

I tu se gospođa seti kako se pre nekoliko godina, kad je njoj umrla ćerčica od devet meseci — kako se ona od prevelike tuge odrekla da tog leta uzme pod najam oko Petrograda jedan divan letnjikovac, te je celo leto ostala u varoši!

A seljanka je i dalje kusala svoj kupus.

Gospođa najzad ne izdrža.

— Tatjana! — progovori ona... Ako boga znaš!. — Ja ti se čudim! Pa zar ti nisi volela svoga sina? Pa zar je tebi sad još do jela! Zar možeš ti sad da jedeš taj kupus?

— Vasja je moj umro, — polako prozbori: žena, i nakupljene suze joj opet pocuriše niz obraze: — znači, i meni je kraj došao — kao da mi je neko glavu s mene žive skinuo! Ali kupus ne mogu baciti: posoljen je.

Gospođa vlasteoka samo smače ramenima pa pođe napolje.

Ona je lako i jeftino do soli dolazila...

Maj, 1878.

LAZURNO CARSTVO

O, lazurno carstvo! O, carstvo nebeskoga plavetnila, svetlosti, mladosti i sreće! Video sam te... u snu.

Bilo nas je nekoliko na lepom, iskićenom čamcu. Kao labudove grudi nadimalo se belo jedro pod nemirnim konopcima.

Ja nisam znao ko su bili moji drugovi; ali sam svim svojim bićem osećao da su bili isto tako mladi, veseli i srećni, kao i ja!

No ja ih nisam ni opažao. Ja sam video svud oko sebe samo beskrajno lazurno more, sve pokriveno sitnim presjaivanjem zlatnih ljuščica — a nad glavom isto tako beskrajno, isto tako lazurno more — a po njemu, likujući i kao smešeći se, plovilo je umiljato sunce.

Među nama se ovda-onda podizao smeh, zvučan i radostan, kao smeh bogova!

Ili bi najedared s čijih bilo usana sletale reči, stihovi, ispunjeni neiskazanom lepotom i nadahnutom snagom... izgledaše, kao da im se samo nebo odaziva — a svud unaokolo more saosećajno treptaše... A zatim bi opet nastupala blažena tišina.

Lako ponirući po mekim talasima, plovio je naš brzi čamac. On se nije kretao vetrom; njim su upravljala naša rođena, razigrana srca. Kudgod smo zaželeli, on je onamo plovio, poslušno, kao da je živ.

Na susret nam izlažahu ostrovi, čarobni, poluprozračni ostrovi sa sprudovima od dragocenoga kamenja, jahonata i smaragda. Zanosni miomirisi doletahu sa okruglih obala; jedni od tih ostrova zasipahu nas daždem belih ruža i đurđevaka; sa drugih se iznenada podizahu raznošarne, dugokrile ptice.

Ptice se vijahu nad nama, đurđevci i ruže tonjahu i gubljahu se u bisernoj peni koja klizijaše pored glatkih bokova našega čamca.

Zajedno s cvećem, s pticama doletahu slatki, slatki zvuci... Ženski glasovi mogahu se razabrati među njima... I sve unaokolo: nebo, more, kolebanje jedrila u visini, žubor struje za krmom — sve govoraše o ljubavi, o blaženoj ljubavi!

I ona, koju je svaki između nas voleo, i ona beše tu... nevidljivo i blisko. Još jedan trenutak — i zasjaće njene oči, procvetaće njen osmeh... Njena će ruka uzeti tvoju ruku — i odvešće te za sobom u neuveli, večni raj!

O, lazurno carstvo! video sam te u snu.

Jun, 1878.

DVA BOGATAŠA

Kad ko preda mnom hvali i veliča Rotšilda, koji od svojih ogromnih prihoda odvaja čitave tisuće za vaspitavanje dece, za

lečenje bolesnika, na skloništa za stare i nemoćne — ja sam tronut, i mogu samo da ga hvalim.

Ali, i hvaleći ga i uživajući u njemu, ne mogu da se ne setim jedne sirotne seljačke porodice koja bešs primila siroče — sinovicu — u svoju osirotelu, oronulu kućicu.

— Ako uzmemo Kaću, — govoraše domaćica seljanka, — i poslednja će nam para na nju otići, — nećemo imati za šta soli da kupimo, čorbu da posolimo...

— A mi ćemo nju... i neposoljenu, — odgovori seljak, njen muž.

Daleko je Rotšildu do tog seljaka!

Jul, 1878.

STARAC

Nastaše mračni, teški dani...

Svoje bolesti, bolesti milih ljudi, studen i mrak starosti. Sve što si voleo, čemu si se sav i nepovratno odavao — pada i ruši se. Put pođe niz brdo...

Šta da se radi? Da tuguješ? Da kukaš? Ni sebi ni drugima time nećeš pomoći...

Na šupljem drvetu koje se suši list je sve sitniji i ređi, — ali mu je zelenilo isto kao i nekada.

Skupi se i ti i uvuci se u sebe, u svoje uspomene, i tamo, duboko-duboko, na samom dnu usredsređene duše, tvoj negdašnji, tebi jedinom pristupačni! život zablistaće pred tobom svojim mirisnim, još uvek svežim zelenilom i milinom, i silom proleća!

Ali budi na oprezu... ne gledaj unapred, jadni starče!

Jul, 1878.

DOPISNIK NOVINA

Dva prijatelja sede za stolom i piju čaj.

Iznenadna graja podiže se na ulici. Čuje se jauk i zapomaganje, grube psovke, usklici zluradog smeha.

— Tamo biju nekoga, — reče jedan od prijatelja, pogledavši kroz prozor na ulicu.

— Zločinca? Ubicu? — zapita drugi. — Čuj, ko je da je, ne treba dopustiti raspravu bez suda. Hajdemo, da ga odbranimo,

— Ama ne biju oni ubicu.

— Ne ubicu? Onda valjda kradljivca? Svejedno, hajdemo, da ga otmemo od svetine.

— Ni kradljivac nije.

— Nije kradljivac? Onda mora da je kakav blagajnik, organizator društva za građenje železnica, vojni liferanat, ruski mecenat, advokat, „dobronameran” urednik, javan dobrotvor?... Hajdemo ipak da mu pomognemo!

— Ne... to biju... dopisnika novina.

— Dopisnika? — No, znaš šta: da popijemo najpre čašu čaja.

Jul, 1878.

DVA BRATA

To beše priviđenje...

Preda mnom se pojaviše dva anđela... dva genija.

Ja velim: anđeli... geniji, jer obojica na nagim telima nemađahu nikakva odela, a na ramenima im se svakom dizahu snažna, duga krila.

Obojica su mladići. Jedan — malko pun, sjajne masti i sa crnom kosom. Oči mu kestenjaste, sa nekom prevlakom, sa gustim trepavicama; pogled lukav, oveseo i požudan. Lice divno, osvojno, malko drsko, malko zlo. Rumene, pune usne lako drhte.

Taj mladić se smeši kao onaj što ima vlast, samopouzdano i leno; raskošan venac od cveća ovlaš počiva na blistavoj kosi, skoro dodirujući kadifaste obrve. Šareno krzno leopardovo, stegnuto zlatnim gajtanom, lako se spustilo sa okruglog ramena na ispupčeno bedro. Perje na krilima preliva se u rujnu boju: okrajci su im sjajno crveni, kao da su u purpurnu, svežu krv umočeni. S vremena na vreme perje treperi brzo, s prijatnim, srebrnastim žuborom, — žuborom proletnje kišice.

Onaj drugi beše mršav i žut u telu. Rebra su mu se ukazivala pri svakom disaju. Kosa plava, retka, oštra; ogromne, okrugle, bledo-sive oči... pogled nemiran i čudnovato sjajan. Sve su mu crte lica zaoštrene; majušna, poluotvorena usta sa ribljim zubima; stisnut

orlovski nos, isturena brada, pokrivena belim maljama. Te se suve usne još nigda nisu nasmehnule.

To beše pravilno, strašno, nemilosrdno lice! (Uostalom, ni u onog prvog, lepog — lice, premda milo i slatko, takođe ne izražavaše milosrđe). Oko glave ovog drugog beše se zakačilo nekoliko praznih, slomijenih klasova, svezanih svenulom travom. Gruba, sura tkanina obavijaše mu pojas; krila za leđima, tamno plava, tmaste boje, kretahu se i izdizahu polako, ali strahotno...

Oba mladića kao da behu nerazdvojni drugovi.

Obojica se naslanjahu jedan drugom na ramena. Meka ruka prvoga ležaše kao vinogradski grozd na suhoj ključnoj kosti drugoga; uzana šaka drugoga kao zmija se pružila po skoro ženskim grudima prvoga.

I priču mi se kao nekakav glas. Evo šta on izgovori:

„To su pred tobom Ljubav i Glad — dva rođena brata, dve korenite osnove svega što živi.

„Sve što živi — kreće se da bi se moglo hraniti, a hrani se da bi rađalo.

„Ljubav i Glad — svrha im je jedna i ista; potrebno je da se život ne prekida, — i svoj, i tuđ — uvek jedan isti, sveopšti život”...

Avgust, 1878.

SEBIČNJAK

U njemu beše sve što je potrebno da postane bičem svoje porodice.

Rodio se zdrav, rodio se bogat — i u toku celog svog dugog života, ostajući svagda i bogat i zdrav, on ne učini nijedan pogrešan korak, ne pade ni u kakvu pogrešku, nijedared se „ne izgovori”, ne prevari se da rekne što ne bi trebalo.

On beše besprekorno ispravan!... I, ponosan svojom ispravnošću, davio je njome sve: rodbinu, prijatelje, poznanike.

Časnost mu je bila kapital... I on je uzimao na njega zelenaški interes.

Ta ispravnost mu je davala pravo da bude bez saosećanja, te da ne čini nikakvo dobro koje nije od vlasti naređeno; — i on beše

nemilosrdan — i nije činio dobra... jer dobro... zvanično naređeno dobro nije dobro.

On se nikad nije brinuo ni o kome, osim o svojoj sopstvenoj, toliko primernoj osobi, i iskreno se bunio i ljutio kad se i drugi nisu tako svojski o njoj brinuli!

I u to isto vreme on nije sebe smatrao za sebičnjaka — i najžešće je osuđivao i gonio sebičnjake i sebičnost! — Taman posao! Tuđa sebičnost smetaše njegovoj sopstvenoj.

Ne znajući kod sebe ni najmanje slabosti, on nije shvatao, nije trpio ničiju slabost. On uopšte nikoga i ništa nije razumevao, jer beše sav, sa svih strana, odozdo i odozgo, pozadi i spreda, sam sobom okružen.

On čak ne razumevaše: šta znači to, praštati? Samom sebi da prašta — za to nikad nije imao prilike ni potrebe... I otkud onda da prašta drugima?

Pred sudom sopstvene savesti, pred licem svog sopstvenog Boga — on, to čudovište, ta nakaza vrline, uzdizao je oči gore — pa bi čvrstim i jasnim glasom govorio: „Da, ja sam čestit, ja sam moralan čovek!”

On će te reči i na samrtnom odru ponoviti — i ništa čak ni tada neće zadrhtati u njegovom srcu od kamena — u tom srcu bez pegice i bez i najmanje pukotine.

O rugobo samozadovoljne, uporne, jeftino postignute vrline — ti teško te nisi odvratnija od otvorene rugobe poroka!

Decembra, 1878.

PIR KOD VRHOVNOG BIĆA

Jednom naumi Vrhovno Biće da u svojim nebeskim dvorima priredi velik pir.

Sve vrline behu pozvate na tu svetkovinu. Samo vrline... Muški nisu bili zvani... samo dame.

U određeni čas pojavilo ih se vrlo mnogo, velikih i malih. Male vrline behu prijatnije i ljubaznije od velikih; no sve izgledahu zadovoljne — i srdačno se razgovarahu jedna s drugom, kao što i priliči bliskoj rodbini i poznanicima.

Ali gle! Vrhovno Biće primeti dve prekrasne dame koje kao da nikako ne behu poznate jedna s drugom.

Domaćin uze za ruku jednu od njih pa je privede onoj drugoj.

„Dobročinstvo!” — reče on, pretstavljajući prvu.

„Zahvalnost!” — dodade on, ukazujući na drugu.

Obe se Vrline neiskazano začudiše: otkako svet postoji — a postoji već odavna — one se sad prvi put susretoše...

Decembra, 1878.

SFINKS

Žućkasto siv, odozgo rastresit, pri dnu tvrd, škripav pesak... pesak bez kraja, kud god pogledaš!

A nad tom peščanom pustinjom, nad tim morem mrtvog praha, izdiže se ogromna glava misirskog Sfinksa.

Šta li bi da kažu te krupne, odrvečene usne, te nepomično raširene, izdignute nozdrve, i te oči, te duge, polusanjive, polupažljive oči pod dvostrukim lukom visokih obrva?

Jer nešto nam one svakojako žele da kažu! One čak i govore — no samo mudri Edip kadar je da odgonetne tu zagonetku, i da shvati njihov nemi govor...

Oho! Pa ja kanda poznajem te crte... Na njima već nema ničega misirskog. Belo, snisko čelo, istaknute kosti na obrazima, nos kratak i prav, lepa usta sa belim zubima, meki brci i grgurava brada, — i te široko razmaknute male oči... A na glavi čitavo povesmo kose, razdeljkom razdvojeno...

Pa to si ti, Karpe, Sidore, Sjemjone — jaroslavski, rjazanski seljo, zemljače moj, ruska kosko! A otkad mi ti međ Sfinksove pogodi?

Ili i ti hoćeš nešto veliko, čovečanstvu potrebno da kažeš? Da, i ti si — Sfinks.

Samo, gde li je tvoj mudrac Edip koji će da te odgonetne?

Na žalost, nije dovoljno obući samo starinsku rusku dolamu, pa da neko time postane tvoj Edipodgonetač, o, Sfinkse sverosijski!

Decembra, 1878.

NIMFE

Stojao sam pred vencem lepih brda koja se behu otegla u polukrugu; mlada zelena šuma pokrivaše ih odozgo do dole.

Prozračno se plavilo nad nama južno nebo; sunce se s visina igralo svojim zracima; a dole, zarasli u travi, žuberkahu čili potoci.

I pade mi na pamet starinska priča: kako je u prvom veku posle rođenja Hristova jedan grčki brod plovio po Egejskom moru.

Bio je podnevni čas, a vreme beše tiho. Kad najednom, u visini, nad krmanoševom glavom, neko razgovetno izgovori: „Kad budeš plovio pored ostrva, klikni gromovitim glasom: — Umro je veliki Pan!”

Krmanoš se začudi... pa se i uplaši. No kad lađa potrča pored ostrva, on posluša onaj glas pa uskliknu: — Umro je veliki Pan!

I odmah, u odgovor na njegov poklič, duž cele obale, a ostrvo beše nenastanjeno, razlegoše se glasna naricanja, jauci, otegnuti, tužni vapaji: — Umro je! Umro nam je veliki Pan!

Ja se setih te skaske... i čudna me misao oseni: — „A kako bi bilo da sad i ja kliknem taj poklič?”

Ali, na dogledu lepota božjih na sve strane oko mene, ja nekako ne mogoh misliti o smrti, pa, što sam igda mogao, viknuh: — „Vaskrsao je! Vaskrsao je veliki Pan!”

I onoga časa, — o čuda! — u odgovor na moj usklik, po ovem širokom polukrugu zelenih brda zaori se složan kikot,raču se radostan razgovor i pljeskanje.

„Vaskrsao je! Pan je vaskrsao!” — zagrajaše neki mladi glasovi.

I sve se tamo, ispred mene, najednom zasmeja, sjajnije od sunca u visini, nestašnije od potoka što žuborahu u travi. Raču se hitar topot lakih kopaka; kroz zelenu čestu stade da promiče mramorna belina talasavih tunika, živa rumen nagih tela... To nimfe, vile, driade, bahantkinje strčavahu sa visina u ravnicu...

One se najednom ukazaše po svim šumskim okrajcima. Vitice im se viju na božanstvenim glavama, divne ruke dižu u vis vence i daire, a smeh, sjajan olimpski smeh, trči i razleže se zajedno s njima...

Ispred njih leti boginja. Ona je viša i lepša od sviju, — tobolac joj iza ramena, u rukama joj luk, na izdignutim viticama srebrnast mesečev srp...

Dijana, jesi li to — ti?

Ali boginja najednom zastade... I odmah posle nje zastadoše za njom i sve nimfe. Zvučni smeh obamre. Ja videh kako na lice iznenada zanemele boginje pade samrtno bledilo; primetih kako joj se ukočiše noge, kako neiskazani strah rastvori njena usta, raširi joj oči, uprte u daljinu... Šta li je ona to spazila? Kuda li je gledala?

Ja se osvrnuh na onu stranu kuda je ona gledala.

Na samom iskraju neba, iza niske granice polja, kao neka ognjena tačka, plamtio je zlatan krst na belom zvoniku hrišćanske crkve... I taj krst je boginja ugledala...

Ja čuh iza sebe neravnomeran, dug uzdah, sličan treptanju strune kad prsne, — i kad se ja osvrnuh, a od nimfi ni traga, ni glasa... Gusta šuma se zelenila kao i pre, i samo ovde-onde, kroz čestu lesu od granja ukazivaše se i iščezavaše pramenje nečega belog.

Behu li to tunike nimfi, ili se sa dna dolina podizaše para — ne bih znao reći.

No kako mi beše žao iščezlih boginja!

Decembra, 1878.

NEPRIJATELJ I PRIJATELJ

Na večnu tamnicu osuđeni robijaš ote se iz kazamata pa se kao bez duše zalete da beži... Za njim se u stopu nagna potera.

Bežao je iz petnih žila... Gonioci počeše već da zaostaju.

Ali gle, pred njim je reka sa strmim obalama, uzana, ali duboka reka... A on ne zna plivati!

S jedne obale na drugu prebačena je tanka, natrula daska. Begunac već koraknu na nju.... Ali se desilo da su odmah tu, kraj reke, stojali najbolji njegov prijatelj i najljući mu neprijatelj.

Neprijatelj mu ništa ne reče, no samo skrsti ruke; ali se zato prijatelj razvika koliko ga je grlo nosilo: — Ako Boga znaš! Šta si ti to naumio? Jesi l’ ti pri sebi, bezumniče! Zar ne vidiš, jadan, da je ta daska sasvim trula? Prelomiće se pod tobom — i ti si neizostavno propao!

— Ali drugog prelaza nema... a potera eto samo što me nije stigla! — jeknu jadnik očajno, pa stade na dasku.

— Ne dam ti!... Ne, ne dam ti da ludo pogineš! — zavapi revnosni prijatelj pa istrže ispod begunca dasku. — Ovaj se u tren oka surva u burne talase — i utonu.

Neprijatelj zadovoljno prsnu u smeh — pa ode svojim putem; a prijatelj sede na obalu — pa se gorko zaplaka za svojim jadnim... jadnim prijateljem!

Ali da samog sebe krivi za pogibiju svog prijatela, to mu ni za časak ne pade na um.

„I ne posluša me! Ne posluša!" — šaptaše on rastužen.

— Uostalom! — prozbori on, najzad. — Pa on bi se I' tako ceo vek svoj morao mučiti u strašnoj tamnici! Ako ništa, on se sad bar ne muči! Sad mu je lakše! Očevidno, takav mu je udes suđen! Ali ipak ga, kao čovek čoveka, duboko žalim...

I dobra duša je i dalje gorko ridala za svojim zlosretnim prijateljem.

Decembra, 1878.

HRISTOS

Ja videh sebe kao mladića, skoro kao dečka, u sniskoj seoskoj crkvi. Kao crvene pegice gorukahu pred starinskim ikonama tanke voštanice sveće.

Venčić, u kome se dugine boje prelivahu jedna u drugu, okružavaše svaki plamičak. Tamno i mračno bejaše u crkvi... Ali naroda stojaše mnogo preda mnom.

Sve same seljačke ruse glave. Ovda-onda počele bi se one nihati, padati, opet se dizati, kao zrelo klasje kad po njemu kao lak talas preleće letnji vetar.

Najednom mi od zadi priđe nekakav čovek i stade do mene.

Ja mu se ne okrenuh, ali onaj čas osetih da je taj čovek Hristos.

Milina, ljubopitstvo, strah ovladaše ujedared mnome. Ja se napregoh... pa pogledah u svoga suseda.

Lice kao u sviju, — lice nalik na sva ljudska lica. Oči mu glede malko u vis, pažljivo i tiho. Usta su mu zatvorena, ali ne stisnuta: gornja usna kao da se odmara na donjoj. Omanja brada mu je razdeljena.

Ruke skrštene i ne miču se. I odelo je na njemu kao na svima.

„Pa kakav je to Hristos!” pomislih u sebi. — „Tako običan, jednostavan čovek! Ne može biti!”

Okrenuh se od njega. — Ali nisam još ni oka skinuo sa tog prostog čoveka, a meni se opet učnni da to baš sam Hristos stoji do mene.

Ja se i opet usilih... I opet ugledah ono isto lice, one iste obične, premda nepoznate mi crte.

Mene najednom obuze strah — prenuh se i dođoh k sebi. Tek tada mi bi jasno da baš takvo lice, — lice nalik na sva ljudska lica, — i jeste lice Hristovo...

Decembra, 1878.

KAMEN

Jeste li gledali kad stari, suri kamen na morskom žalu, kad ga, za vreme plime, u sunčan proletnji dan, sa svih strana biju živi talasi — biju ga i igraju se s njim, umiljavaju se oko njega — oblivajući njegovu mahovinom obraslu glavu — biserom blistave pene?

Kamen ostaje i dalje kakav je i bio, ali na suroj površini njegovoj izbijaju sjajne boje.

One svedoče o onom pradavnom vremenu kada se rastopljeni granit tek počinjao očvrsnjavati, i kad je sav plamtio ognjenim bojama.

Tako i na moje ostarelo srce nedavno sa svih strana nagrnuše mlade ženske duše — a ono, pod njihovim umiljatim dodirom, planu već odavno izbledelim bojama — tragovima negdašnjeg ognja!

Ti talasi ustuknuše... no boje još nisu potavnile — premda ih oštar vetar suši.

Maj, 1879.

GOLUBOVI

Stojao sam na vrhu položitog brega; preda mnom, kao zlato ili kao posrebreno more, otegla se u beskraj i šarenila se zrela raž.

No to more se sad nije lelujalo; vreo, zagušan vazduh nije ćarlijao nad njim: dizala se velika olujina.

Oko mene sunce još sijaše vrelo i mutno; no tamo iza njivâ, ne baš tako daleko, pritiskivao je tmasto-zelen oblak čitavu polovinu nebosklona.

Sve se pritajalo... sve kao da je obamiralo pod zloslutnim sjajem poslednjih sunčanih zraka. Nigde žive ptičice ni čuti ni videti; i sami vrapci se ućutali. Samo što negde u blizini uporno šaptaše i lupkaše samotan, krupan list repuha...

Kako silovito miriše pelen po uvratinama! Ja se zagledah u onu plavu grdosiju... i neki teret pade mi na dušu. No, brže to, brže! — pomislih u onaj par, — sevni, zlatna zmijo, raspali, grome! makni se već jednom, razleti se i sruči se, zli oblače; prekini ovo mučenje!

No oblak se ne micaše. On je kao i pre gušio nemu zemlju... i samo kao da se sve većma nadimao i crneo.

I najednom, iz njegovog jednačitog plavetnila iskrsnu, ispade nešto baš kao beo rubac ili grudva snega, pa se zalete pravo i oštro..

To je otud od sela leteo amo beo golub.

Leteo je, leteo sve pravo, pravo... i izgubi se negde iza šume.

Prođe nekoliko trenutaka — ona teška omorina lebdijaše nad poljem još uvek... Ali. gle! Sad dve bele grudve lete, dva rupca jure nazad: to lete kući ravnomernim letom dva bela goluba.

U to se najzad i bura zametnu i nasta čudo i strahota!

Jedva se nekako dočepah kuće. — Fijuče vetar, juri kao pomaman, pregone se suri, sniski, kao u komadiće razmetnuti oblaci, sve se pomeri i uskomeša, poče da šiba, da pada okomitim mlazevima žestok pljusak; munje staše oči zaslepljivati ognjenim zelenilom; grom učestao pna bije kao iz topa, zamirisa na sumpor.

No pod nastrešnicom, na samoj ivici tavanskog prozorčića, šćućurila se jedan uz drugog dva bela goluba — i onaj što je poleteo po svog druga, i onaj što je doveden, na možda i spasen.

Rastresli i narogušili perje — pa svaki svojim krilom oseća krilo susedovo...

Sad im je dobro! I meni je dobro, gledajući ih... I ako sam sâm... sam kao i uvek.

Maj, 1879.

SUTRA! SUTRA!

Kako je prazan i trom, i ništavan, skoro svaki preživljeni dan! Kako malo tragova ostavlja on za sobom! Kako su besmisleno-glupo protrčali ti časovi za časovima!

A, međutim, čovek bi da živi, da bitiše; on skupo ceni svoj život, on se uzda u nj, u sebe, u budućnost... O, kakvih sve blaga očekuje on od budućnosti!

Ali po čem on to uobražava da drugi, naredni dani neće ličiti na ovaj tek preživljeni dan?

Nego on to i ne uobražava. On uopšte ne voli da razmišlja — i pravo ima.

„Eto, sutra, sutra!” — teška on sebe, — dok ga najzad to „sutra” i u grob ne obori.

No, a kad se jednom nađe u grobu, čovek i tako prestane da razmišlja.

Maj, 1879.

PRIRODA

Snio sam da sam ušao u neku ogromnu podzemnu dvoranu sa visokim svodovima. Nju je svu ispunjavala nekakva takođe podzemna, jednačita svetlost.

Na sred srede te dvorane sedela je jedna veličanstvena žena u talasavoj haljini zelene boje. Nagnuvši glavu na ruku, ona izgledaše utonula u duboku misao.

Ja odmah videh da je ta žena — sama Priroda, — i dušu mi onog časa obuze osećanje strahopoštovanja.

Približih se toj ženi, — poklonih joj se i uskliknuh:

„O, opšta naša majko! O čemu li je sad tvoja misao? Razmišljaš li možda o budućim sudbama čovečanstva? I možda: kako bi ono moglo doći do što je mogućno većeg savršenstva i sreće?”

Žena ponajlak obrati na mene svoje tavne, strahotne oči. Usne joj se kretoše — i rastolegnu se glas, sličan fijuku oštrog železa.

— Mislim se kako da dam još veću snagu mišićima buvinih nogu, da bi se ona mogla lakše spasavati od neprijatelja svojih. Jer... ravnoteža između napada i odbrane je poremećena... Treba je vaspostaviti.

— Šta? — protepah ja u odgovor. — Ti dakle o tome misliš? Pa zar mi, ljudi, nismo tvoji ljubimci?

Žena tek-tek namršti obrve: — Svi su stvorovi moja deca, — prozbori ona, — i ja se podjednako o njima brinem, i podjednako ih uništavam.

— Znam... ali dobro... razum... pravda i pravica... — protepah ja opet.

— To su ljudske reči, — razlegnu se železan glas. — Ja ne znam ni za dobro, ni za zlo... Razum meni nije zakon — a šta je pravičnost? — Ja sam ti dala život, ja ću ti ga i oduzeti, i dati drugima — crvima ili ljudima... meni je svejedno... A ti se brani kako znaš — i ne smetaj mi!

Ja htedoh da protivuslovim... ali zemlja odasvud potmulo jeknu i zadrhta — i ja se probudih.

Avgust, 1879.

„OBESI GA!”

To se desilo 1803 godine, — poče moj stari poznanik, — nekako pred bitku kod Austerlica. Puk u kome sam služio kao oficir beše razmešten po privatnim kućama u Moravskoj.

Bilo nam je strogo zabranjeno uznemirivati stanovnike ni biti im na teretu: oni su nas i onako popreko gledali, mada smo im bili saveznici.

Ja sam imao jednog posilnog, negdašnjeg vlasteoskog podanika moje matere. Zvao se Jegor. To beše pošteno i mirno momče; znao sam ga iz detinjstva, i postupao sam sa njim kao sa drugom.

Kad, jednoga dana, u kući gde sam ja stanovao, začu se nekakva psovka i kukanje: domaćici neko ukrao dve kokoši, a ona je za tu krađu krivila mog posilnog. On se branio i pozivao se na mene kao na svedoka... — „Zar on da krade — on — Jegor Avtamonov!"

Ja uveravah gazdaricu da je Jegor pošten momak, ali ona ne htede ni za šta da čuje.

Najedared se duž ulice začu učestan konjski bahat: to sam vrhovni komandant prolazaše sa svojim štabom. On jahaše korakom, gojazan, podbuo, pognute glave i sa epoletama koje mu behu spale na grudi.

Gazdarica ga opazi, pa, jurnuvši sasvim pred njegova konja, sva uzrujana, gologlava, poče da viče i da se žali na mog posilnog, pokazujući rukom na njega.

— Gospodine đenerale! — vikašs ona: — Vaša Svetlosti! Čujte! spasite me! Ovaj vojnik me je poharao!

Jegor stojaše na kućnom pragu, ispravljen kao proštac, s kapom u ruci; čak beše i prsa isturio i noge sastavio — kao da je na straži — pa ni reči da reče! Da li ga beše zbunio čitav onaj generalitet što beše zastao na sred ulice, ili se bio skamenio pred nesrećom koja naletaše na nj — tek stoji vam moj Jegor, trepće očima, a sav pobledeo, kao krpa!

Vrhovni komandant baci na njega rasejan i mrgodan pogled, promrmlja ljutito: — No?... — Stoji jadni Jegor kao kip, čak i zube isklibio! Da ga pogleda ko sa strane, rekao bi: smeje se čovek.

Tada vrhovni komandant izgovori odsečno: — Obesite ga! — udari konja mamuzama i krenu dalje — najpre opet korakom — a posle jakim kasom. Ceo štab polete za njim; samo što se ađutant okrenu u sedlu, i baci pogled na Jegora.

Ne poslušati zapovest — beše nemogućno. Jegora odmah vezaše i povedoše na gubilište.

Tu ga već sasvim obuze samrtan strah — i samo jedared-dvared jedva nekako uzviknu: „Eh, ljudi, ljudi!” — a zatim poluglasno: „Bog mi je svedok — nisam ja!”

Gorko, gorko se zaplaka on, praštajući se sa mnom. Ja sam očajavao. — „Jegore! Jegore! — vikao sam ja — ta kako, za boga, da ništa ne reče đeneralu?”

— Vidi Bog, nisam ja, — ponavljaše jadnik, sav uplakan. I sama se gazdarica prestravi. Ona se nikako nije nadala tako strašnoj presudi, te sad i ona udari u kuknjavu! Stade moliti sve i svakoga da poštede Jegora, uveravaše da su joj se kokoši našle, i da će odmah sve objasniti...

Naravna stvar, sve to ništa ne pomože. Ratno vreme, gospodine moj! Disciplina!

Gazdarica kukaše i jecaše sve jače i jače.

Jegor, koga sveštenik beše već ispovedio i. ttričestio, obrati se k meni:

— Recite joj, gospodine, da se ne muči toliko... Ta ja sam joj oprostio.

Moj poznanik, ponovivši te poslednje reči svog sluge, prošapta: „Jegorčiću, sokole moj, pravedniče!” — i suze se staše roniti niz stare njegove obraze...

Avgust, 1879.

ŠTA LI ĆU JA TADA MISLITI?...

Šta li ću misliti ja kad mi dođe samrtan čas, — ako uopšte tada budem bio kadar misliti?

Da li ću misliti kako sam se rđavo životom koristio, kako sam ga prospavao, prodremao, nisam umeo da se nauživam njegovih darova?

„Šta? Zar već smrt? Zar tako brzo? Ama nije mogućno! Pa ja još ništa nisam ni stigao da uradim... Ja sam se tek spremao da radim!”

Da li ću se spominjati prošlosti, zadržavati se u mislima na ono malo sjajnih trenutaka što sam ih proživeo, — na milim obličjima i licima?

Da li će mi u uspomeni izaći preda me moji rđavi postupci — i da li će na moju dušu naići težak duševni teret poznog kajanja?

Hoću li misliti o tom šta me čeka tamo iza groba?... A i čeka li me uopšte nešto tamo?

Ne... ja mislim da ću se ja u tom času truditi da ne mislim, pa ću se navlaš zabaviti kakvom bilo glupošću, da samo otstranim svoju pažnju od strahotnog mraka što se crni preda mnom.

Preda mnom se jedan samrtnik neprestano žalio kako neće da mu dadu ušećerenih lešnjika... i tek tamo, u dubini njegovih potavnelih očiju, otimalo se i drhtalo je nešto kao slomljeno krilo na smrt ranjene ptice...

Avgust, 1879.

„KAKO SU LEPE, KAKO SU SVEŽE BILE RUŽE”...

Negde, nekada, davno li je to bilo, pročitao sam jednu pesmu. Brzo sam je zaboravio... ali prvi stih ostao mi je još i do danas u pameti:

Kako su, lepe, kako su sveže bile ruže...

Sada je zima; mraz je zaledio prozorska okna; u mračnoj sobi gori samo jedna sveća. Ja sedim, zavučen u ugao; a u glavi mi jednako odjekuje:

Kako su lepe, kako su sveže bile ruže...

I vidim sebe pred sniskim prozorom vanvaroškog ruskog doma. Letnje veče tiho taje i prelazi u noć, u toplom vazduhu miriše na rezedu i na lipu; — a na prozoru, oduprvši se na opruženu, ispravljenu ruku i nagnuvši glavu k ramenu, sedi devojka — pa se nemo, nepomično zagledala u nebo, kao iščekujući javljanje prvih zvezda.

Kako su prostodušno nadahnute zamišljene joj oči, kako su dirljivo-nevine otvorene, upitne oči, kako ravnomerno dišu još ne sasvim rascvetane, još ničim neuzbuđene grudi, kako je čisto i nežno obličje tog mlađanog joj lica!

Ja se ne usuđujem da je oslovim, no kako mi je ona mila, kako bije moje srce!

Kako su lepe, kako su sveže bile ruže...

A u sobi mi je sve tamnije i tamnije... Dogorela sveća pršti, nemirne senke lelujaju se na sniskim tavanicama, mraz škripi i ljuti se tamo iza zida — i snatri mi se nekakav čudan starački šapat...

Kako su lepe, kako su sveže bile ruže...

Iskrsavaju preda mnom druga obličja... Kao da čujem veseo žubor porodičnog, seoskog života. Dve plavokose glave, priljubljene jedna uz drugu, veselo me gledaju svojim sjajnim očicama, rumeni obrazi njihovi drhte od uzdržavanog smeha, ruke im se ljubavno splele, čas po razležu se mladi, dobri glasovi; a malko dalje, u dnu ugodne sobe — druge, opet mlade ruke trče, krivudajući prstima, po

klavijaturi postarijeg pijanina, i Lanerov valcer ne može da zagluši brbotanje starinskog patrijarhalnog samovara...

Kako su lepe, hako su sveže bile ruže...

Sveća mi mrkne i gasi se... Ko to kašlje tamo tako promuklo i potmulo? Savivši se u klupče, pripija se i drhti kod mojih nogu moj stari pas, moj jedini drugar... Meni je hladno... Ja zebem... i svi su mi oni poumirali... poumirali...

Kako su lepe, kako su sveže bile ruže...

Septembar, 1879.

MORSKA PLOVIDBA

Plovio sam iz Hamburga u London na omanjoj lađi. Bilo nas je svega dva putnika: ja, i jedna mala majmunica, ženka iz roda uistiti, koju je jedan hamburški trgovac slao na dar svom engleskom ortaku.

Ona je bila privezana tankim lančićem za jednu klupu na palubi, pa se otimala, i žalno cvilila, kao ptica.

Svaku put, kad bih ja pored nje prolazio, ona bi mi pružala svoju crnu, hladnu ručicu — i pogledala me svojim setnim, skoro čovečjim očicama. — Ja bih prihvatao pruženu mi ruku, a ona bi odmah prestala da cvili i da se otima.

Na moru je bila tišina. Pučina se morska oko nas širila kao nepomična prostirka olovne boje. Ona je sad izgledala mala; gusta magla spustila se bila na nju, obmatajući i same krajeve jarbola, i zasenjivala je pogled i umarala ga svojom mekom maglom. Sunce je visilo kao neka posuknula crvena pega u toj magli; a pred veče bi se ona sva zažarila i rumenila tajnovito i čudno.

Dugi, pravi nabori, slični naborima teških, vunenih tkanina, razletahu se jedan za drugim od brodskog kljuna, pa bi se, neprestano se šireći, najzad zgladili, lelujali, iščezavali. Izbačena pena se komešala i prštala pod jednoliko klopoćućim točkovima; mlečno bela i slabo šišteći, rasprskavala se ona u zmijolike mlazeve, pa se posle slivala i iščezavala, maglom progutana.

Neprestano i žalno, baš kao ona majmuničino cviljenje, zvečalo je malo zvono kod krme..

Ovda onda iskrsnuo bi iz vode po kakav tulen — na bi, strmoglavce se preturivši, opet tonuo pod jedva primetno uskolebanom pučinom.

A kapetan, nerazgovoran čovek sa preplanulim, mrgodnim licem, pušio je na svoju kratku lulu, pa bi ljutito pljuvao u nepomično more.

Na sva moja pitanja on bi odgovarao isprekidanim gunđanjem; hteo ne hteo, morao sam da se obraćam svom jedinom saputniku — majmunici.

Sedao bih kraj nje; ona bi prestajala da cvili — pa bi mi opet pružala ruke.

Snotvornom vlagom zapahnjivala nas je oboje nepomična magla; i, utonuli u istovetnu nesvesnu misao, ostajali smo jedno kraj drugoga, kao svoji, kao rodbina.

Ja se sad smešim... no tada je u meni bilo drugo osećanje:

Svi smo mi deca jedne majke — i meni beše prijatno što se jadna zverčica tako poverljivo smirivala i naslanjala na mene, kao na svog srodnika.

Novembar, 1879.

N. N.

Ponosno i tiho prolaziš ti životnim putem, bez suza i bez osmeha, jedva malo živahnula ravnodušnom pažnjom.

Ti si dobra i pametna... no tebi je sve tuđe — i niko ti nije potreban.

Ti si divna — ali niko nije kadar reći: polažeš li ti što na svoju lepotu ili ne? — Ti sama ne osećaš sa drugima — i ničijeg učešća ne tražiš...

Tvoj pogled je dubok — ali nije u misli utonuo; pusto je u toj sjajnoj dubini.

Tako, u Jelisejskim Poljanama, uz velebne zvuke zvuke Glukovih melodija — bezpečalno i neradosno promiču stasite ljudske senke.

Novembar, 1879.

STOJ!

Stoj! Kakvom te sada vidim — takva mi na svagda ostani u mom pamćenju.

Sa usana ti je sleteo poslednji nadahnut zvuk — oči ti ne blistaju i ne sevaju — one mrknu, opterećene srećom, blaženom svesnošću a onoj lepoti koju si umela da izraziš; o onoj lepoti za kojom ti kao da pružaš svoje likujuće, svoje iznemogle ruke!

Kakav je to sjaj, nežniji i čistiji od sunčanog zraka, plinuo po svim tvojim udima, po najmanjim naborima tvoje odeće?

Kakav li je bog svojim umilnim dahom zabacio nazad tvoje raspletene vitice?

Njegov poljubac plamti na tvom, kao mramor pobledelom čelu!

Eto je — otkrivene tajne, tajne života, tajne poezije, ljubavi! To je, eto, to je besmrtnost! Druge besmrtnosti nema — i ne treba. — U ovom trenutku ti si besmrtna.

On će proći — i ti si opet šaka pepela, žena, dete...

Ali neka! — U ovom trenutku, ti si postala viša, ti si se izdigla iznad svega prolaznog, vremenskog. — Taj tvoj trenut nikad preminuti neće.

Stoj! I daj mi da budem učesnik tvoje besmrtnosti, kani u moju dušu otsjaj tvoje večnosti!

Novembar, 1879.

MONAH

Znao sam jednog monaha, pustinjika, svetitelja. On je živeo jedino sladošću molitve — i, zanoseći se njom, tako bi dugo ostajao stojeći na hladnom crkvenom podu, da su mu noge, sniže kolena, bile otekle i ličile na stubove. On ih nije ni osećao, — stojao je — i molio se.

Ja sam ga razumevao, pa sam mu, možda, i zavideo — ali neka i on mene razume, i nek me ne osuđuje — mene kome su nepristupne njegove radosti.

Njemu je pošlo za rukom da uništi sebe, svoje mrsko ja; ali evo i ja — ja se ne molim, ali ne iz pustog samoljublja.

Moje ja je meni možda još i teže i odvratnije, nego njegovo njemu.

On je našao u čem da zaboravi sebe... ali i ja nalazim, premda ne tako stalno.

On ne laže... ali ne lažem ni ja.

Novembar, 1879.

MOLITVA

Ma o čem da se čovek Bogu moli, on se moli da se zbude neko čudo. — Svaka se molitva svodi na ovo: „Veliki Bože, učini da dva put dva — ne bude četiri”.

Samo takva molitva i jeste prava molitva: od ličnosti ka ličnosti. Jer moliti se Vasionskom Duhu, najvišem Biću — Kantovom, Heglovom, očišćenom, bezobličnom Bogu — nemogućno je i ne mislimo.

Ali može li čak i taj lični, živi, ličnost-Bog učiniti da dvaput dva — ne budu četiri?

Svaki vernik dužan je da odgovori: može — i dužan je da uveri samoga sebe u to.

Ali ako se razum njegov pobuni protiv takve besmislice?

Tu će mu Šekspir doći u pomoć: „Mnogo šta postoji na svetu, brate Horacio, o čem vaša ljudska mudrost još ni sanjala nije...“

A ako mu počnu protivusloviti u ime istine, — dovoljno mu je samo da ponovi znamenito Pilatovo pitanje Hristu: „A šta je istina?”

I stoga ćemo mi odjako da pijemo i da se veselimo — i Bogu da se molimo.

Jul, 1881.

JOŠ ĆEMO MI DA SE BORIMO!

Kakva je ništavna sitnica kadra da neki put iz osnova sveg čoveka izmeni!

Utonuo u razmišljanje, išao sam jedanput drumom.

Teška predosećanja stezala su mi grudi; seta i duševna klonulost me osvajahu.

Ja podigoh glavu... Preda mnom, između dva reda visokih topola, kao strela se u daljini gubio put.

I po njemu, po istom tom putu, na desetak koraka od mene, sav pozlaćen jarkim letnjim suncem, skakutaše, jedan za drugim, čitav čoporak vrabaca — skakutaše živo, zanimljivo, samopouzdano. Jedan između njih kočoperio se, kočoperio, ispupčivši podvoljak i drsko cvrkućući, kao da ceo svet na mejdan izaziva! Osvajač — i to vam je!

A međutim, visoko na nebu kružio je jastreb kome je možda suđeno da proždre baš tog istog zavojevača.

Gledao sam tako, zasmejah ss, prenuh se — i setne mi misli očas nekud odleteše: odvažnost, smelost, volju za život osetih i ja.

Pa neka — neka i nada mnom moj jastreb kruži...

— Ipak ćemo još da se borimo, đavo da ga nosi!

Novembar, 1879.

NA PRAGU

Preda mnom je ogromna zgrada. Uzana vrata su otvorena širom; iza njih je sam mrak, mrak, pun strave i užasa. Na pragu stoji devojka... ruska devojka. — Mračna je i studena ta neprobojna tama.

— Iz dubine zgrade dolazi dah od koga se sve ledi, — čuje se glas, razvučen i zagroban.

— Ti što želiš da prekoračiš preko tog praga, da li ti dobro znaš šta te posle čeka?

— Da, ja to znam! — odgovara devojka.

— Znaš li da te čeka zima, glad, mržnja, ismevanje i prezrenje, uvrede, tamnica, bolest, na čak i sama smrt?

— Znam.

— Svi će te se odreći, ostaćeš sama, van sveta.

— Ja i to znam!... Ja sam spremna!... Sve nesreće, sve udarce sudbine, sve ću to ja izdržati.

— Ali ne samo udarce od neprijatelja, nego i od rodbine, od prijatelja?

— Da, podneću i to!

— No, dobro. Znači ti si spremna na žrtvu.

— Da.

— Na nikome mepoznatu žrtvu? Ti ćeš propasti, poginuti, i niko... niko ti posle ni ime za to sa zahvalnošću pomenuti neće?

— Ja ne tražim ni zahvalnosti, ni sažaljenja. Meni ne treba ni ime, ni pomen u istoriji.

— Pa ti bi pristala i na zločin, kad bi to tamo trebalo?

Mlada devojka obori glavu.

— I na zločin.

Nekoliko trenutaka ćutanja, zatim glas nanovo pita:

— A jesi l' pomišljala kadgod, — reče on najzad, — da će nastati dan kada ti možda nećeš više verovati u to u što danas veruješ: da ćeš jednoga dana ti sebi reći da si se varala, da si uzalud žrtvovala svoj mlađani život?

— Mislila sam čak i o tom. Pa ipak hoću da uđem.

— A ti uđi.

Mlada devojka prekorači prag; — zavesa se teretno spusti za njom...

— Bezumnica!... začu se spolja vapaj i; škrgut zuba.

A jedan glas tiho odjeknu u vazduhu:

— Svetiteljka!

1881.

RUSKI JEZIK

U danima sumnje, u danima teških razmišljanja o sudbini moje otadžbine, ti si mi jedina potpora i oslonac, o, veliki, snažni, istiniti i slobodni ruski jeziče!

Da nije tebe, kako da čovek ne padne u očajanje gledajući sve ono što se danas u zavičaju zbiva?

Ali nemogućno je i pomisliti da takav jezik nije dat velikom narodu!

Jun, 1882.

---

[1] Bacanje kocke sa noge. — Prim. prev.

[2] Seržan = narednik; dečak je izveo reč od сражаться = ratovanje. — Prim. prev.

[3] Maloruski instrumenat sličan torbi sa 25 i više žica; nema držale. — Prim. prev.

[4] Ikone. — Prim. prev.